

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almenyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:

<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Stavedskov - Ejstrup - Kragelund

Hans J. Muusmann

Stavedskov- Ejstrup - Kragelund

Erindringer 1901 - 73

Sønderjyske Levnedsløb

Nr. 20

HISTORISK SAMFUND FOR SØNDERJYLLAND

Åbenrå 1980

**Udgivet med støtte af
H. P. Hanssens Mindefond
og
Dansk Kultursamfund**

**ISBN 87-7406-032-5
Th. Laursens Bogtrykkeri A-S, Tønder**

Indhold

Frifelt i 1890'erne	7
Skolegang og tidlige pligter	10
Særprægede folk	15
Bedstefar	18
Far overtager Stavedskov	21
I Birkelev skole	25
Bror Peter læredreng i Ribe	27
Mads, Hanne og Else Wodder	30
Daglejere	33
Vester Vedsted efterskole	37
Karl hjemme	38
Hos »Per Mand« i Kærbølling	44
Kroen i Rejsby	47
Jagt og første sværmeri	51
Vallekilde højskole: grundtvigsk læreplads	53
I krigens skygge	56
På flugt fra det tyske militær	63
Banearbejder i Ejstrup	66
Hos kortenspilleren på Damkjærgård	70
Det missionske Kongsted	74
Brødkusk og lagerkarl i Ejstrup	78
I sikkerhed i Norge	82
På Antvorskov højskole	87
Kildegård ved Lunderskov	90
Tilbage til Stavedskov november 1918	94
I fængsel for grænseoverskridelse	96
Bror Nis overtager Stavedskov	101
Ventetid, grænsestrid og smugleri	103
Bryllup	108
Afstemningen 1920	109
På udkig efter egen gård i Kragelund	111

Første tid i Kragelund	116
Grænsegendarmerne kommer	118
Hverdag igen – faste lån	120
Naboer på egnen	121
Ny gård i Kragelund	125
Foreningsliv, sogneråd og kommunale pligter	128
De første »bevægelser«	131
Sandjord og læhegn	132
Sognerådsformand N. S. Sørensen	133
Vogelgesang eller Landeværn	135
Verdenskrise og L. S.	136
Svineregulering	139
Uro i Fårhus mejeri	144
»Stenderupslaget« og tvangsauktionerne	148
Bondetoget 1935	150
Sandstorm og læplantningslaug	153
9. april 1940	154
Forsamlingshuset i Fårhus	155
Det flyvende korps	157
Flyveplads og tankgrave	160
Frøslevlejren	162
Kapitulation og efterkrigstid	164
Elektricitet i Kragelund	166
Sammenlægning af Bov sogns mejerier i 1949	168
Maskinstation	171
Landbrugets affolkning	172
Afvanding og jordfordeling i Kragelund mose	174
Skypumpe	178
Sidste år som landmand	180
National afspænding	182
Aftægtstanker	184
Efterskrift	185
Personregister	186

Frifelt i 1890'erne

Frifelt ligger på geesten syd for Ribe, 6–7 km fra Danmarks grænse indtil 1920 og ca. 8 km fra Vesterhavet. Endnu i 1890 var det en mærkelig by; den bestod kun af kroen, der ligger, hvor vejen Skærbæk–Roager skærer vejen Toftlund–Brøns, og en gammel stråtækt landejendom, med hjulmagerforretning, desuden små landejendomme langs med de to veje. Men så var der nogen, der fandt ud af, at der i undergrunden ved Frifelt var egnet ler til mursten. Den tyske Kreditbank i Skærbæk, et af pastor Chr. Johs. Jacobsens foretagender, købte i 1896 et areal, og i løbet af få år blev der sat et teglværk i gang.

Hvert forår i marts eller april kom 60–70 arbejdere herop fra Lippe-Detmold. En del af dem blev boende vinteren over; der blev bygget boliger til dem. Efterhånden kom også snedker, maler, slagter, bager og købmandsforretninger til.

Min fader, Johan Paulsen Muusmann, var født i Vodder sogn og havde lært som handelskommis i Ribe. I 1887 forpagtede han kroen med kolonialhandel og et lille landbrug til 3 køer og 1 hest. Han var ejer af kroen fra 1892 til 1901, men så overgik den til pastor Johannes Schmidt i Vodder; far fortsatte som forpagter. Jeg hørte aldrig, at far klagede over, at præsten stillede krav til ham som forpagter.

De to kendte tyske præster, Schmidt og Jacobsen, samt amtsforstander Rafalski i Rødding ville sætte alt ind for at fortyske egnens stejle danske befolkning. Pa-

stor Jacobsen og Rafalski ville gøre det ved tvang, men Schmidt, der var en storartet mand, ville vinde befolkningen på en folkelig måde. Han talte et smukt dansk og prædikede 3 søndage om måneden på dansk i Vodder kirke. Jeg er både døbt og konfirmeret på dansk af ham.

Pastor Schmidt drev også selv det store landbrug til præstekaldet, og det så dygtigt, at mange af egnens landmænd lærte af ham. Jeg husker endnu en travl sommer- eller høstdag, jeg havde ærinde i præstegården, at præsten stod i skjortærmer og forkede neg, så sveden randt af ham. For de fattige nybyggere i Gånsager og Arrild moser var der god hjælp at hente hos præsten. Præstefruen var fra et hjemmetysk hjem; hun var afholdt af såvel den danske som den tysksindede befolkning for besøg i hjemmene. Efter genforeningen var Schmidt folketingsmand for det tyske mindretal fra 1920 til 1939.

I Frifelt kro er jeg født d. 29. februar 1896. Den tyske kejsers fødselsdag skulle fejres i kroen d. 27. jan. 1901. Som forpagter under den tyske præst kunne min far naturligvis ikke undslå sig for at leje et offentligt lokale ud til tyskerne, når de ville holde fest. Der skulle opføres et tysk, militærisk skuespil i en akt, »Bonifacius« hed stykket. I 5 minutter skulle man bruge en dreng på 5 år. Måske lidt fortumlet efter at være vækket af søvne blev jeg hentet ud af sengen og ført op på scenen. Det må have været af skræk for et eller andet, lys og glimmer i uniformerne, glimt fra blanke, skarpe sværd, hårde kommandoord på fremmed sprog... jeg stak i at brøle, så det overdøvede det hele. Jeg måtte tilbage i min seng, inden jeg havde ødelagt spillet, og det varede længe, før min moder fik stilnet min gråd. Det var de første indtryk af verdens begivenheder, der fæstnede sig i min erindring.

Tørsv havde så at sige alle i de små moser i nærheden af hjemmene. Ingen på egnen regnede med, at de store

mose- og hedearaler øst for Skærbæk og syd for Gånsager op til Lindet skov og Arrild havde nogen værdi til andet end brændsel. I årene, da teglværket blev sat i gang, blev jorden købt af »Höfebank« i Kiel. Her blev anbragt nybyggere sydfra, der fik gratis jord til opdyrking. Jeg tror, der var mange polakker imellem, for jeg husker senere fra min skoletid de mange »tyske« navne, der endte med »-ski«.

Alt dette fortyskningsværk skabte et stort skel i befolkningen. Vi børn fik faktisk indprentet i bevidstheden, at alt, hvad der kom fra Tyskland, var skidt, og alt dansk var godt; andre politiske skel var der ikke i den danske befolkning. Disse kejserfødselsdage den 27. januar, tillige med Sedanfesterne i begyndelsen af september, var gennem alle skoleårene vores værste dage.

Den gamle hjuler Hans Clemmensen var stærkt præget af herrnhutermisjonen i Christiansfeld, ligeledes flere af tilflytterne. Foruden det nationalpolitiske skel mellem dansk og tysk kom nu også missionsskellet. Vi børn var jo straks med i disse de voksnes problemer. Hjuleren, som var formand for missionsfolkene, havde 11 børn. Vi var 9 i vores familie. Hjulerens ældste børn var ca. 15 år ældre end vi, men de yngste var jævnaldrende med mig og et par mindre søskende. Vi boede så at sige dør om dør. Da herrnhutermisjonen var en del tyskpræget, opstod der i skoletiden mange stridigheder mellem os børn, selv om også de pågældende var danske.

I købmandsforretningen havde min far en kommis, der passede butikken, og i rejsestalden en karl til at passe de rejsendes heste og holde øje med »bosserne«, vagabonder, som overnattede i stalden, og dem var der mange af. Samtidig passede han kroens lille landbrug, men her måtte vi børn hjælpe til.

Far passede skænkestuen. Det var jo for os børn det

mest spændende sted, hvor vi kun kiggede ind gennem dørsprækken. Det skete, at kroens gæster halede en af os ind og satte os på sine knæ. Bedst husker jeg Vestergaard, en lille husmand og hele egnens spillemand. Han kom ofte i gæstestuen, jeg blev plantet på hans knæ og måtte smage på hans kaffepunch, og dem fik han mange af. 10 puncher for 1 mark! Særlig sidst på aftenen gik det lystigt til. Far måtte af og til gøre sin myndighed gældende, tit også sine kræfter for at holde ro og orden.

En kromands tilværelse kunne være for anstrengende. Min far var klar over, at han ikke i længden kunne holde ud at skåle med de mange gæster og samtidig bære ansvaret for en stor og stadig voksende børneflokk. Mor begyndte at køre træt. I 1903 sagde far sin forpagtning op, købte et areal på 20 demat lige over for kroen og byggede et hus, endda ret stort, med stald til køer og heste. Huset blev indrettet med en skænkestue til alkoholfri beværtning; sådan ville mor have det. Hun var dødtræt af spiritus, og far måtte vænnes fra det. Der var ikke stor søgning til dette lokale, men mor beholdt jo lidt af sin gamle beskæftigelse.

Far, som var en stor og stærk mand, begyndte så en vognmandsforretning med kørsel af sten fra teglværket. Det gik så godt for ham, at vi en tid havde 2 karle foruden ham selv og 6–7 heste til at køre. De kørte sten til Gram, Toftlund, Brøns, Skærbæk og alle andre byer i nærheden. Dette strenge arbejde befandt far sig godt med; han var god til at omgås både med sine karle og sine heste.

Skolegang og tidlige pligter

Min ældste bror, Nis, var konfirmeret året før og var ude at tjene på en gård i Birkelev. Søster Ester, som var

13 år, havde allerede længe været medhjælper hos lærerfamilien Hansen i Vodder skole. I maj 1903 var jeg begyndt at gå i skole. Lærer Hansen var sønderjyde, tysk uddannet. Alt i skolen gik på tysk på nær religions-timerne. Allerede her blev skellet mellem dansksindet og tysksindet fremhævet. Vi, der af vore forældre var påbudt dansk religionsundervisning, skulle alligevel også være med i den tyske religionstime. Tyskernes børn var fri i den danske time. Mange af de nationalt ligegyldige forældre lod så deres børn nyde friheden i den danske time. For os bevidst danske skulle det være en straf at deltage i dansk religion, fordi det betød længere skoletid. Skoletiden var jo i sig selv plagsom nok endda.

I årene fra 1903 til 1907 gik jeg til skole, først med fibelen, senere med den tyske læsebog, i Vodder skole. Børneflokket var på 60–70, med kun én lærer til 3–4 forskellige klasser. Læreren var en god mand; de små skærmydsler, der udkæmpedes mellem dansk og tysk i frikvartererne, var ham uvedkommende.

På kejserens fødselsdag og Sedandagen måtte han jo optræde for at gøre sig gældende. Vi skulle møde til en eller to timer på skolen; først talte han om den store og gode kejser Wilhelm, og vi børn skulle synge »Der Kaiser ist ein lieber Mann«, »Deutschland über alles« og »Ich bin ein Preusse«. Han gik så op og ned i gangen og spillede på sin violin. Sang man ikke med, blev man beordret til at synge solo, men det fik han nu ingen til, selv om det betød, at man bagefter fik en omgang med spanskrøret. Vi åbnede og lukkede munden, så det så ud, som om vi sang med, eller vi vendte ordene om. »Fanen sort, hvid, rød« så det blev til »rød og hvid«; i stedet for »Ich bin ein Preusse« »ich bin ein Däne«.

Efter at vi var flyttet fra kroen blev tiden uden for skolen i hjemmet en anden for mig. Nu fik jeg pligter, både ude og inde; passede mindre søskende, da mor nu

ikke mere havde tjenestepige, skulle lære min 2 år yngre søster Didde at læse, regne og skrive, både på tysk og dansk. Desuden måtte jeg i marken hjælpe den ene af fars kuske, Andreas Fannike, eller Andreas Schmidt, som han egentlig hed. Fannike-navnet havde han fået, da han var fra Fanø. Han var invalid, havde en knust knæskal, så han hinkede; det ene øje havde han mistet ved et uheld med skydevåben. Han passede landbruget, kørte kun sten når alle køretøjer måtte i arbejde. Han skulle nok sørge for, at en 9–10 års dreng fik noget at bestille. Heldigvis havde jeg 3–4 gode kammerater på min egen alder, som ingen forpligtelser havde i fritiden. Der var bagerens drenge Anders og Christian, malerens Karl og hjulerens Johannes.

Min far havde lavet en keglebane bag ved haven, og den blev flittigt benyttet, endda også af kroens gæster. Jeg skulle rejse kegler om aftenen og om søndagen og tjente nogle skillinger i drikkepenge. Kammeraterne hjalp mig ved dette arbejde, men gav afkald på de »gros-sene«, som vi tjente. Jeg havde let ved at læse. Vi fik opdrag til danske stile gennem børnebladene, som vi modtog fra Thade Petersen i Haderslev. For stilene fik vi præmier i form af danske børnebøger. Jeg fik i hvert fald en eller to om året. For drikkepengene fra keglerejsningen købte jeg indianerhistorier: Den sidste mohikaner, Buffalo Bill, desuden de spændende Hansestæder, Skibets kaptajner, Bedrifter i kamp mod sørøvere, Størtebecker og Hestetyvene fra Arkansas. Jeg genfortalte for kammeraterne alt, hvad jeg læste, og lagde somme-tider lidt til: det var så min betaling for det arbejde, kammeraterne hjalp mig med.

Far havde lejet en eng i Vodderbro; vi kaldte den »Tørreeng«. Her avlede vi en 10–12 læs hø til hestene. Når høet var bjærget, skulle kørerne (vi havde 3–4 for det meste) på eftergræsning i august og september. Efter

skoletid skulle jeg så trække eller drive køerne derind; der var godt 2 km. Der var ingen hegn, køerne måtte passes, så de blev på engen. Når man var ene, var det jo lidt trist, men for det meste kunne en god historie og i tilgift et stykke crim-kandis hjælpe til at få en eller to kammerater med. Var vejret varmt, løb vi nøgne rundt, badede og fiskede skaller og aborrer i det klare vand i Vodder bæk. Var det koldt, lå vi i læ ved en pilebusk; jeg fortalte historier, og vi varmede os med en pibe tobak. Det var et herligt friluftsliv, men det skete, at vi glemte køerne, og så var det rivende galt. Heldigvis var der for det meste pigtråd om de marker, hvor der var korn, og det gjorde ikke så meget, om der kom en fremmed ko i en græsmark; men en lussing fik man hjemme, når naboerne havde klaget.

Arbejdet med høet var ikke slut med, at høet var kørt hjem. De 10–12 læs fra »Tørreeng« blev sat i hæs (»hejse«) et stykke fra laden. Køerne kunne ikke tåle »torrene«, en enggræsart, som der var mange af i høet fra »Tørreeng«, men hestene var glade for det. Ud af hæssets sider skulle der så plukkes til hestene, men varsomt, så hæsset ikke ville tage skade af vinterens sne og regn. Det var et trættende arbejde vinteren igennem, og det tog timer at plukke til de 6–7 heste med en »høkejser«, som vi kaldte den, og bære en »børngfuld« til hver hest ind i hestestalden. Var der for lidt, skulle Andreas nok sørge for, at jeg fik en regulær endefuld. Her kneb det med at få kammeraternes hjælp uden regulær betaling, og tit græd jeg over dette trælsomme pligtarbejde.

En blæsende kold dag i begyndelsen af marts 1904 havde jeg hjælp af to af kammeraterne. For at få lidt varme under arbejdet havde vi tændt et bål af lidt tørt og råddent bundhø et stykke fra hæsset. Karls lidt ældre bror Laurids, som ellers var for stor til vores selskab, kom forbi og drillede os med det lille bål. »Der skulle

meget mere til, og vi kunne godt flytte bålet lidt tættere hen til hæsset!« Knap havde vi gjort det, før vinden fik fat i en tot hø, som fløj lige ind i hæsset. Et øjeblik efter stod hele stakken i flammer; selv om kun en tredjedel af hæsset nu var tilbage, blev det et ordentligt bål. Jeg hylede og forsøgte at slukke, men i den stærke blæst var det en umulig opgave. De andre drenge var forlængst forsvundet.

Da jeg var klar over, at det ikke var muligt at slukke, og at ansvaret for branden var mit, krøb jeg op i den større trælade 20–30 m derfra og gemte mig i halmen. Gennem sprækkerne kunne jeg se hele postyret. Hjuler Clemmensen, som var brandmajor, tudede i brandhornet, alle naboer kom til og lidt efter brandsprøjten. Jeg var fuldstændig sikker på, at nu kom jeg på en opdragelsesanstalt. En vanartet dreng fra Vodder var på sådan en anstalt, og der blev tit talt om, hvordan denne dreng blev pint og plaget for at få ham på ret køl igen. Man søgte efter mig overalt, men jeg var godt gemt i halmen, og man fandt mig ikke. Jeg husker, at jeg var fuldstændig ude af mig selv af sorg og græmmelse.

Til sidst må jeg være faldet i søvn. Da jeg vågnede, var det bælgmørkt. Musene peb i halmen omkring mig, og sulten og bange var jeg. Jeg troede, at alle sov, og listede mig ind i køkkenet. Der sad far og mor i mørke og ventede på mig. Jeg kom i forhør, og da jeg fortalte om den store dreng, der havde narret os til det, slap jeg med en omgang tærsk. Aldrig før eller siden har jeg fået så vel fortjent en straf. Jeg måtte love aldrig mere at lege med ild. Men anstalten slap jeg for; aldrig har jeg været så lettet, selv om jeg skammede mig.

Et andet pligtarbejde, der også gjaldt hestene, fik en brat afslutning. Det var hakkelseskæring. Til 6–7 heste skulle der jo en stor portion hakkelse til, og det skulle skæres frisk hver dag. En af karlene trak det store

svinghjul, men en skulle lægge neg i kassen og samtidig træde på en pedal for at lette trækket i hjulet. Jeg var for lille til at trække det store hjul og skulle passe ilægningen. Det kunne jo knibe lidt, når man er så lille. I skyn-
dingen fik jeg højre arm i klemme mellem kassen og pedalen; her var kun ganske få cm afstand. Inden jeg fik råbt og skreget, havde min far, som trak hjulet, drejet det rundt, så hele underarmen var trykket flad, og jeg besvimed. Far bar mig ned. Både sener, muskler og knogler havde taget skade, men der var ikke tale om at køre til lægen i Skærbæk. Vi havde en fru Paulsen, som havde lært sygepleje; hun blev tilkaldt og forbandt armen og gjorde den i stand hver dag. Mærkeligt nok blev jeg ikke invalid. Jeg fik armen bundet op i 5–6 måneder og kunne ikke bruge fingrene til noget som helst.

Skolen skulle jo passes. Skrive og regne på tavlen kunne jeg ikke. Jeg blev så hjælpelærer for de mindste klasser i skolen, og det var jeg meget stolt af. Mit daglige arbejde hjemme blev jeg fri for. I de første 14 dage havde jeg stærke smerter i armen, men det vænner man sig jo til. Efterhånden lærte jeg også at skrive med venstre hånd.

Særprægede folk

Man begyndte mere og mere at lytte til de voksnes problemer. En gammel pige, vi havde haft i kroen, var nu husholderske for Lause maler, der boede tæt ved. De fik ofte deres »søndagsunnen« hos os. Stoffers havde slagtet en gammel tyk og fed pony, som var udslidt. Naboerne havde købt, til billig pris, da hestekød den gang ikke var regnet som rigtigt kød. Mor forstod at tilberede en bøf, og Louise spiste med god appetit. Indtil far sagde: »Hvem skulle tro, at Stoffers pony kunne

give sådan lækker føde«. Louise sprang op fra bordet med hånden for munden, og det varede mindst et halvt år, før hun igen kom til middag hos os.

Broder Hansen i Vodder havde en stor gård, tre faste karle og to piger. November var den tids store skiftedag. Når han skulle skifte folk, lejede han aldrig nogen, uden at de først blev sat til bords og fik et måltid. Når så måltidet var forbi, sagde han rent ud til dem, om han kunne bruge dem eller ej. Det afhang af, hvordan de forstod at guffe i sig; var de raske til at få maden til side, var de også raske og dygtige til deres arbejde, påstod han.

Hans nabo, gamle Nørgård, trak i sin røgterkittel om morgenen og gik i den, lige til han skulle i seng, selv om den også var stiv af komøg. Man skulle jo dengang op mellem hvert par stude med hø og halm; stude kunne være godt snavsede, når de lå på brosten. Når han kom gående med sin hasselkæp og sin gamle hat, kunne han godt ligne en »bos«, og dem holdt gendarmerne godt øje med. Disse flotte tyske gendarmere, altid til hest, med blanke ridestøvler og pikkelhue, var jo særlig vi børns skræk. Der fortaltes mange sjove historier om Nørgård, som hverken ville forstå eller tale tysk. En dag sad han bag en busk og forrettede sin nødtørft. Gendarmere, der troede, det var en »bos«, råbte: »Was machen Sie da?« Nørgård lod sig ikke forstyrre, men svarede: »Det ka do vel se!« »Haben Sie Papiere?« spurgte gendarmen. »Nej, æ kan nok klar'e med grejs«, var svaret.

Den største gård i Birkelev havde »Store Petersen«, som vi kaldte ham. Om ham fortaltes, at han aldrig forrettede sin nødtørft uden for sin egen jord. Var han trængende, skulle han nok holde sig, til han kom til en af sine egne jordlodder.

I Haved, nabobyen, havde onkel Las Lassen en stor gård på ca. 200 demat. Deraf var vist 100 demat eng;

det blev slået med le. Onkel Las var gift med fars lidt ældre søster, tante Rikke, som vi kaldte hende. Det var et mærkeligt par. Rikke var en stor og stovt kvinde, der altid var over sine ting. Kom vi som familiegæster i huset, var det beundringsværdigt, hvad hun kunne byde på. Aldrig har jeg smagt bedre kager end tante Rikkes. Hun forstod at holde sin mand i tømme, og det skulle der meget til.

Onkel Las var ikke helt almindelig. Han var så vilter og arbejdsbegærlig, at han ikke kunne unde sine folk tid til at spise. Han proppede i sig og var færdig med sin mad, næsten inden, de andre fik begyndt. Lige meget hjalp det, at tante for folkenes skyld selv tog sig god tid til sin mad. Han gik fra bordet og ud i lade og stald; hvert øjeblik lindede han døren for at se, om de andre ikke snart var færdige. Det fortaltes om ham, at han ikke engang havde tid til at lade vandet; også det gik eller løb han til.

Han havde kun én tjenestekarl til sine 80 kreaturer. Til høslætten tog han til Ribe folkemarked, som blev afholdt midt i juni hvert år. Dette leje- eller folkemarked, som det blev kaldt hos os, var en stor dag for de sønderjydske bønder. De kunne leje store og stærke karle til høslæt og kornhøst betydelig billigere end hjemme. Indførsel af landbrugsvarer fra Danmark var belagt med store toldafgifter, og de sønderjydske bønder kunne derfor opnå højere priser, følgelig byde større løn til tjenestekarle. Tilmed var de glade for at have disse danske karle i deres brød.

Min onkel Las udsøgte sig gerne et par store, stærke karle, og da den lille splejs sagde, at de kun skulle gå bagefter ham i høslætten, havde han let ved at få lejet folk. Men de fortrød vist efterhånden fæstemålet, for bedre mand til at bruge en le end Las Lassen fandtes ikke. Selv om skåromgangene var lange, hændte det

ofte, at han indhentede dem med en hel omgang i forspring. Det var jo ret vanærende for en mejer; de skulle jo gerne følges ad. På den måde fik onkel Las sat sving i arbejdet; han skældte sjældent ud, men byttede så skår med dem uden at fornærme dem. Selv om det gav sved, så fik de også noget for tænderne: tante Rikkens køkken og godt med hjemmebrygget øl til at dæmpe sveden under arbejdet. De lærte efterhånden både at stryge og bruge en høle.

Gårdens besætning kunne selv i en lang vinter ikke fortære alt dette hø. Det blev sat i store hæs, det ene ved siden af det andet. I vinterens løb blev det solgt til militærets heste i Slesvig, Rendsborg eller Lockstedter Lager. Min far hjalp at køre hø og læsse det i jernbanevogne for onkel Las. For mig, jævnaldrende med fætter Peter, var det en svir at være med her.

Der var 5–6 bøndergårde i landsbyen Haved; disse gamle bønder var alle slidere, men velfunderede. Var der fest: runde fødselsdage, bryllupper eller sølvbryllupper, var onkel Las næsten altid skaffer. Lige så ihærdig han var i arbejdet var han til at sætte kulør på festerne. Han skålede, sang og dansede, så vi børn, der kun var tilskuere ved disse lejligheder, beundrede ham for hans livfuldhed.

Bedstefar

Min gamle bedstefar, Peder Muusmann, havde en lille jordlod til 2 køer. Landbruget gav kun ham og hans husholderske føden. Han var udlært snedker og levede af snedkeriet. Han var født 1818, jeg husker ham kun som gammel. Han døde 1910, 92 år gammel.

I 1848 havde bedstefar været aktiv med i landstормen ved Brøns. En skare på 200 bønder rykkede frem fra Rejsby. En lille afdeling af holstenske dragoner var

stationeret i Skærbæk, og hele befolkningen var forbitret på disse holstenske oprørere. Bønder og arbejdere havde bestemt sig for at samles i Brøns i en stor flok og jage dragonerne væk. Anfører var godsejer Andersen fra Øster Åbølling i Roager sogn, næstkommanderende var Peder Muusmann i Birkelev Nørremark. Kun førerne havde gamle baglade-jagtgeværer, alle de andre havde egestokke, forke og hølær.

De ridende dragoner, ca. 50–60 mand, var bevæbnet med lange ryttersabler. Kampen varede ikke længe. Da der faldt nogle få skud fra anførerne, gjaldt det jo først og fremmest om at gøre dem uskadelige. Bondeflokken blev sprængt af rytterne. Den nogle og trediveårige Andersen blev dræbt, bedstefar blev hårdt såret i hovedet af sabelhug, inden han blev fanget. I alt 3 af landstormen blev dræbt, 4 meget hårdt såret og 22 let sårede eller fangne. Bedstefar blev ført til Rendsborg som fange; her tilbragte han nogle måneder på et fangelazaret; behandlingen var vist hård.

Derfor hadede bedstefar alt, hvad der var tysk. Lille og sammensunken var han, når han i sin høje alder gæstede os. Når vi så spurgte ham: »Hvordan kan det være, du har alle disse røde striber i hovedet, bedstefar?« (han var pilskaldet), så kom svaret prompte: »Det er disse forbandede tyskere, der har gjort det. Det er nogle skidt folk. Vår jer for dem!« Så hadefuld var han på tyskerne, at sygdom og død ikke kunne formilde ham.

Min ældste bror Nis kom hjem på orlov fra sin forlægning i Polen. Far sagde så til ham: »Bedstefar ligger for døden. Gå ind og hils på ham«. Jeg fulgte med min store bror ind i stuen, hvor alkovedøren stod åben ind til den gamle patriark. Da han hørte døren gå, vendte han hovedet og råbte: »Tag de klude af«. Nis måtte lægge sin uniformsfrakke, før bedstefar ville række ham hånden til goddag!

Der var en ting, bedstefar hadede omtrent lige så meget som tyskerne: cyklerne, som begyndte på landevejene sidst i halvfemserne. Når bedstefar arbejdede hjemme i værkstedet, skulle han passe sine to køer, flytte dem i tøjrlaget. Malke gjorde hans husholderske, Amalie. Når sommertørken kom, kneb det med græsning. Køerne måtte tøjres i landevejsgrøften med et lænetøj og en tøjrepæl i hver ende, så de ikke kunne hindre den kørende trafik. En dag, han var ude at flytte sine køer, kom der en af disse »væltepetere«, som han aldrig havde set før. Så forbavset blev han, at han glemte at gå til side. Cyklisten endte i den ene grøft, bedstefar i den anden. Cyklisten kom først på benene og forsvandt. Bedstefar måtte hjem til Amalie og have begrundet om en kvæstet finger. Det var nu hans sårmetode, hver gang han fik et sår, og så et godt lag »skomagerbeg« uden på. Men efter den dag så han sig godt for, før han vovede sig ud på landevejen. Han skulle ikke forbi en af disse forbandede livsfarlige »kykler«, som han kaldte dem.

Bedstefar havde været gift 2 gange. Hans første kone døde, da min far var et år gammel. Far kom derefter i pleje hos 3 gamle ugifte søskende på en gård i nærheden, der hed Stavedskov. Bedstefar giftede sig igen efter nogle års forløb. Men de tre gamle søskende Wodder ville nødig af med deres plejebarn, så far blev der, lige til han efter konfirmationen kom i lære i Ribe.

Med sin anden kone fik bedstefar en søn, der hed Jens. Han var et friluftsmenneske, drev jagt og fiskeri og lidt gartneri. Da han aldrig blev gift, boede han hjemme. En aften havde han skudt en kongeørn med et vingefang på 2 meter. Dagen efter rejste han til Ribe for at høre hos en fugleudstopper, hvad han kunne få for sådan en fugl. Man bød ham 20 kr. Det var mange penge, når en dagløn den gang lå på 50 penning (en mark var

dengang kun 88 øre værd). Men bedstefar havde set den store fugl og skar begge vinger af; de var gode til at feje loen med. Amalie fik ordre til at koge suppe på ørne-kroppen. Vred blev farbror Jens, da han vendte hjem fra Ribe. I tre dage kogte Amalie på suppen. Af og til forsøgte hun, om kødet var mørt, men det var ikke til at rive fra hinanden. Ørnen kunne jo godt være 100 år. Bedstefar påstod, suppen var den bedste, han nogentid havde smagt.

Bedstefar var en god gågænger. Det fortaltes om ham, at han kunne købe sit træ til snedkeriet (han lavede vinduer og døre) billigere i Åbenrå end i Tønder. Så gik han hjemmefra tidlig en mandag morgen og nåede Åbenrå til aften; der var ca. 70 km. Han sov på et sven-døjhem, fik sin handel forrettet tirsdag morgen og gik til Toftlund, hvor han skulle vidne i en retssag kl. 4 om eftermiddagen. Derefter gik han til Birkelev og var hjemme tirsdag nat, en spadseretur på ca. 150 km i 2 døgn. Han var vant til at bruge sine ben og sin egestok, da han hverken ejede hest eller vogn. Han var også ofte med til at narre de tyske toldere ved at smugle dyr nordfra over den grønne grænse ved Lundsmark for at undgå den store afgift.

Far overtager Stavedskov

Den 18. april, Dybbøldagen, 1907 blev en skæbnedag for vor familie. Fars plejehjem, den gamle gård Stavedskov, brændte. Hanne Wodder, den ældste af de tre gamle søskende, fejrede fødselsdag. Nogle gamle venner var til eftermiddagskaffe. Bedst som de sad ved kaffebordet, hørte de ilden knitre fra loftet; ilden var opstået fra skorstenen. Da de kom ud i gården, var hele

stuehusets stråtag antændt. Ret meget af indboet fik man ikke ud, da man jo først og fremmest skulle sørge for de mange dyr. Karlen var i marken; pigen, de gamle søskende og gæsterne gjorde alt for at redde dyrene. De 4 heste og de fleste af køerne kom ud, men ca. 20 stude og kalve, grise og høns blev luernes rov.

For de tre søskende Wodder var det en katastrofe. Der havde været værdier for 100.000 kr. i alle de gennem mange slægtled nedarvede ting, gamle egekister og chatoller, helt fra 16 og 1700-tallet, kobber, tin og sølv-tøj, som prydede væggene. Fra museet i Ribe var der budt formuer for disse sager, men de gamle søskende manglede jo ikke penge og ville ikke sælge. Nu gik det hele op i luer. Intet af det var forsikret. Kun bygningerne stod i brandkassen for nogle få tusinde mark.

Som vognmand kørte far sprøjter og mandskab til brandstedet, men inden ankomsten var gården nedbrændt. De gamle søskende var så nedbrudte, at de hverken vidste ud eller ind. Far tog sig af sine 3 plejeforældre, tilbød dem plads i vores hjem, indtil Stavedskov kunne bygges op igen. Sammen med dem kom også min lidt ældre broder Peter hjem igen. Han var 13 år, havde i nogle år opholdt sig hos de gamle søskende og var faldet til der. Han var lidt svag af helbred, og det hed sig, at det var min skyld, at han hellere ville være i Stavedskov end hjemme, da vi andre var for hårde ved ham. Det var i grunden ikke så sært, at de gamle forkælede ham; far havde også været deres plejebarn.

For mor blev det en ordentlig husholdning pludselig at få 4 mennesker mere at sørge for, men de gamle voldte ikke meget besvær; de var så nedbrudte af sorg over tabet af deres hjem, at de i den første tid næsten hverken spiste eller drak.

Der måtte tages stilling til opbygning af gården. De

gamle søskende, der var mellem 60 og 70 år, syntes ikke de havde mod på at begynde på en nybygget gård. Forårsarbejde var der ikke meget af; der var kun blevet sået et enkelt stykke land med havre til hestene, og så var der lidt rug sået til brød. Resten af jorden lå i græs til køer og stude, og så til høslæt: der blev avlet mere end 100 læs hø.

Far rådede de gamle til at sælge jorderne og bygge et hus i Frifelt til sig selv. Der blev fastsat en auktionsdag, og der havde også meldt sig flere købere. Men da brandforsikringen langt fra kunne dække nyt byggeri, blev der kun budt meget lavt på auktionen. Jeg husker ikke, hvor småt der blev budt, men jeg husker at min far sagde: »Ja, det tør jeg også tage gården til«.

Gamle Mads svarede på sine søskendes vegne: »Ja, så er der ingen, der er nærmere til Stavedskov end dig, Johan. Det eneste, vi tre forlanger, er, at du bygger et stuehus, der er så stort, at vi tre kan få en god lejlighed i samme hus som jer, og vi får en aftægt, så vi kan få føden. Jeg vil beholde de ca 30 demat jord i Vodder, græsse nogle stude og handle lidt, og så får du gården og skoven«.

Der blev skrevet papirer, og min far blev gårdejer. Stavedskov står på en af de vest-sønderjydske bakkeøer fra istiden. Den er på ca. 20 tønder land, meget frodig jord, i hvert fald i vest rigtig god lerjord, mod nord og øst engdrag mod bækken, der længere ude bliver til Rejsby å. I skoven er der en frodighed uden lige og meget fugtig jord; derfor er der mest el og ask, kun på de højere steder lidt bøg og eg.

De tre gamle følte sig trøstede, fordi de nu kunne blive på gården. For os børn blev de bedsteforældre af en sjælden karat. Særlig for de tre mindste: en lillebror, født samme forår, blev døbt Mads Vodder Muusmann. Den ældste af søstre, Hanne Wodder, var allerede

opnævnet som Johanne Muusmann. Også Peter og jeg sluttede os til de gamle.

Det blev en travl sommer for os alle. Far måtte træffe aftale med håndværkere til byggeriet, samtidig sælge hus og jorder i Frifelt, afvikle sin vognmandsforretning og få sine heste solgt. Han syntes, at gårdens 4 heste nok kunne køre sten og sand til byggeriet. Det var gamle Mads ikke fornøjet med. De to sorte køreheste, som næsten kun var bleven brugt for fjedervogne, blev nu spændt for kassevogne med 2 læs mursten og sand. Det syntes Mads var synd for de pæne heste, men far bedyrede, at han ikke havde brug for luksusheste; de blev også senere solgt og erstattet med rigtige jyske arbejdsheste. Til gamle Andreas Fannike, som vi beholdt, blev der bygget en træbarak, så han kunne passe og malke køerne på gården. Tidlig hver morgen kørte han med en enspænderhest mælken til andelsmejeriet i Vodder. Hver dag efter skolens ophør måtte vi børn gå de 3 km til Stavedskov og hjælpe til med landbrugsarbejdet.

Særlig strengt blev det i høsttiden. Laden skulle være færdig først, så vi kunne få de ca. 100 læs hør under tag. På det bedste af jorden ved skoven var der pløjet et stort areal, tilsået med havre. Det var lerjord; havren stod for så vidt godt, men der var en masse tidsler i sæden. Vi, der skulle hjælpe ved opbindingen efter de 2–3 mejere med leen, fik hænderne fulde af tidsler. Det var en slidsom sommer for os alle, store og små.

Til 1. oktober (1907) var stuehuset så vidt færdig, at vi kunne flytte ind. Det var stort og rummeligt. Den østre ende fik de tre søskende; der var kun en forstue imellem, så fik familien den vestre ende nærmest stalden. Her var plads til 6 heste og 40 kreaturer, 3–4 svinestier.

I Birkelev skole

Tre børn skulle også flyttes, fra Vodder skole til Birkelev skole, ca. to km fra Stavedskov. Den første skoledag i den nye skole var en slem skuffelse for os. Vi havde haft en god og hyggelig lærer i Vodder. Birkelev skole havde lige fået en ny lærer. Han hed Jensen og var en slagtermester-søn fra Nørregade i Flensborg. Han havde aftjent sin enårig militærtid ved garden i Berlin. Straks i den første time viste det sig, at vi ikke kunne følge med i klassen. Vi var ikke kommet så langt i regnebogen, og vi blev alle tre stillet i skammekrogen. Senerehen slap vi ikke med det.

Læreren elskede at bruge spanskrøret. Der gik ikke en time, uden at en eller anden fik en endefuld for en nok så lille forseelse eller forsømmelse. Når han sad på sit kateder og overvågede skrivning og regning, og man hviskede til sin nabo, fik man en bog eller lignende lige i synet. Han var enestående til at ramme, og hvis næsen blev ramt, måtte man ud til pumpen for at få standset næseblodet. Så måtte man bringe bogen tilbage og bukke til tak. Sommetider stod 5–6 i skammekrogen og ventede på afstraffelsen. Så smed han jakken for rigtig at kunne røre sig.

De største drenge i klassen lagde flere gange råd op om, at nu skulle han have en endefuld. De skulle sidde parat ved døren, når han kom ind; de nærmeste skulle gribe fat i hans lange ben og vælte ham, og så skulle de andre gennemtærse ham. Men det blev aldrig fuldført; når han rev døren op, fløj de fra hinanden. Den eneste hævn, vi fik, var under en sneboldkamp. Han bøjede sig ned, og én ramte ham med en sneklump med is i. Hans sribede bukser revnede, og skjorten flagrede, da han løb ind. Der blev jo en værre ballade bagefter med afstraffelse.

Allerede hen på foråret i 1908 blev han suspenderet. En 14-årig dreng, Jens Lydixsen (Napoleum, som vi kaldte ham) blev så mishandlet, at hans far måtte køre ham til lægen. Så var det slut på lærerfaget for Jensen. Forhåbentlig blev han slagter som sin far; det egnede han sig bedre til. Glade var alle vi, der gik i skole. Ganske vist brugte de andre lærere også af og til spansk-røret, men vi fortjente det vel også; vi var ikke alle så søde børn!

Gården Stavedskov havde før branden den 18. april ligget i Roager sogn. Sogneskillet gik midt gennem jorderne. Efter branden var bygningerne flyttet op til landevejen Vodder-Rejsby; nu boede vi i Vodder sogn. Da broder Peter var plejebarn hos de gamle søskende i Stavedskov, havde han gået til skole i Kirkeby i Roager sogn. Vi søskende havde ikke haft ret megen kontakt med ham. Han havde fremdeles sit tilhold og sit værelse hos sine gamle plejeforældre, men nu, da vi boede i samme hus, kom søskendekærligheden til fri udfoldelse ved det daglige samvær. Han og jeg kunne dårlig undvære hinanden, hverken i leg eller arbejde. Mest fredede var vi i aftægtslejligheden, og derfor opholdt vi os for det meste hos de tre gamle søskende. Her kunne vi sidde i ro for alle de små unger og sysle med tegne- og malearbejder samt udskæring i træ. Bror Peter var lidt af en kunstner til alle disse tre færdigheder. Det viste sig også senere, at han forstod sit fag, da han kom i lære som møbelsnedker.

Ved arbejdet i stald og lade hjalp vi trolig hinanden. Kun om morgenen var bror Peter fredet i aftægtsboligen. Min søster Dيدة og jeg måtte tidlig op, for far var morgenmand. Andreas og pigerne skulle malke så tidligt, at Andreas kunne være første vogn på Vodder mejeri. Jeg skulle feje krybber og trække roerasperen. Efter at karlen havde muget, skulle jeg feje staldgulv

både i ko- og hestestald. Så ind til davren: øllebrød af mors hjemmebryggede øl med store byggryn i, en ret som vi havde fået gennem hele vor opvækst, og som var det, vi savnede mest, når vi siden hen kom ud at tjene.

Efter davre skulle vi skynde os i skole. Der var ca. to km at gå. Vi gik jo altid i træsko og havde tøjsko i tornisteren til at skifte. Hver dreng eller pige havde sit rum i skolens forstue til træskoene. Læreren skulle holde øje med, at de ikke var alt for fulde af komøg.

Mor havde i bryggerset i den nye gård fået installeret en fritstående bageovn af jern med plads til 6–8 brød. Der blev bagt rugbrød og sigtebrød hver tredie uge. Til middag (eller unnen, som vi kaldte det), blev der den dag, da bagningen fandt sted, bagt en stor ovnkage i et lerfad, så stor at hele familien plus aftægtsfolkene kunne blive mæt. Vi børn elskede denne bagte ovnkage med saftsovs til. Samme dag, eller dagen før eller efter bryggede mor et stort kar med øl. Vi børn nød øllet i form af øllebrød, som nævnt; også tjenestefolkene, vi havde, var glade for mors øl og øllebrød; de fortalte, at de savnede det, når de kom i nye pladser.

Bror Peter læredreng i Ribe

Det daglige fællesskab med bror Peter i skolegang, leg og arbejde kom kun til at vare kort. Allerede i 1908 blev han konfirmeret, og i efteråret kom han i møbel-snedkerlære i Ribe hos snedker Justesen ved Sønderport. Far havde jo altid været glad for Ribe som læreby. Peter skulle stå i lære i 4½ år, uden løn, men have kost og logi i sin læreplads. Lomme penge måtte han selv tjene. Han fik købt en gammel cykel (uden frihjul), så han kunne køre hjem hveranden lørdag aften. Jeg gik

næsten hver gang helt til Rejsby for at tage imod ham, det var ca. 4 km; helt til Ribe var der ca. 17 km. Når vi så mødtes, havde Peter meget at fortælle om sine oplevelser i byen; spadsereturen til Stavedskov gik hurtigt. Peter fik lov til at sove i karlekammeret hos mig; vi snakkede, til vi faldt i søvn, og hele søndagen veg vi ikke fra hinanden.

Jeg skulle flytte fårene. Af dem havde vi ikke så få; de stod tøjrede to og to i reb sammen. Når de skulle flyttes, og det hændte, at et af dem havde revet sig løs, så var det alt for besværligt at trække dem hjem. For at fange de løse får skiftedes vi til at løbe dem træt. Vi skulle blot sørge for, at fåret ikke fik tid til at lade vandet, så fik vi rask fat i det. At løbe blev vi flinke til.

Når vi skulle til fodbold, enten i Frifelt eller Rejsby, søndag eftermiddag, skiftedes vi til at køre 4 eller 500 m på cyklen, og så lagde vi cyklen og løb. Den anden kørte nogle hundrede meter forbi. På den måde kunne vi køre helt til Ribe på en god time.

Senere fik også jeg skrabet dele sammen til en cykel. Nu kunne jeg af og til besøge min bror i Ribe en søndag. Der var oplevelser at hente for en bondedreng! Disse lærlinge inden for forskellige fag var gutter, der kunne begå sig! Penge havde de ikke ret mange af, men med et eller andet fif kunne de uden at betale entre komme ind til forlystelser. I cirkus kunne de altid komme under teltlærredet, i teatret som statister eller erhverve sig en fribillet. Alt hvad Peter oplevede, delte han med mig. »Å, hvor måtte det være spændende at bo i en by!«

En varm sommersøndag, jeg besøgte Peter, badede vi sammen med en 6–7 læredrenge i Ribe å. Dengang brugte man jo ingen badebukser. Vi tumlede rundt i vandet; de store drenge var dygtige svømmere. Så kom der en båd med damer med solskærme og store hvide

hatte, som det brugtes dengang. Båden drev med strømmen ned imod os. En af drenge, en stor tømmerlærling, råbte: »Nu skal I bare se sjov!« Han svømmede hen på siden af båden, dykkede under vandet og vippede i bådens kølvand med sin bare ende op og ned. Damerne hvinede og holdt hænderne for øjnene. Det var et sjovt syn; alle drengene morede sig, måske også damerne af byens bourgeois.

Min daglige tilværelse i hjemmet i Stavedskov var i disse sidste skoleår mere arbejde end leg. Sport havde endnu ikke vundet indpas på landet. Der var godt nok et fodboldhold i Rejsby, men det var kun for nogle få dygtige. Et gymnastikhold var der kun i Brøns, 10 km borte, og kun om vinteren. Karlene fra gårdene gik sammen og dyrkede den sport at prøve kræfter. En karl, der ikke evnede at tage en sæk på 100 kg i sin favn og med en lang pibe i munden kaste den op på skulderen, regnedes kun for en dreng.

Jeg husker endnu, men det var et par år senere, jeg havde en fætter i Haved, Jens Lassen, der lå som soldat i Berlin ved I. garderegiment. Han og så min bror Nis, der lå i Deutsch Eylau, i Polen, som soldat og hver vejede ca. 100 kg, var et par kraftkarle, som ingen turde prøve kræfter med. En aften, de demonstrerede deres kræfter for et større publikum, kom Jens til at skubbe til en lille Berliner, der hjalp i stalden på Havedgård. »Gå af vejen, dreng«, råbte han til knægten. Men berlineren havde lært boksnings og gav Jens et stød, så han lå med benene i vejret. Bror Nis følte sig kaldet til at hævne fætter Jens, men gik samme vej. Vi andre knægte morede os. Den lille stod blot i forsvarstilling og sagde til de to store karle: »Kom blot an begge to!« Fik de først fat i ham, var han leveret, men han holdt dem på afstand med sine boksestød. Vi drenge beundrede ham, at han turde.

Mads, Hanne og Else Wodder

På Stavedskov blev det en helt ny tid efter at fader havde taget over. Alle de gamle græsmarker og enge, som aldrig havde været pløjet, skulle nu under kultur. Alt dette nymodens kunne gamle Mads Wodder ikke døje. Det var ham en torn i øjet at se hestene slide og svede, selv om han kun i det stille kritiserede det. Værre blev det, da far sammen med manden fra Havedgård købte et lokomobil, tærskværk og presser, for at tærske de store afgrøder. Når disse store maskiner skulle flyttes, ad de dårlige veje, skulle der tit 4 heste for.

Gamle Mads sad i sin lænestol og bakkede på sin pibe og lod sig opvarte af sine søstre. Han spadserede kun ud for at gå de 2½ km til Vodder for at se til sine stude. Disse år tog stærkt på gamle Mads; han ældedes ved at sidde stille i sin stol og intet tage sig til. Pigerne læste gerne højt for ham af en eller anden bog eller tidsskrift, men det faldt han i søvn ved.

Men så skete der en omvæltning, da der den 15. jan. 1910 kom en ny verdensborger i familien. Jeg er langt fra sikker på, at hun var et ønskebarn. Hun blev nemlig nr. 9 i flokken. Den ældste, Nis, var 22 år, og lå inde som preussisk soldat. Ester, næstældste, var 19 år og ville ikke mere være hjemme med alle de vrælende unger. Men for de tre gamle på aftægten var det en herlig begivenhed, særlig for Hanne og Else. De kom i aktivitet dagen lang; havde mor travlt, stod de begge på spring for at tage sig af de små.

Som nævnt var den 5-årige Johanne opkaldt efter Hanne Wodder, den 3-årige Mads efter Mads Wodder. Nu blev den sidste kaldt op efter Else. Disse 3 sidste skud på stammen invaderede fuldstændig aftægtslejligheden! De tre gamle fik nok at gøre straks fra morgen-timerne. Selv gamle Mads vågnede op og glemte sin læ-

nestol, ofte endda sine piber; lille Mads tog ham i hånden og slæbte ham rundt i stald og mark. Til sidst måtte han bortforpagte sin Vodderfenne, for, som han sagde: »Jeg kan jo ikke få tid til at se til mine stude«. Den begyndende »alderdomssvækkelse« fortog sig, og han blev yngre dag for dag.

Hvor var disse tre gamle herlige mennesker en vel-signelse for hele vor familie Muusmann. Særlig vel nok for far og mor og for de 3 små, der var opkaldt efter dem. Men også vi mellemste børn kunne ikke andet end præges af den gode tone mellem disse gamle, kristelige, gode og nøjsomme mennesker.

De skulle, som aftægten havde fastsat det, have to pund mejerismør om ugen og en l sød mælk om dagen. For mor var det umuligt at få dem til at spise smør og drikke sødmælk. »Nej«, sagde tante Else, som vi kaldte hende, »vi kan nok spise margarine på brødet, og futmælk til, så lad børnene få det andet!« Jeg har aldrig, hverken før eller siden, kendt så gode og nøjsomme mennesker.

Samme år (1910), som Else blev født i januar, blev jeg konfirmeret i april i Vodder kirke. Der blev ikke som nu i tiden holdt store konfirmationsfester. Efter kirkefesten fik vi en god middag. Jeg fik af far og mor et »ankergangsur« med sølvkæde og var fri for almindeligt staldarbejde den dag. Om aftenen var naboerne til en kop kaffe. Jeg fik af dem en mark eller to, ligesom de havde råd; i alt fik jeg vel en 20 mark. En festdag var det. Det bedste af det hele var, at jeg nu havde lov at tænde min porcelænspipe og ryge sammen med mandfolkene; bagefter få en skærvindsel med dem om nogle få penninge.

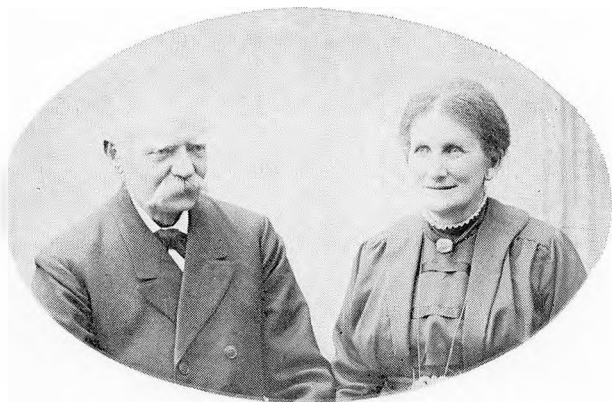
Kortspil var en lidenskab af rang. Min far og et par bønder mere, som han var sammen med i kommunerådet, spillede skat. Gamle Andreas og andre voksne spil-

lede et spil, som hed Solo. Vi yngre spillede altid skærvindsel, dyrkede det allerede i skoletiden; tit efter skoletid tog vi kammerater, når vi var 3 eller 4, os en halv eller en hel time. Tit måtte vi løbe i trav hele vejen hjem. Ja, så glad for at spille kort var jeg, at jeg drev det til, når der en gang om måneden var bibellæsning i skolen med pastor Schmidt, at spørge hjemme, om søster Didde og jeg måtte gå til bibellæsning, og så gå til kortspil! Far og mor havde sjældent tid dertil, og vi fik lov at gå om i skolen til bibellæsning. I stedet gik kun Didde derhen, jeg om i Peter Tønders karlekammer, som lå lige ved skolen. Søster Didde skulle hente mig, når bibeltimen var forbi. Det gik godt et par gange; jeg vidste, at Didde ikke sladrede. Tredje gang, hvor vi havde spillet i karlekammeret hos Jef Nørgaard med karlen Daniel, Nis og Ejnar Tønder, spurgte far, da vi morgenen efter sad ved øllebrødet: »Nå Hans, hvad talte præsten så om i går aftes?« Jeg var jo ikke større gavflab; jeg blev rød i hovedet og begyndte at stamme i det. Nu var jeg afsløret; en ordentlig endefuld fik jeg, endda med et stykke reb.

Senere har jeg tænkt på, at far vist var spændt hårdt for økonomisk i disse første år i Stavedskov: byggeriet, anskaffelse af maskiner og større besætning. I vinteren 1909 og 10 solgte han store partier ege- og askekævlere fra skoven.

Mads havde ikke nænnet at røre skoven. Foruden tøv, som der var nok af, brugte de kun nogle vindfældede træer og nedfaldne tørre grene til brændsel. De blev kørt hjem på stenbroen foran køkkenet og her brækket i passende stykker, så kvindfolkene kunne bruge dem i komfuret. Det var kvindearbejde. Jeg husker endnu pindene pænt opstavlet i bænke, ofte flere rækker bag eller efter hinanden, nok til hele årets forbrug.

Her var store penge at hente for far. Ellene blev

Hans J. Muusmanns forældre Johan Poulsen Mussmann (1862–1950) og hustru Anna Kirstine Marie Hansen født Gehlert (1867–1941).

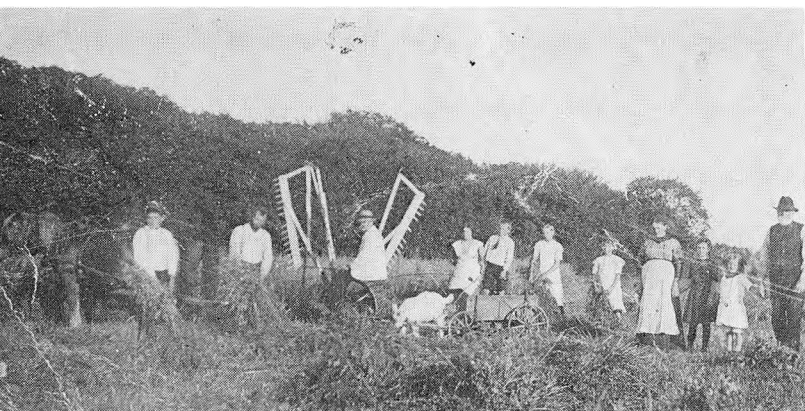

*Den stolte cykelejer Hans J. Muusmann
fotograferet i 1918.*

Stavedskovs beboere fotograferet i 1925 foran stuehuset, opført 1907. Bagest Mads og Else Wodder med Karen Muusmann på skødet. I forgrunden fra venstre tre medhjælpere, Nis og Marie Muusmann og to unge piger.

Høstarbejde på Stavedskov i 1915. På aflæggeren sidder Johan Muusmann, mens to medhjælpere er ved at binde neg. Anna Kirstine Muusmann (med forklæde) og den gamle Mads Wodder ser til omgivet af fem børn og en lille veninde.

solgt til Gram savværk til træskobrug, askene til hjulmagerne til vogne, egne til møbelsnedkere.

Daglejere

Sommeren efter konfirmationen var jeg karl hjemme. Straks man var færdig med de sidste roer, tog vi fat på skovarbejdet; selv vi børn måtte deltage. Fra fæstekontoret i Skærbæk blev der lejet 1 eller 2 løsarbejdere, eller vandringsmænd, som egnede sig til at bruge sav eller økse og fælde træer. En af vores i høslæt og høst brugte daglejere ledede arbejdet. For det meste var disse landstrygere uden arbejde, men dygtige, når arbejdet passede dem. At komme på talefod med dem, høre dem fortælle om deres færd var et rent eventyr for os knægte.

Den første vinter havde vi Niels, en morsingbo, fæstet gennem kontoret i Skærbæk. Han havde kun den jakke og de bukser, han gik i, noget gammelt arbejdstøj, som han selv syede lapper på. Sit habengut havde han i en lærredssæk; her var der en meget fin lille kuffert af mahognitræ med lås. Nøglen til den gik han altid med i sin pung. Jeg opholdt mig meget sammen med ham og spurgte flere gange, hvad denne kuffert indeholdt.

Endelig en dag, da vi var særlig gode venner, låste han kufferten op og viste indholdet. Kufferten var foret med rødt fløjl, ud tog han en flot silkeskjorte, kappe og sløjfer, alt i hvid silke, som nænsomt blev lagt ned igen. Det var hans ligtøj, fortalte han. På en seddel stod der trykt, at ved hans død skulle han klædes i dette, før man lagde ham i kisten; i en stor gul konvolut lå der penge til kisten.

Han arbejdede hos os det meste af vinteren, men hen i marts måned kom han ved et uheld til at hugge lille-

fingren af venstre hånd. De andre arbejdere sendte ham hjem til mor for at få blodet standset. Mor bad ham derefter gå de 2½ km til fru Paulsen i Frifelt for at få hånden rigtig forbundet. Da mor lidt efter kom ud i stalden, sad Niels ude ved svinestien travlt optaget af at få en so til at æde den afhuggede lillefinger; om det lykkedes ved jeg ikke. Men da Niels ikke kunne bestille noget, vandrede han bort med sin sæk og sine ligklæder, og vi så ham ikke mere.

Niels havde arbejdet sammen med en ung, stærk mand, der hed Hans Pælins, en mand der fra egnen på ca. 30 år. Han arbejdede 3–4 dage ad gangen. Når han fik penge udbetalt, gik han på kroen og drak dem op omgående. Det værste var, at blev han fuld, blev der altid slagsmål; han var umådelig stærk. Ved markeder og ringriderfester gik det ofte så hårdt til, at han måtte en tur i arresten; endda bevæbnede gendarmere fik flere gange en dragt prygl. Det fortælles om ham, at han på Skærbæk marked havde banket alle syv karle på gården Kærmark. Han skulle have klø, fordi han havde danset med en af deres piger, men de fik selv klø! Hans ret velstående familie fik ham bort fra egnen og sendt til Amerika.

Jens Peter Jensen i Hvidding var auktionator og afholdt hvert forår auktion over affaldet fra skovningen, hasselbuske, top af træer, tørre træer. En dag kom han kørende med en finlænder, som havde været hos ham et stykke tid. Han sagde: »Det er en dygtig arbejder, som du kan bruge, Johan, men du skal behandle ham forsigtig!« Hans navn var Hugo Wilhelm Daniel Weksel. Vi fik senere at vide, at han var af fin familie i Helsingfors. Han havde studeret til præst; da han ikke bestod eksamen, havde familien sendt ham til landbohøjskolen i Tammerfors.

Efter endt studium var han blevet bestyrer på et gods,

men pludselig var han bleven sær i hovedet, »overstuderet« som de kaldte det, havde måske også forbrudt sig mod loven. Familien havde slået hånden af ham, og nu var han endt i Danmark som vandrende svend.

Han fandt sig hjemme hos os, og mage til dygtig arbejder skulle man lede længe om. Inde hos os opholdt han sig kun i køkkenet, mens han spiste; han brugte altid kniv og gaffel. I sin fritid sad han altid i karlekammeret og læste i sine finske aviser, som han fik tilsendt. Eller også var han beskæftiget med reparationsarbejde, ikke blot på hans eget tøj og fodtøj, men også os andres fodtøj og hestens seletøj. Vi behøvede aldrig at sende det til sadelmager; det klarede Hugo. Jeg var så glad for ham, at jeg bad om at komme ind i karlekammeret og sove; da vi altid havde en karl mere, sov vi tre mænd dér.

Om hans forhold til kirken spurgte vi aldrig, men da han en søndag morgen hørte, at far og mor ville til kirke, spurgte han, om han måtte køre med, og det måtte han da gerne. Jeg spændte så hestene for fjedervognen, far og mor satte sig på forsædet og far bad mig kalde på Hugo. Ud af karlekammeret kom Hugo i diplomatfrakke, sribede benklæder, blankpudsede sko og bowlerhat, hans dragt fra hans velmagtsdage i Helsingfors. Det så jo lidt underligt ud, far som kusk i vadmelstøj, mor heller ikke særlig herskabelig og så en »diplomat« på bagsædet. Alle ved kirken blev forbavsede, men Hugo opførte sig rolig og beskeden. Det blev ikke sidste gang, han kom til Vodder kirke.

Han var meget glad for min ældste søster Ester, som dengang var 19 år og ude at tjene. Han ville forså hendes sko og gøre hende alle de tjenester, han kunne. Jeg tror også nok, han købte gaver til hende.

Af hvad grund han forlod os, husker jeg ikke. Jeg tror nok, det var gamle Andreas' skyld; han var jo ikke

altid så rar. Vi børn hadede ham alle grundet på hans sladderagtighed. Så var han jo fæl af udseende: ansigtet fuldt af ar og lap for øjet. Han boede for sig selv i et værelse på staldloftet. Ved måltiderne havde han sin egen tallerken, kop, gaffel og ske.

Mange år efter, i 1918, fik Ester et langt brev fra Finland, fra Hugo. Han var da med i broderkrigen på de hvides side og fortalte om, hvordan de røde hærgede hans hjemstavn. Det var et langt brev på 8–10 sider. Man kunne læse mellem linjerne, at han var fuldt normal; hvis de røde vandt krigen, ville han hellere dø.

Tilbage til den daglige tilværelse ved vinterens skovarbejde i Stavedskov. I disse år var »lillebanen«, som vi kaldte den, bleven færdig, med forbindelse fra Haderslev, gennem Gram og Toftlund til Skærbæk. Træet fra Stavedskov blev nu kørt til Frifelt og læsset i jernbnevogne til Gram. Det var strengt arbejde at få bakset de store træstammer på vogn. De var så store, at der ofte kun kunne være én stamme på en arbejdsvogn. Det var strengt for hestene at trække vognene på de opkørte veje fra skoven, også et slid at få stammerne løftet med de primitive løfteredskaber, vi havde den gang.

Her fik far god hjælp af en kollega fra hans vognmandstid i Frifelt, Theodor Lassen fra Kirkeby. For os børn var det morsomt at være tilskuer til disse to, når de arbejdede sammen. Far var stor og stærk, næsten 2 m høj, Theodor en halv meter mindre. De supplerede hinanden ved arbejdet, så det gik som en leg. Når far fortalte vitigheder, lo Theodor, så tårene trillede ham ned ad kinderne. Aldrig har jeg set min far i bedre humør, end når han var sammen med Theodor. Det blev altid sen sengetid, før Theodor kørte de 6–7 km til sit hjem.

Mor lavede kaffe, ind imellem fik de tid til et slag solo. Selv om det var lange, strenge dage, mindes jeg

dem næsten som festdage. Vognmandskørsel var gået min far i blodet; jeg tror, det samtidig gav afløb for hans enorme kræfter.

Vester Vedsted efterskole

Den 3. nov. (1910) kom jeg på Vester Vedsted efterskole. Det var en mærkelig forandring at komme i en dansk skole. Vrimmelen ved modtagelsen var i sig selv festlig. Vi ankom ca. 100 unge i 15–16-års alderen, piger og drenge imellem hinanden, omtrent lige mange af hvert køn. Langt de fleste var sønderjyder, kun en halv snes fra det gamle land. Mærkeligt nok var langt den overvejende del af eleverne fra Als; der var også en hel flok fra min hjemegn på vestkysten.

Den første dag fik vi en diktat og en regneopgave. Efter disse prøver blev vi fordelt i 4 klasser. Skolestuerne var nemlig kun små; der kunne være ca. 25 i hver klasse. Jeg havde held til at komme i anden klasse, det var jo den næstbedste. I flere af timerne var undervisningen fælles, i foredragssalen. Det varede en uges tid, inden vi blev rystet sammen og kendte hinanden. Hvor havde vi det hyggeligt, lige fra morgenandagten, som forstander Rasmussen holdt med os under morgenmadden. Derefter var der gymnastik i 2 hold: drenge og piger hver for sig. Alle timer begyndte med sang, og det med fynd og klem.

Et par aftener om ugen havde vi sanglege i gymnastiksalen, med lærerinde frk. Uhre som leder. Lørdag eftermiddag havde vi ingen undervisning, men lærerne tog os med i flok til Vesterhavet eller til Ribe eller rundt i plantagerne. Vi, der ikke havde så langt hjem, cyklede eller tog med tog til Rejsby hver fjortende dag for at holde søndag hjemme. Alsingerne tog kun hjem en-

kelte gange i vinterens løb. Lærerne gjorde det altid festligt for dem, der blev på skolen.

Når vi kom tilbage tidlig søndag aften fik vi lov til at danse lidt til lærerens harmonika eller til sanglege. Her var det lidt svært for lærere og lærerinder at holde det rette skel mellem de to køn. Jeg husker bedst, at pigerne fik lov at vælge kavallerer den første times tid. De fik af lærerinden overrakt 2 eller 3 sløjfer i rødt og hvidt; dem skulle de så fæste på den udvalgte drengs kravat. Men de skulle tage hensyn til, at alle drengene fik en sløjfe, en dans. Naturligvis fik de bedste dansere alligevel mere end én sløjfe, de dårligste slet ingen. Hvis man ingen sløjfe fik, var der dyb skuffelse, selv om den tilsidesatte ikke lod sig mærke med det, men stille listede op i seng. Der var altid nogle af de største af drengene, som pigerne syntes bedre om. De kunne bagefter pralende vise deres 3–4 sløjfer, mens vi andre var glade, blot vi fik én.

Det var en herlig vinter, men den gik alt for rask. Da vi sluttede (sidst i marts 1911), fik vi forelagt de første dages regnestykker og den første diktat. Jeg troede ikke mine egne øjne, da jeg så virkningen af vinterens skolearbejde: havde jeg skrevet og regnet så dårligt, da jeg begyndte på skolen 3. november?

Karl hjemme

Nu fortsatte arbejdet hjemme på gården. Fra 1. maj skulle vi undvære fremmed karl og jeg overtage arbejdet. Bror Nis lå i Polen som tysk soldat. Inden han rejste havde han været en ihærdig jæger; Peter og jeg måtte altid passe hans 2 geværer kaliber 16 og tillige pudse hans støvler og hans cykel. Derfor ville vi også råde over bøsseerne i hans fravær. Allerede inden jeg

blev konfirmeret havde han lært os at skyde. Mærkeligt nok havde både far og mor affundet sig med, at vi brugte bøsseerne. Peter tog hagl, krudt og propper med fra Ribe. Vi lavede selv patroner, og det kunne gøres, så det kun kostede 2 penning pr. skud.

Johannes, en af vore tidligere vognmandskuske fra Frifelt, ville gerne købe vores »jagtbytte«: krager og alliker, for 20 og 15 penning pr. stk. Det var det eneste, vi kunne skyde; de kom hver aften i store flokke og slog sig ned i trætoppene i skoven. Somme tider kunne vi skyde en 10–12 stykker, når vi stod en i hver ende af skoven. Det var selvfølgelig bedre om vinteren, når bladene var af træerne. Det blev en hel sport for os knægte, og der var jo krager i tusindvis.

Der skete nu noget, som satte bom for vort jagteventyr for en tid. Fra August Stukkenbrock i Einbeck, et jødisk-tysk forsendelsesfirma, fik vi tilsendt kataloger og forskrev os forskellige rekvisitter til cykler, sport og jagt. Jeg skrev også efter en lille pistol og en æske med 6 mm kugler. Pakken ankom i marts, hvor vi i en periode kørte staldgødning. Da der var langt til marken, hvor gødningen skulle rodes af i passende hobe, et arbejde som far ikke betroede mig til, kørte han selv. Jeg skulle læsse vogn i møddingen, og rundt om mig var der mange gråspurve. Jeg blev færdig med at læsse længe inden far kom tilbage for at bytte vogn. Så skulle pistolen jo prøves. Jeg skød en enkelt gråspurv, men så klikkede pistolen. Jeg stod og fimrede med den lille tingest; pludselig gik den af inde i min hånd. Kuglen gik gennem venstre hånd fra indersiden. Jeg så på hånden. Der var kun et lille hul sværtet af krudt. Kuglen var gået igennem uden at skade knogle eller sener, men havde ikke haft kraft til at trænge gennem skindet på håndens overflade.

Jeg tænkte: havde jeg blot en skarp lommekniv, så snittede jeg blot kuglen ud; ret meget ondt ville det ikke

gøre. Men min kniv var for sløj. Så huskede jeg mors skarpe kniv i bordskuffen, stak den sårede hånd i lommen og gik ind i køkkenet. Mor stod ved komfuret. Da hun hørte, jeg trak bordskuffen, kom hun farende: »Du ved jo nok, dreng, at du ikke må røre mine knive«, det var nemlig strengt forbudt os at tage knive med ud at skære i træ med. Så så hun mig i øjnene: »Hvad skal du bruge en kniv til?« Måske var jeg bleven lidt bleg ved ulykken. »Er du syg, dreng?« spurgte hun. »Ja, mor. Jeg kom til at skyde mig en kugle i hånden; den sidder lige der; hjælp mig med et lille snit, eller giv mig kniven, så jeg selv kan pille den ud. Så kan du blot forbinde hånden, så jeg kan passe mit arbejde«.

Da mor så på hånden, var den allerede begyndt at hæve, og nu var det slut med den plan. Da far lidt efter kom ind, blev der et værre postyr. Hånden blev så hævet af krudtslam, at kuglen slet ikke mere var at se oven på hånden.

Far måtte spænde hestene for vognen og køre mig til læge i Skærbæk. Først kørte vi til læge Grevsen, men da han var ude i praksis, måtte vi ind til Lausten-Thomsen, den senere amtslæge i Tønder. Han var ikke just i godt humør og gravede længe efter kuglen; det gjorde nederdrægtig ondt. Til sidst erklærede han, at det var ham umuligt at finde den. Han påstod, at der allerede var gået blodforgiftning i hånden, så jeg måtte til Ribe sygehus for at få hånden røntgenfotograferet. Hest og vogn blev stående i Skærbæk, og vi tog med tog til Ribe, hvor jeg blev indlagt på sygehuset og kuglen taget ud. Jeg blev 3 dage på sygehuset.

Det varede længe, inden far glemte den tur. Sidenhen, når jeg ville træde op over for en af de yngre søskende, blev jeg straks lille, blot de nævnede min fadæse med kuglen i hånden. Jeg ville i arbejde, straks jeg kom hjem, og klarede det også uden at kny.

Uheldig var jeg nu samme forsommer. Far havde købt en følhoppe, som havde været løbsk flere gange og havde ødelagt et par fjedervogne. »Den skulle han nok få i orden«; det lykkedes også, så længe han selv kørte med den. Men i den travle høhøst glemte han, at hesten var upålidelig. Vi havde travlt i en eng, der hed Vesterengen. Bror Nis var hjemme på orlov, han og far var i engen for at slå græs. En del var slået to dage før. Jeg fik ordre til at tage den røde hest for hesteriven og begyndte at rive hø sammen, mens de andre slog græs. Ind til engen førte en træbro, den turde hoppen ikke gå over. Jeg stod af hesteriven og ville trække hesten over: det lykkedes også.

Da riven buldrede på træbroen, tog pokker ved hesten. I strakt galop sprang den. Jeg holdt stadig ved hovedtøjet; den ene af stængerne gik op under min vest, og jeg fik det ene ben over den anden vognstang; det andet ben blev hængende foran den rasende hest og blev sparket af dens knæer. Krogene på maskinen gik i stykker. Rivens tænder sprang under farten op og ned.

Hesten blev mere og mere løbsk. Så sprang mine vesteknapper, og jeg faldt. Hest og maskine sprang over mig. Jeg mindes, at jeg blev rullet rundt i hesterivens tænder. Til alt held kom jeg ned i en fordybning, og maskinen for over mig.

Blodig og forslået var jeg straks på benene. Det første jeg tænkte på var mit nye ankergangs-ur, som var borte. Jeg fandt det, men kæden var revet i stykker. Min bror fangede den løbske hest, inden den lavede flere ulykker. Far spændte hesten fra slåmaskinen og kørte mig hjem.

Maskinens tænder havde revet det ene øjelåg op og ramt kinden, så blodet sad i tørre skorper over hele ansigtet. Da mor fik mig vasket og sårene smurt med salve, var det ikke værre, end at hun selv kunne klare

det; vi slap for lægen. Venstre ben var så forslået, at det var både gult og grønt i flere dage. Jeg lå i sengen og blev plejet i 3 dage, så kunne jeg passe mit arbejde igen. Uret havde heller ingen skade taget.

Vi havde en del turnips og kålroer. Dem skulle min søster Didde og jeg tynde og hakke. Far rørte ikke en roehakke, mærkeligt nok. Jeg var glad for at hakke roer, og skønt søster Didde var 2 år yngre, fulgte hun mig trolig. Jeg fortalte historier under arbejdet. To gange om ugen kom lille baker Hansen fra Rejsby forbi med sin bagervogn. Vi havde hver en 10-penning eller gros-sen, som vi sagde, og købte 2 napoleonskager hver. Var jeg klam for penge, var Didde altid villig til at betale. Også senere i min ungdomstid hjalp hun mig tit.

Vi fik en god høst på de gamle enge og græsmarker, der havde ligget hen i så mange år. Jeg tror nok, at far kunne afvikle en god del af sin gæld.

Gamle Mads fik hvert år 10 guld kroner i veterangave fra den danske stat. Det var hans stolthed, men jeg tror ikke, han brugte pengene. Han passede tiden; spurgte man, hvad klokken var og tvivlede på, at det han sagde, passede, fik man straks det svar: »Mit ur passer; det har ikke været til urmager i 35 år, bliver trukket op med min egen nøgle og har i alle disse år ikke tabt eller vundet et eneste minut!«

I sept. 1911 fik far og mor indbydelse til i en uge at besøge en fætter til mor i København, en rig møbelhandler; vi kaldte ham fætter Jacob. De havde aldrig været i København, i det hele taget ikke haft tid til andre rejser end familiebesøg lige over grænsen. Jeg kørte dem til toget i Rejsby.

Før de rejste gav far mig besked om alt mit arbejde i marken. Stalden skulle gamle Andreas passe. Husholdning skulle søster Didde klare ved hjælp af en daglejer-kone, der boede i bedstefars hus lige over for. Hendes

mand, Magnus, skulle udføre gårdens grøftearbejde; der var jo altid efter høsten mange grøfter, der måtte renses. Far gav så mig besked på arbejdet, der skulle gøres med hestene i den uge, de var borte:

»Du harver de 12 agre i Vesterfenne på langs og derefter på tværs, med 3 heste for kultivatoren. Så spænder du alle 3 heste for den store oliver-plov med forskær. Når du er færdig med at pløje, harver du det med lilleharven, først på langs og til sidst på tværs. Så kan vi så rug næste mandag, når vi kommer hjem fra København«. Jeg troede, jeg kunne klare det, men da jorden var fuld af senegræs, nåede jeg ikke det hele, trods slid og slæb, særlig for hestene, men også for mig. Vi arbejdede fra tidligt til sen aften; hestene var våde af sved, når de kom på stald; vi tog endda den sidste søndag formiddag med.

Søndag aften hentede jeg mine forældre ved toget i Rejsby. Det første, far spurgte om, da han havde sat sig til rette i vognen, var: »Skal vi så rug i morgen?« Men jeg måtte jo berette, at jeg endnu manglede en ager at pløje, og så var harvningen tilbage: en fuld dags arbejde endnu, før vi kunne så. Fars kommentar var: »Ja, når man ikke selv er hjemme og passer på, bliver der ikke bestilt noget!«

Det var godt, at det allerede var mørkt, så far og mor ikke kunne se tårerne i mine øjne, så arrig var jeg. Jeg bestemte for mig selv, at jeg ville ud at tjene i stedet for at gå hjemme og slide uden løn, og ikke få andet end utak for det. Dagen efter trøstede mor mig, fortalte at far havde sagt til hende, at jeg havde gjort et godt arbejde. Men hvorfor så ikke sige det til mig selv? Bitterheden blev hængende for altid!

Hos »Per Mand« i Kærbølling

I påsken, da storebror Nis var hjemme på orlov, bad jeg ham skaffe mig en plads blandt hans mange bekendte i Kærbølling ved Rejsby. Også han syntes, at far og gamle Andreas var for hårde ved mig. Han skaffede mig så en god plads hos Peter Petersen i Kærbølling. Her var ikke halvdelen af det slid, jeg var vant til i Stavedskov. Jeg skulle have 150 mark i løn for sommeren.

For en 16-års dreng som mig var det et mærkeligt miljø at komme i, men rare og gode mennesker. Peter Petersen, som aldrig blev kaldt andet end »Per Mand«, var enkemand og var aldrig med i arbejdet. Han stolprede rundt med sin merskumspibe og sin egestok og så til sine stude og sine afgrøder.

Datteren Anna og en pige, Karen, begge i 20-års alderen, skiftedes til at passe husholdningen og hjælpe i mark og have. Den ældste søn, Skrydstrup, på ca. 30 år, stod for bedriften; han blev af alle kun benævnt »forvalteren«. Så var der »morbror«, heller aldrig benævnt ved navn. Det var Petersens svoger, også enkemand. I mange år havde han været i Amerika, og var vendt hjem, da konen var død ovre i staterne.

De to svogre og så den lille søn, Aksel, som aldrig fik andet navn end »drengen«, havde værelser for sig. Forvalteren havde værelse i stuen ved siden af. Karlen Christian og jeg boede i karlekammeret med indgang fra hestestalden, hvor der stod 6–8 heste. Vi sov i samme seng, stor og bred, tømret fast på væggen, med egestolper udvendig. Pigerne sørgede for, at vi fik rent betræk på sengen hver måned, og rent og tørt halm 2 gange i sommerens løb.

Christian, 26 år, var en god og gemytlig karl, og han ville gerne høre mig fortælle historier. Selv læste han aldrig. Han var, hvad man betegner lidt til en side, men

han var en god, renlig sengekammerat. Værst var det, at døren ud til hestestalden var meget utæt, så der altid var en stank af ammoniak i kammeret, men det vænede man sig til.

Det der mest undrede mig i den første tid var, at vi fik lov til at sove lige til klokken 7. Hjemme kaldte far altid kl. 5 om sommeren og kl. 6 om vinteren. Når vi var stået op, muggede Christian under hestene, jeg striglede hestene og fejede gulvet. Kl. 7½ gik vi ind til davren. Gamle »morbror« havde malket køerne og givet kalvene. Han stod op hver morgen kl. 4 og passede til, tog sig så en god dram og en fedtemad, og fik lidt ekstra til morgenmaden sammen med os.

Når vi rejste os fra bordet, sagde jeg »tak for mad«. »Det bruger vi ikke her«, sagde datteren Anne, heller ikke ved middagen »værsågod«, når jeg rakte en skål eller fad videre. »Her hos os siger vi kun: dær!« Dagens arbejde i høslæt og høst gik så rolig og i god forståelse. Aldrig hørte man udskæld eller bandeord. Forvalteren, karlen og jeg passede vort arbejde, uden nogensinde at have ekstra travlt. Aksel, der var færdig med skolen, hjalp til, når det passede ham, og vi to knægte havde det godt sammen.

Den gamle sure »morbror« var et unikum. Han var dus med både heste og kvæg. Var der en stud, en hest eller ko, der skulle fanges, kunne »morbror« gå hen og klappe den, om den var aldrig så vild. På gården gjorde han døre og vinduer i stand, malede porte og døre, satte glas i ruderne. Når han så, at naboernes vinduer trængte til maling eller ny ruder, gik han uden kommentarer hen og ordnede det. Tit var han i gang med det, før de var ude af sengen.

Den gang, i de gamle landsbyers tid, var sport jo ikke særlig udbredt, men her i Kærbølling var hele sognets fodboldbane og der var et godt fodboldhold! Der var

endda både et første- og andet-hold; jeg blev optaget på andet-hold. Efter arbejdstid øvede både Aksel og jeg os på pladsen hver onsdag aften. Var der fodboldkamp om søndagen, kunne vi altid være sikker på »Per Mand« som interesseret tilskuer. Under en fodboldkamp med et hold fra Skærbæk fik jeg et spark på låret, så musklen var beskadiget; der gik 14 dage, før jeg rigtig kunne løbe efter køerne: ikke et ondt ord fik jeg, hverken af Per Mand eller min sovekammerat Christian, selv om jeg vækkede ham midt om natten, når jeg skulle massere benet.

Naboen Jørgen Andersen, en enkemand på ca. 50 år, blev lige før høst gift med sin 30-årige husholderske. Alle vi på gården blev budt med, både gamle og unge. Der var lejet et stort telt med plads til 100 gæster. Sådan en fest havde jeg aldrig været med til før. Vi spiste og drak og dansede til den lyse morgen, for her var plads til at røre sig i det store telt. Gamle »morbror« var skaffer, dansede med de unge piger og sang: »Du smukke pige med det sorte hår« og »Jeg har forsvoret at drikke brændevin, jeg har forsvoret at spille kort, for jeg har friet til en dannepige, det er det bedste, som jeg har gjort!« Brændevinen forsmåede »morbror« ikke. Da festen sluttede, og vi andre gik i seng og sov hele formiddagen derefter, passede »morbror« sine dyr!

Den 12. sept. 1912 fejrede far og mor deres sølvbryllup. Jeg fik af far lov til at hæve 40 mark af min sommerløn og køre eller cykle til Skærbæk og købe mig et sæt tøj og en normalkrave hos Peter Memborg, Skærbæks største manufakturforretning. Det var mit første færdigsyede tøj. Hjemme fik vi altid lavet tøj af egen uld, og syet hos skrædderen i Kirkeby. Og tænk så: selv at bestemme, uden mors medvirken! Tøjet kostede, med krave og det hele, 36 mark, så havde jeg 4 mark til lomme penge. Det var brunlig sribet, med gul normal-

krave og sort slips. Jeg syntes selv, jeg var en »gentleman«.

Festen i Stavedskov var hyggelig: vi havde 2 store stuer. Efter spisningen blev der ryddet til dans, P. Vestergård spillede på harmonika. Vi morede os storartet, særlig de helt voksne fætre og kusiner, karle og piger. Bedst husker jeg fætter Hans fra Brørup med det krøllede hår lige som min mors. Han turde endda danse med den smukke præstefrue, og han var vel også den pæneste af de unge karle. Bagefter sagde han, at præstefruen var den pæneste af alle piger ved festen.

De ældste af gæsterne spillede kort i de gamles aftægtsstuer. Det var en anstandsfest, så ingen blev fulde; det skulle mor nok sørge for. Efter festen blev mit nye tøj gemt hen hjemme; det skulle ikke ind i det fugtige karlekammer.

Kroen i Rejsby

Sommeren i Kærbølling var jeg meget glad for og fik mange jævnaldrende venner. Jeg ville ikke gerne hjem til det lidt ensomme liv i Stavedskov. De skulle ingen knægt bruge på gården i Kærbølling; så gik jeg selv hen og fæstede mig for vinteren til købmand og kromand Peter Sønnich Nielsen i Rejsby, kun en km fra Kærbølling. Foruden kro og høkeri havde Nielsen foderstofhandel og kunstgødning, desuden 30 tdr. land jord, 7–8 køer, 3 heste og en del svin og høns.

Foruden købmanden selv, hans kone Nikoline og 2 døtre på 9 og 12 år, var der folkeholdet: 1 kommis til butikken, 2 tjenestepiger, 1 karl og mig, og så en gift daglejer eller lagermand, der knuste kager og læsede korn og kunstgødning. Karlen skulle passe marken og køre med varer til og fra Rejsby station. Jeg skulle

passer stalden, fodrer dyrene og ellers hjælper til på lageret. Det var jo et ret interessant og afvekslende arbejde.

Pigerne skulle skiftes til at malke. Der kom jo tit rejsende, som vi kaldte dem. De kørte dengang med heste og vogn fra den ene købmand til den anden og solgte de varer, købmanden havde brug for. Når de overnattede i gæsteværelser på kroen, skulle karlen passe og pleje hestene, og fik så det, der dengang kaldtes drikkepenge, det var indregnet i den løn, karlen skulle have. Jeg skulle have 25 mark om måneden, drikkepenge skulle jeg aflevere til karlen.

Karlen og jeg havde et karlekammer, magen til det i Kærbølling, men her var kun brolagt gulv. Vi var fri for ammoniakduften, da døren gik ud til et lerstampet logulv. Sengen, hvor karlen og jeg sov, var massiv med store egeplanker ned i stenbroen. Karlen var anderledes end den Christian, jeg havde sovet sammen med i Kærbølling. Han hed Andreas og var fra Mandø, 28 år, og forlovet med en pige fra samme ø. Han var en meget dygtig karl og meget pertentlig med sin påklædning, men havde ingen forstand på at omgås med unge mennesker. Han vågnede om morgenen kl. 5 og kaldte på mig, og så ud i stalden at fodre. Selv gik han og passede og plejede de 3 heste. Vi gik så, med hver sin flagermuslygte, og ravede rundt i 2 timer inden davre. Det værste var, at han gik i seng hver aften kl. 8½ og forlangte af mig, der lå under samme dyne over mod muren, at jeg skulle være i seng hver aften senest kl. 9; han ville ikke have sin søvn ødelagt, sagde han. Det var ikke til at overholde.

Jeg var kommen i med mange unge fra Rejsby og Kærbølling. Én aften om ugen gik vi til gymnastik, som først sluttede kl. 9. Vi havde en afholdsforening hos Kjesten Thim; der havde vi sanglege. Senere holdt vi samlæsning, en slags dilettant, og så blev klokken både

Kroen i Rejsby, hvor Hans J. Muusmann tjente i 1913. Midt for hovedbygningen ses skiltet, som angiver, at her er der posthus. Foto A. Juul, Flensborg. Historiske Samlinger for Sønderjyllnd.

Bahnhof Hvidding Vedsted

Grænsebanegården i Hvidding – Vedsted set fra den tyske side før 1914. Foto A. Juul, Flensborg. Historiske Samlinger for Sønderjylland.

10 og 10½, før jeg fandt min seng. Det var jo rivegalt, og hver gang, jeg kom for sent ind i seng, fik jeg skældud. Da det ikke hjalp, klagede han til Nielsen, men hvis jeg ville være med blandt de andre unge, var det umuligt at passe den sengetid.

En aften kom jeg listende i seng efter gymnastikken. Jeg tog tøjet af i mørke; jeg troede, Andreas sov. Men da jeg i bar skjorte skrævede over ham, greb han fat i mit ene ben, fik mig ned oven på dynen og slog af al kraft i min bare ende. Samtidig fortalte han, at nu skulle jeg få så mange klø, at jeg ikke glemte at komme i seng kl. 9 en anden gang. Men . . . når man er 17 år og vant til gymnastik og sport, lader man sig ikke godvillig tærskes i sin bare ende. Jeg blev rasende. Det lykkedes mig at få den tunge dyne presset ned over hans ansigt, og få benene ind mod væggen, så han blev klemt ind mod den massive sengekant, så fast at han ingen luft kunne få, og hans bare ben sprællede rundt i luften. Nogle minutter holdt jeg fast. I måneskinnet kunne jeg se, at hans ben begyndte at ligge rolige, så turde jeg ikke mere. Da jeg lettede mig og tog dynen fra hans ansigt, pustede han som en trommesyg ko. Da han fik pusten igen, havde han mistet lysten til at slå. Jeg mindede ham om, at næste gang han slog mig, skulle jeg nok tage livet af ham. Vi faldt til ro, så langt fra hinanden, som den brede seng tillod, men rart var det ikke at sove i samme seng. Selv om han hver gang skældte, når jeg kom lidt sent i seng, turde han ikke mere banke mig i sengen.

Vi havde tit skærmydsler under arbejdet. En søndag morgen før davretid (han skulle hjem til kæresten og var pænt klædt på) skældte han mig ud over, at logulvet ikke var fejlet pænt nok. Da jeg svarede igen, gik han imod mig med sin spadserestok; jeg stod parat med min riskost og parerede, da han slog ud efter mig. Jeg ramte ham i brystet, så han gik baglæns over i svineballen, med

mælk og køkkenaffald, kun dækket af et tyndt låg af margarinekassetræ. Det kneb for ham at komme op igen, og hans tøj så frygteligt ud. Jeg forsvandt rask ud af lodøren. Da han havde fået sig klædt om, gik han ind til Nielsen og klagede over mig. Jeg så nok, at Nielsen dækkede over et smil, da han gav mig følgende salve: »Hør dreng, du skal lade være med at genere Andreas«.

Fjendskabet varede ved. Vi søgte dog begge at undgå hinanden. Hen i marts måned rejste Andreas. Ikke for min skyld; pigerne fortalte, at hans kæreste på Mandø skulle have en lille. Andreas skulle hjem og giftes.

Resten af vinteren passede jeg hestene og kørselen. Hver fredag eftermiddag kørte jeg ud med varer til alle gårdene i Lundsmark med den lille enspænderhest. Foråret var en travl tid. Vi fik hele vognladninger med superfosfat og kainit, som blev afhentet af bønderne på stationerne i Hvidding og Rejsby i 100 kg sække. Ligeledes kørte vi selv ud med solsikke- og hørfrøkager til flere gårde, og jeg lærte at håndtere disse 100 kg sække. En af bønderne hed Henrik Brun; han læssede altid sine sække selv og brugte mest Thomasslagge, som denne kunstgødning hed. Han var så stærk, at han tog en af de små tunge sække med 100 kg under hver arm og læmpede dem op i sin kassevogn.

Efter at Andreas var rejst, måtte daglejeren Nis Nielsen jo hjælpe mig ved mange ting. Han og kommissen Andreas Andersen havde mange små skærmydsler med hinanden i al venskabelighed. Ofte kom der kunder i butikken, når vi sad ved aftensmaden, så måtte Andreas gå fra bordet og ekspedere. Butikken var jo åben lige til kl. 8. En aften, da han måtte ind i butikken, tog Nis en spiseskefuld salt og rørte ud i hans kop med varm te. Andreas drak sin te uden at komme med bemærkninger, men da han rejste sig fra bordet, tog han sennepens med en ske og stak ind i Nisses mund, så han kom til at

gylpe, og Andreas forsvandt stille fra bordet. Det var en dejlig tid, men Nielsen syntes, jeg var for ung til slæbet med sækkene og fæstede en ældre karl til maj.

Far ville også gerne have mig hjem igen. Når jeg ville hjælpe ham hjemme, tilbød han, ville han leje part i Vodder sogns jagt og give mig et jagtkort, så måtte jeg øve mig som jæger. Det kunne jeg ikke stå for.

Jagt og første sværmeri

Bror Nis var nu færdig med militærtjenesten og havde plads på en forsøgsgård i Holbækegnen på Sjælland, lige ved Vallekilde højskole. Søster Ester havde efter ophold på højskolen plads på skolen. Jeg gled igen ind i arbejdet hjemme på gården. Forholdet til gamle Andreas blev også lidt bedre efter, at jeg havde været ude et år. Der var ikke længere til Kærbølling og Rejsby, end at jeg kunne holde forbindelsen vedlige med mine ungdoms- og sportskammerater.

Hen på sommeren skulle vi til dyrskue i Ribe. Dette dyrskue og så pinsefesten i Gram, det var sommerens to store fester. De voksne karle pralede altid, efter festerne, om de piger de havde nedlagt. Men piger turde jeg i alt fald ikke give mig i lag med; jeg havde læst alt for meget om, hvor farligt det var. I vinterens løb havde jeg været sammen med en pige, Thora, til samlæsning hos Kjesten Thim i Kærbølling; nogle aftener før dyrskuet spurgte hun, da vi trænede i boldspil: »Kommer du til dyrskue?« »Ja, det gør jeg da«, svarede jeg. »Så skal vi rigtig danse!« sagde Thora. Danse ville jeg gerne, og Thora dansede godt.

Vi traf også hinanden i det store dansetelt og dansede sammen flere gange. Men under dansen foreslog Thora,

at vi skulle gå en tur i anlægget. Her kom jeg ud på alt for dybt vand. Vi gik pænt med hinanden under armen, men hele mit ordforråd slap op. Hvad skulle jeg gøre eller sige til pigen? Jeg tror, jeg var helt klam af sved. Thora havde sikkert ventet sig lidt kæleri, og det turde jeg ikke. Stille gik vi ind i danseteltet igen. Snart efter forsvandt jeg hjemefter på min cykel, ikke så lidt flov efter mit første sværmeri. Det varede år, før jeg gik på galej igen. Thora sørgede for at få en anden og forhåbentlig bedre partner til næste balfest.

Da høsten var overstået, og jagten gik ind den 20. sept. 1913, gjaldt hele min interesse jagten. Jeg hentede mit jagtkort i Skærbæk; det kostede 22½ mark. Vi var i alt 6 jægere om sognets jagt; deraf de 3 i vores lille Birkelev by: min fætter Ottesen Dahl, på 40 år, lille Hans Schmidt, eller »Babbe Hans«, som vi kaldte ham efter hans 3 børns kælenavn, og så jeg. Ottesen Dahl var en trænet jægersmand gennem mange år, Hans og jeg begyndere. Ingen af os skød ret meget, selv om der var vildt nok. Agerhønsene fløj alt for rask, og harene løb alt for stærkt. Krudtet brugte vi, og fornøjelsen var for mit vedkommende lige stor. Jeg glædede mig, når jeg søndag morgen startede med patronbælte fyldt med patroner og reservepakke i rygsækken, og mellemmad til hele dagen.

Far drillede mig, når jeg vendte hjem med et enkelt stykke vildt og hele ammunitionen brugt. En af de ældre jægere, Nis Obling i Åved, i den sydlige del af sognet, havde altid sin karl med til første dags jagt efter harer den 1. okt., og en fjedervogn til at hente det skudte vildt. Det hed sig, at han gerne skød 20–25 harer den dag; han skød så at sige aldrig forbi.

Flov blev jeg en søndag. Af vores egen jord havde jeg kun det halve at jage på; den anden halvdel hørte til Roager sogn. Her gik Karl Brink, en gammel jæger

fra Vesterbæk i Roager sogn. Da vi hilste på hinanden ved skellet mellem jagtdistrikterne, tilbød han mig at gå med på hans jagtareal. Det tog jeg imod; vi gik så et stykke fra hinanden. Her blev jeg en stor hare vær, der sad i en fordybning. Jeg var klar over, at kom den på benene, var den vanskelig at ramme. Uden at tænke nærmere over det skød jeg den i lejet. Men for det luskeri fik jeg en ordentlig omgang! Karl Brink puttede haren i sin taske, skældte mig ud og sendte mig hjem: en jæger, der skød dyrene i lejet, ville han ikke jage sammen med! Det blev også sidste gang, jeg gjorde det.

Vallekilde højskole: grundtvigsk læreplads

I vinterens løb var bror Peter bleven snedkersvend. Han rejste på valsen, som det kaldtes; han ville vandre, sydpå, Europa rundt! Også jeg ville gerne ud at se andre forhold. Bror Nis skaffede mig så plads på den forsøgs-gård, hvor han tjente som forkarl. Gården hed Svendsbjerg, kun $\frac{1}{2}$ km fra Vallekilde højskole. Om lønnen var der ikke tale. Som læreplads var den så god, at det var en ren og skær tillidserklæring at få den. De kunne få alle de karle, de ville have, fra højskolen for næsten ingenting. Der var 7 karle foruden fodermesteren.

Det var jo en vældig omstilling: først den lange rejse og sejlturen over begge bæltter. Jeg havde fået en skriftlig redegørelse fra bror Nis, om hvordan jeg skulle forholde mig: når jeg skulle skifte tog, hvor langt ophold der var ved skiftestationerne; det var som skulle jeg rejse til Amerika. Angående færgerne, både ved Lillebælt og Storebælt, stod der blot: »følg strømmen«.

Jeg husker endnu tydeligt en episode på storebæltsfærgen. Jeg kom ned i spisesalen for at få lidt mad. Der

blev jeg en neger vár, der sad og spiste med kniv og gaffel, fint påklædt i sort diplomatfrakke, sribede benklæder og laksko; ved hans kop stod en høj cylinderhat. Det var mig umuligt at holde øjnene fra denne mærkelige neger. Jeg havde læst og hørt så meget om negere og indianere, men altid uden tøj, kun med lændeklæde. Jeg skiftede tog både i Roskilde og Holbæk og ankom i god behold til Hørve station, hvor Nis hentede mig.

Jeg skiftede fra det vest-sønderjydske til det sjællandsk-grundtvigske, kom endda midt ind i grundtvigianismens kærne; det var et længere skridt end mine ben kunne klare. Det var herlige mennesker at leve sammen med; arbejdet var ikke det slid, som jeg var vant til hjemme; til gengæld var forplejningen ikke som hjemme. Da jeg havde været i gang i 8 dage, måtte jeg, sulten som jeg var, til bageren hver aften efter et par store basser; de kostede 5 øre stykket, og det gik jo ud over de lommepege, jeg havde med hjemmefra.

Om morgenen fik vi havregrød med futmælk til og en skive rugbrød med et tyndt lag kunstsmør, eller hvad det var. Til middag fik vi 2 fine retter, men altid kunstig tillavet næsten uden kød eller flæsk; om aftenen kl. 6 vandgrød og 3 halve stykker brød også med kunstsmør. Der var 2 dygtige husholdningsuddannede piger, der stod for den store husholdning, og de forstod kunsten at lave billig mad.

Hver morgen blev der holdt andagt og sunget 2 eller 3 morgensange. Hver mand havde sin højskolesangbog i lommen. Både til middag og aften skulle man trække i det pæne tøj, inden man gik til bords. Var der store kanoner, der holdt foredrag på højskolen, fik vi alle fri fra arbejde for at deltage, var der end aldrig så travlt. Det var mindst 2 eftermiddage om måneden. Om søndagen bestilte vi så at sige intet, og man så helst, at vi gik til kirke i Vallekilde valgmenighedskirke hos pastor Fon-

nesbech-Wulff, den senere biskop i Roskilde stift. Jeg husker ham stadig som en gudbenådet prædikant. Men alt dette gode skulle en ung, sulten dreng jo vænnes til!

Jeg havde værelse sammen med min bror. Inden jeg gik i seng, spiste jeg en af mine basser og klagede til ham over den næringsfattige mad, vi fik. Han svarede: »Skam dig dog, dreng! Hovedsagen er jo, at vi får al den åndelige føde, vi trænger til!« Jeg tav stille, men vi blev nu aldrig helt enige i dette spørgsmål.

Bestyrer på Svendsbjerg var Troels Sams. Han forstod at få noget ud af gården, der var på ca. 100 tønder land og blev drevet halvt med ko- og svinehold, halvt med frøafgrøder. Over for alle os tjenestefolk var han en god mand. En broder Arne var gartneruddannet og passede højskolens store have eller rettere park. I tyverne kom han her til grænseegnen og drev gartneri ved Krusågård. Den yngste søster Sigrun var gift med lektor Anders Diemer, der efter genforeningen kom til Haderslev. Nogle mærkelige rare og jævne mennesker var de alle, også samtlige lærere ved højskolen. Man kunne komme der og tale med dem om alt, men jeg var jo dengang for grøn til at være med.

Men jeg var med til gymnastik og skydning. I Svendsbjergs eng, en del af den afvandede Lammefjord, havde vi en dejlig skydebane, både med 67- og 89-rifler. Vi yngste skød med de gamle 67-ere og ladede selv patronerne; det kostede kun 20 øre for 10 skud, og vi skød kun på 100 m. 89-riflerne skød på 250 m. Desuden havde vi et gymnastikhold på 60–70 gymnaster i »barken«, et forsamlingshus, 2 aftener om ugen. Skydningen foregik for det meste søndag eftermiddag. Alt i alt var det jo et herligt ungdomsliv, bortset fra maden!

I juni 1914 blev der afholdt Baltisk idrætsstævne i Malmø i forbindelse med en stor baltisk udstilling. Vores gymnastikleder Aage Schmidt (forresten min senere

svoger) deltog sammen med flere der fra egnen. Svenskerne havde indbudt et hold på 36 elitegymnaster fra forskellige egne i Nordslesvig; det blev ledet af Johannes Juhl, Branderup. Men på tysk krav kunne de kun få lov at deltage under landets flag, altså den tyske ørn. Tilsvarende ville et finsk kvindehold ikke deltage under russisk flag. Disse to hold blev indbudt til en opvisning i Vallekilde. Også Vallekildeholdet skulle deltage med 70–80 stykker. Det blev alle tiders gymnastik på Svendsbjergs lammefjordseng først i juli med den senere så kendte gymnastikleder Niels Bukh.

I krigens skygge

Krigsskyerne fra syd blev stadig mørkere, og alt dette fik en brat ende. Vi havde endnu nogle hyggelige søndage med udflugter, cykle- og sejlture i den skønne egn, bl. a. til den lille Hesselø i Kattegat. Bror Nis var bleven lidt trist. Han var jo tysk reservist. Efter kun 2 års tjenestefrihed skulle han straks første mobiliseringsdag møde ved sin forlægning. Han rådførte sig med forstander Poul Hansen og hustru Sigrid og med Fønnebech-Wulff: Kunne han lade være at melde sig og blive i Danmark, hvis Tyskland mobiliserede? De turde ikke tilråde det. Da mobiliseringen kom d. 1. august, tog han konsekvensen og rejste hjem. Nis var kun hjemme nogle få timer, før han meldte sig hos regiment 84 i Haderslev og straks blev sendt til fronten i Belgien.

Det var en meget tidlig høst det år. Vi havde travlt med at høste i de dage, sidst i juli og først i august. Vi var færdige med frøafgrøderne, havde alt kornet mejet og det meste kørt i lade. Den danske sikringsstyrke var også indkaldt, deraf kun én af Svendsbjergs karle. Avi-

sernes forsider var fyldt med stof om nød og elendighed i Sønderjylland, om afsked og tårer, når mændene måtte forlade hustruer og børn.

Den 5. august fik jeg telegram fra far om at komme hjem og hjælpe; Stavedskovs karl var indkaldt og høsten på vesterengen kun lige begyndt. Jeg talte med brødrene Sams om det. De kunne sagtens få folk nok og rådede mig til at tage hjem. Jeg tog en rygsæk på nakken og cyklede til Korsør. Da jeg syntes, det var for langt at cykle over Fyn, tog jeg med tog til Kolding. Derfra ville jeg så cykle til Ejstrup og overnatte hos onkel Marius og tante Sine Gehlert på Landbohjemmet.

Men da toget holdt i Kolding, kom et kompagni danske jenser i fuldt krigsmæssig udstyr; de skulle med toget til grænsen. Det førte til, at jeg glemte min rygsæk i toget og først kom i tanker om den, da jeg cyklede ud fra Kolding. Det værste var, at der i rygsækken lå en sparekassebog af bror Nisses, som han ved afskeden havde bedt mig opbevare, med et pålydende på 280 kr. i Hørve sparekasse.

Da jeg kom til Ejstrup station cyklede jeg straks hen til stationsmesteren og anmeldte den glemte rygsæk. Han trøstede mig med, at den nok blev indleveret på endestationen: jeg skulle blot forhøre mig, inden jeg cyklede videre dagen efter. Jeg forhørte mig også, men ved hans eftersøgning var det oplyst, at toget var blevet delt i Lunderskov: halvdelen til Vamdrup, resten til Esbjerg. Ingen af stederne var der indleveret en grøn rygsæk. Jeg skrev til Hørve sparekasse om tabet af bogen, så beløbet ikke blev rørt.

Da jeg den 6. august om eftermiddagen kom til grænsen ved Hvidding, var hovedvejen Ribe–Tønder afspærret og opgravet. En tysk soldat gik med oplantet bajonet bag en tæt række pigtråd og passede på, at ingen kom over. Jeg forklarede ham, at jeg var fra egnen og

skulle hjem. Det kunne ikke lade sig gøre, men så kom vores politimand Wollesen, hvis hest jeg tit havde holdt, når han fik en kaffepunch i Rejsby kro, mens jeg tjente der. Han kendte mig, og da jeg som legitimation fremviste mit jagtkort fra året før, kom jeg igennem. Men han sagde til mig: »Husk, du er i den militærpligtige alder, så du kommer ikke tilbage til Danmark«. Jeg tænkte: »Den tid, den sorg!«

Da jeg kom til Stavedskov, var de i gang med at høste rug. Før havde vi altid høstet afgrøderne med le; nu havde far købt sig en aflægger. »Har du slet ingen bagage med?« var det første, mor spurgte om. »Nej«, svarede jeg, »det bliver sendt senere«; jeg skammede mig over tabet af rygsækken og dens indhold.

Bror Peter kom hjem fra valsen; sidst havde han arbejdet på en møbelfabrik i Koblenz ved Rhinen. Jeg gled straks ind i arbejdet; trods krig og uro skulle høsten jo passes. Bror Peters hjælp var ikke stort bevendt; han skulkede fra arbejdet gennem hele høsten. Han var ked af, at han ikke var nået til Paris, som det var hans agt, inden tyskerne rykkede ind i Frankrig. Han havde været på session og var taget til infanteriet. Han ventede at blive indkaldt i oktober, men endnu var der soldater nok; der var tusinder som meldte sig frivilligt.

De første tabslister kom i bladene. 9. armékorps, med sønderjydske soldater fra 84. og 86. regiment, var med i første linje; derfor var der mange sønderjydske navne imellem. En af vore gode bekendte, gårdejer Andersen fra Haved, var en af de første, der faldt i Frankrig.

Min søster Ester, som nu også var hjemme, hendes veninde Andrea fra Haved og jeg var taget til Skærbæk med toget for at være med til mindegudstjeneste i Fri-menighedskirken. For at køre med tog måtte man have et »Ausweis«. Det havde jeg ikke. På tilbagevejen sad vi, i en 4. classes vogn, med bænke ved siden og strop-

per midt i vognen for dem, der ikke var plads til på bænken. Pigerne sad på bænken, og jeg stod op. Pludselig kom der en soldat ind i kupeen for at kontrollere Ausweis. Som et lyn dukkede jeg ind under bænken og gemte mig dækket af pigernes skørter. Der skete ikke mere, pigerne havde deres Ausweis i orden. De andre passagerer smilede blot, da soldaten gik til næste vogn, og jeg dukkede op igen.

Vi hentede selv hver eneste aften posten ved Frifelt. Postmesteren råbte navnene op på dem, der var breve til. Feltbreve kunne soldater jo sende gratis fra fronten. Nis havde let ved at skrive breve, og der kom brev næsten hver dag. En aften, da Peter og jeg stod og ventede på post, var der, foruden brev fra Nis, et brevkort fra Danmark, som vi straks læste. Det var fra en pige eller kone på Vardeegnen, der nu var gift med en ledvogter. Hun meddelte, at hendes mand på sin tjenesterute havde fundet en grøn rygsæk under en bro, indeholdende forskellige beklædningsgenstande og en gulnet sparekassebog med et pålydende på 280 kr. Hun ville gerne høre, om den tilhørte en af familien Muusmann i Stavedskov. Selvfølgelig gav vi ikke far kortet. I samråd med Peter sendte vi hende besked i fars navn og bad hende, mod god findeløn, aflevere bogen og tingene til bror Peters veninde eller kæreste, der var ansat på Ribe sygehus. Peter stod som nævnt over for snarlig indkaldelse til det tyske militær. Som den eventyrer han var tænkte han ikke på flugt. Han kunne gå på kærestebesøg til grænsen, så tit han ville, men ikke over grænsen. Et knus med kæresten tillod vagten. Det bedste af rygsækkens indhold blev så afleveret ved Peters kærestebesøg, under behørig vagtbetjening.

Krigens prisstigninger sporede straks. Far havde plejet at købe tobak til os alle fra Bredsted i Sydslesvig, gerne 10 kg ad gangen; så fulgte der gratis en pibe med

i sækken, stor eller lille, træ- eller porcelænspipe, som man selv bestemte. Man sendte bare ordreseddel til firmaet. Allerede i september fik vi besked, at tilgiften af piber hørte op, og tobakken var bleven 7 mark dyrere pr. 10 kg.

»Så kan du selv ryge din tobak«, sagde gamle Mads, »jeg ryger ikke mere tobak til den pris«. Mads hængte sine piber på krogen på pipebrættet; der blev de hængende, til de faldt fra hinanden. Der var karakter i den gamle!

I sine velmagtsdage havde Mads jo handlet en del med stude og kørt med storhandelsmanden Claus Clausen fra Svanstrup ved Bredebro. Der skulle altid ved disse handler drikkes lidkøb i kaffepuncher. I marts 1914 havde de to handelsmænd været i Roager på studehandel og fået mange puncher! Claus kørte altid med et par store oldenborgerheste; de var så trænede, at de nok selv skulle finde udenom de bukke, som vejmanden satte op på de mest udsatte steder på grusvejen, så færdslen skulle foregå i slyng. For Claus Clausen, der skulle til Bredebro, var det en omvej på ca. 1 km at køre til Stavedskov for at sætte Mads af. Derfor blev Mads, med stok og pipe, sat af, så han kunne gå hjem. I mørket faldt han over en af disse vejbukke og slog sig så hårdt, at han tabte bevidstheden. En stærk nattefrost gjorde sit til, at han ikke vågnede. Ca. 2 timer efter kom far fra kommunerådsmøde hos P. Tønder i Birkelev, som var formand. Far fandt gamle Mads liggende, stærkt forkommen af kulde, hentede en vogn og fik ham bragt hjem i seng. Der gik en uge, inden Mads forvandt den omgang. Siden den tid rørte han ikke spiritus. Blev han nødet, sagde han blot: »Jeg har fået kaffepuncher nok i mit liv«. Karakter havde den gamle Mads Wodder!

Det var en travl høsttid for mig efter hjemkomsten

fra Sjælland. Foruden vores egen bedrift måtte jeg også høste hos naboen. Fars fætter, Ottesen Dahl, der var sidst i trediveerne, var også blevet indkaldt straks ved krigens begyndelse. Det første halve år af krigen lå han i Haderslev og var med til at uddanne rekrutter. Der var ingen børn. Hustruen Kristine stod ene om det hele. Hende hjalp jeg så samtidig både med at høste og køre korn ind.

Jeg havde fået mit jagtkort fornyet, og Ottesen lovede at søge om orlov den dag, hønsejagten begyndte, den 15. september. Han var en meget dygtig jæger og havde en god hønsehund; så skulle han nok lære mig at skyde agerhøns. Den 15. var en søndag, og han kom hjem fra Haderslev lørdag eftermiddag. Hele lørdag aften havde jeg travlt med at lave patroner; bror Peter hjalp mig.

Vi startede tidlig søndag morgen i fint solskinsvejr. Det varede ikke længe, inden vi fandt den første hønseflok på 15–20 stykker. Hunden stod bomstille. Ottesen bød mig så ganske stille gå bag ved hunden, og, når hønsene lettede, tage godt sigte. Hele flokken kom på vingerne, og jeg knaldede 2 skud af ind i flokken, men fik ingen. Ottesen nåede at få en høne, selv om han stod et stykke borte. Sådan gik det flere gange; jeg kunne med min bedste vilje ikke ramme, selv om jeg hver gang knaldede begge skud.

Til sidst skældte han mig ud; jeg havde allerede knaldet 15–16 skud af og ikke fået så meget som en fjer, mens han, der gik bagefter mig, havde 4–5 høns i sin taske. »Lad mig nu få dine patroner«, sagde han og tog dem ud af min bøsse, »jeg har lovet at lære dig at skyde høns, og det vil jeg holde«. Nu kom der en flok, og han befalede mig med min tomme bøsse at forsøge at få sigte på en enkelt høne, når hunden rejste dem en efter en. Det var jo lidt nedværdigende for en jægersmand at gå med tom bøsse, men jeg rettede mig efter min æl-

dre kollega. Han fik endnu en 3–4 stykker. Så opsøgte vi en ny flok; man måtte jo kun tynde flokken ud til det halve. Også den blev splittet.

Nu mente jeg, at jeg var så rolig, at jeg kunne sigte ordentlig. Jeg fik mine patroner i bøssen. Hunden rejste 2 høns lige foran mig; jeg sigtede på den første, og rettede derefter bøssen mod den anden; også den faldt. Altså en høne med hvert skud; hvor var jeg stolt. Da dagen sluttede, havde jeg over 20 høns i min taske.

Dette efterår 1914 betalte jagten sig for alle, både i henseende til mad og til penge. Jeg husker, jeg fik 1,20 mark for hver agerhøne og 2,50 mark for en stor hare.

1. okt. 1914 blev bror Peter indkaldt som infanterist til regiment 87 i Mainz. Det var en trist dag, da jeg kørte ham til toget i Rejsby. Han fik en 2 mdr.s rekrutuddannelse, og allerede inden jul lå han i Nordfrankrigs skyttegrave. Det varede et par år, før vi mødtes igen. Ældste bror Nis lå ved østfronten, i Karpaterne. Feltbreve fra dem begge hentede jeg stadig på postekspeditionen i Frifelt. Samtidig bragte jeg nyheder hjem om sårede og faldne fra enghen. Ved siden af Flensborg Avis abonnerede vi på et tysk dagblad for at få en omfattende tysk tabsliste og satte + ved danskklingende navne på »Faldne og sårede«.

Det blev en trist jul 1914. For de små søskendes skyld forsøgte vi at få julestemning frem med god mad, juletræ og små julegaver, men det ville ikke ret lykkes. Man tænkte jo på dem, der holdt jul i skyttegravene. Ingen havde regnet med, at krigen ville vare helt til jul; ingen fra skyttegravene fik orlov hele det første år.

Den ældste af aftægtsfolkene, gamle tante Hanne, begyndte at skranke og døde i marts 1915. Alle vi børn begræd hendes død; hun var sådan en kær og elskelig gammel kvinde. Det var en hård vinter 1914-15. Varer og føde var der dog nok af. Arbejde havde vi også nok

af. Vi havde 4-5 arbejdsheste; dem skulle jeg passe og holde i orden. Da jorden ikke var drænet, var der meget gravearbejde med vandrender og furer. Vi var færdig med at så korn i midten af maj.

På flugt fra det tyske militær

Af årgangen 1895, som var til session i maj, var kun halvdelen mødt; resten var forsvundet over grænsen til Danmark. Jeg var fyldt 19 år i februar. Min årgang, 1896, skulle melde sig til lægdsrullen 1. juni og så møde til session lidt senere. Der gik rygter om, at man ville blive sendt til uddannelse straks efter sessionen for at forhindre de unge fra grænseegnene i at flygte til Danmark. Var man først under uddannelse ved de forskellige garnisoner og i tysk uniform, var man under kontrol. For dem, der havde hjemme nær grænsen, var der i det hele taget ingen orlov at få.

En søndag eftermiddag i begyndelsen af juni kørte jeg og to af mine søstre i vor jumbe til Høgsbro, for at jeg kunne orientere mig om forholdene ved grænsen, vagternes stilling m. m. Jeg blev da klar over, at man lettest kom over grænsen i engområdet ud mod Vestersøhavet, ved landsbyerne Enderup, Råhede og Høgsbro, der ligger i flugt med hinanden. Vagtlinjen var her lagt så nær landsbyerne som muligt, så vagtmandskabet kun fik kort vej til deres kvarter. Hele det store ubeboede engområde med de mange kreaturer på græs var ubevogtet.

Den 8. juni 1915 var en rigtig varm sommerdag. Jeg pløjede lige syd for gården til de sidste roer. Jeg lagde så mærke til, at en ung mand kom spadserende ad vejen fra Frifelt. Da han var lige ud for vores gård, blev han

stående og stirrede mod vest, skyndte sig så langs havegærdet ind i vores gård. Lidt efter så jeg vores ridende gendarm Wollesen dukke op vestfra. Det var mellemmadstid; hestene trængte til et hvil; jeg spændte fra og satte hestene på stald.

Da jeg kom ind i køkkenet til mor, var den unge mand rede til at gå igen. Mor havde givet ham et glas kærnemælk at drikke. Jeg spurgte ham, hvor han agtede sig hen. Han fortalte, at han hed Ejnar Rolskov og var fra Rurup ved Toftlund, og at han ville til Høgsbro for at besøge en efterskolekammerat, Hans Hostrup. Så vidste jeg besked: »Nå, skal Hans Hostrup hjælpe dig over grænsen? Du kan roligt sige det, for jeg vil selv samme vej, men er jo ellers et helt år ældre end du; du kunne godt vente lidt endnu«. Da han hørte, at jeg også ville til Danmark, plagede han mig om at følge med med det samme, så vi blev to om turen.

Det kunne nu ikke lade sig gøre. Min far var til sognemøde, og jeg vidste, at han først kom hjem hen på eftermiddagen. Jeg så hvor nervøs Ejnar Rolskov var: han bad mig komme på cykel, så snart min far var kommet hjem. Jeg pløjede videre. Kl. 3 om eftermiddagen kom far hjem. Jeg spændte hestene fra og fortalte ham, at jeg havde lovet at følges med en ung mand til Danmark. Først blev far vred; da det ikke hjalp, sagde han, at så måtte jeg selv tage ansvaret. Han tog sit gamle tøj på og spændte hestene for ploven for selv at pløje videre. »Penge får du ingen af, for bliver du fanget med penge på lommen, bliver du straks fængslet for faneflugt«. »Jeg klarer mig«, sagde jeg, »20 mark har jeg i min pung. Jeg sætter min cykel ind i Rejsby hos markmanden; der vil I nok hente den, når jeg er væk«.

Jeg sagde så farvel til mor og de små søskende, tog en engskovl på cyklen, hammer, knibtang og nogle kramper, og så cyklede jeg hjemmefra, kun iført et par

tynde arbejdsbukser, en tynd arbejdsskjorte og gymnastiksko, uden hat og strømper, for det var stadig meget varmt.

Da jeg kom til Marie markmands, var manden ikke hjemme. Marie ville absolut, jeg skulle ind til en kop kaffe og læse et feltbrev fra hendes søn ved fronten i Belgien. Men jeg svarede, at det måtte vente, til jeg kom tilbage; jeg skulle i marken at se til vore stude. Cyklen satte jeg i laden og gik med skovl og redskaber over mod Høgsbro ad engen til.

Da jeg kom ind i gården i Høgsbro var der travlhed. To tækkere var i gang med at lægge strå på taget. Gårdmanden selv, Beyer Hostrup, og en tysk soldat var håndlangere. Beyer bad mig gå ind i køkkenet til sin kone og pigerne; her fortalte konen mig, at hendes søn Hans var gået med Ejnar Rolskov ud til Vesterhavet for at få ham lodset over grænsen. Han havde ikke haft ro på sig til at vente, til jeg kom. Jeg blev så lukket ind i et pigekammer (det mest sikre sted), indtil Hans Hostrup kom tilbage. Her tilbragte jeg 2 meget lange timer i intens venten.

Endelig hørte jeg Hans i køkkenet. Efter den lange spadseretur i vadehavet fik han skrutton fyldt hos sin mor. Lidt efter kom han ind i kammeret til mig. Det første han sagde var: »Hvorfor kom du ikke før? Ejnar var så nervøs, at jeg ikke turde vente længere mellem alle de tyske soldater, vi har her i Høgsbro. Jeg går i alt fald ikke den lange tur gennem vadehavet én gang til. Men tør du gå gennem vagtkæden, kan jeg godt vise dig vejen«. »Godt«, sagde jeg, »lad os så blot tage af sted!«

Hans Hostrup greb en trådhammer og en skovl, jeg tog min skovl over skulderen, og vi vandrede med markvejen ud til vagtkæden. Vagtposterne stod eller gik med 3–400 m afstand. Vi gik ind gennem et led til en af

Beyer Hostrups marker og begyndte at arbejde i en grøft omtrent midt i vagtkæden. Studene i fennen kom i en stor flok og så nysgerrige på os. Vagtposterne gik blot frem og tilbage med bøssen over skulderen. Studene var koblet sammen to og to, men nogle var blevet skilt, fordi halsremmen enten havde løsnet sig eller var bristet. »Dem må vi se at få fat på«, sagde Hans. Vi jagede dem hen i et hjørne af fennen, der lå længst væk fra vagterne; efter en del besvær fik vi dem koblet sammen igen.

I en lavning ved grøften lå der en del tang, som var skyllet op i vinterens løb. Det satte Hans Hostrup en tændstik til, og røgen drev lige mod nord. »Så«, sagde Hans, »nu kan du skjult af røgen løbe nord på. Når du kommer ud af røgen, er du så langt borte, at kuglerne ikke kan nå dig«. »Ja«, sagde jeg, »men hvad så med dig?« Hans svarede blot: »Det skal jeg nok selv klare; stik du bare af, og held og lykke i Danmark!«

Der faldt også nogle enkelte skud. Jeg tog de 2 km til grænsen i løb, sprang over den lille grænsebæk og var nu i Danmark. Selv om jeg ikke havde været særlig bange for resultatet, var det dog en lettelse at have turen gennem de tyske grænsevagter overstået. Lidt samvittighed havde jeg for Hans Hostrups skyld, men jeg kendte ham jo som en guttermand, der altid klarede sig, når det kneb.

Banearbejder i Ejstrup

Sulten var jeg efter løbeturen og anstrengelserne. Jeg kendte Vester Vedsteds kager fra mit ophold nogle år før på efterskolen og købte 4–5 store basser à 5 øre, som jeg satte mig i grøften og spiste. Jeg havde bestemt mig til at gå til Egebæk, et par km nord for Vester Ved-

sted, til en gårdejer Hans Petersen, vi var en lille smule i familie med. Stien til Egebæk gik lige forbi to gamle stråtækte gårde med åben gårdsplads ud mod stien. Den ene af disse gårdmænd, Jens Knudsen, kendte jeg fra min elevtid på efterskolen. Da jeg gik forbi gården, var man i gang med fårevask. Knudsen, der kom trækkende med et par får, kendte mig straks og gav sig i snak. Da han hørte, at jeg lige var kommet over grænsen, tilbød han aftensmad og natteløgi. Det tog jeg gladeligt imod. Ved aftensmaden fik vi os en lang holdsnak, og bagefter krøb jeg under dynen i gæstekammeret. Skønt jeg vågnede ved nogle stærke tordenskrald, sov jeg trods torden og regn lige til kl. 7. Da blev jeg kaldt ind til øllebrød og kaffe.

»Kan du nu klare dig til Egebæk uden rigtigt tøj«, spurgte Marie Knudsen. »Det kan jeg sagtens. Hans Petersen har en søn på min alder. Der tænker jeg, at jeg kan låne et sæt tøj, så jeg kan tage toget fra Ribe til min onkel i Ejstrup, sidste station før Kolding«. Jeg takkede for gæstfrihed og lovede at fortælle, hvordan det siden gik mig.

Jeg blev også venligt modtaget af Hans Petersen. Det værste var, at sønnens tøj var altfor stort til mig, men Hans Petersens tøj kunne bedre gå an. Jeg blev så klædt i en vadmels dragt med sort krave og fjederstøvler og en hat med 2 trykknapper på siden. Jeg lignede en af de gamle hedeboender fra den tid. Jakken tog jeg foreløbig på armen, alligevel svedte jeg ordentlig på turen til Ribe, en 7–8 km. Jeg måtte vente nogle timer i Ribe, til toget efter Bramminge gik, og fik telefoneret til onkels i Ejstrup, at jeg kom ved aftenstid.

På Ejstrup station var to kusiner og to fætre for at tage imod mig. De var ved at dø af grin, da de så mig i min hedebondedragt. Det var en lørdag aften, og der var ungdomsbal på afholdshjemmet. De 4 unge førte

mig i triumf ind i balsalen, og pigerne svang mig rundt. Så snart jeg blev fri, fandt jeg ind i en stille stue til onkel Marius og tante Sine; jeg var langtfra oplagt til narrestreger.

Dagen efter, det var en søndag, fik vi rigtig talt ud, onkel, tante og jeg. Jeg skulle gerne i arbejde straks, så jeg kunne tjene til tøj og ophold. På afholdshotellet eller -hjemmet havde onkel og tante 5–6 faste pensionærer boende. De arbejdede med gruskørsel ved statsbanerne i grusgraven mellem Ejstrup og Lunderskov og tjente 27 kr. om ugen. For kost og logi betalte de tante 10 kr. om ugen, og skulle så selv rede deres seng og holde værelset.

Jeg talte med grusarbejderne; de sagde: »Gå blot over i brugsforeningen og køb en skovl og tag med os på arbejde mandag morgen; når de hører, du er rendt fra tyskerne, får du arbejde med det samme«.

Jeg blev også straks sat i arbejde med at læsse grus lige fra bunken op i flade jernbanevogne, tre mand til at læsse hver vogn i toget, 35 vogne. Der var over 100 mand i arbejde, for vognene skulle læsses på én time og være ude af grusgraven til bestemt tid for ikke at hindre den øvrige gods- og persontrafik på strækningen. Gruset skulle anvendes på øststrækningen til Fredericia eller fra Vamdrup vestpå til Bramminge, 3 ture pr. dag, altså 3 timers hårdt arbejde til læsning.

De 70 mand tog med, i et par gamle personvogne, for at losse, hvor gruset skulle afleveres. Vi andre 35 mand skulle oppe på skrænten rømme muldjorden væk med skovl og trillebør. Men først skulle sveden tørres af panden, så skulle der spises mellemmad, og så skulle der et lille hvil til. De arbejdere fra Ejstrup, jeg havde talt med dagen før, var alle med toget på strækningen. Af dem der blev, og som nu hvilede sig, kendte jeg ingen. Jeg læssede jord på og trillede væk; lidt efter kom

sjakformanden hen til mig og spurgte, om jeg troede, jeg selv skulle klare arbejdet: »Jeg skal nok sige til, når arbejdet begynder. Du holder din skovl rolig så længe, og kan du ikke det, bliver du fyret!«

Det var rene ord for pengene. Jeg måtte sætte mig på min trillebør og konstaterede, at det havde jeg aldrig været udsat for før. Også det skulle læres; jeg havde jo heller aldrig været i arbejde på en offentlig arbejdsplads. Jeg bad så om at få plads på toget, det fik jeg. De næste 3–4 uger læssede jeg og kørte med toget på strækningen.

En af de første dage kørte vi til Vamdrup. Her skottede jeg til grænsen på den tyske side. Da vi skulle rangere, kom vi over på den tyske side af grænsen. Da blev jeg lidt bange, heldigvis skete der intet.

Nu var det skik blandt arbejderne, at en ny mand i sjakket skulle give en flaske brændevin; der var mange gamle sprittere i flokken. Der var som regel 8 mand i hver kupé med indgang fra siden. Da jeg på trinbrættet søgte efter min kupé, greb en af de gamle sprittere mig i kraven og halede mig ind ad vinduet. Jeg skulle have røvklap, indtil jeg spenderede brændevin. Heldigvis kom en af de unge arbejdere fra Ejstrup og standsede røvklapperiet. Han råbte til dem: »Skammer I jer ikke! Han er lige for nogle dage siden rendt fra tyskerne og kommet over grænsen, skal tjene lidt til tøj, så han skal ikke bruge penge til jeres brændevin!« Jeg blev straks sluppet fri.

For en bondekarl var det et mærkeligt miljø at komme ind i. For det første de korte arbejdstimer, under pålæsningen i grusgraven brug af alle kræfter, derefter togekørsel nogle timer og aflæsning på sporene, når de var fri; alt i alt kun 3–4 timers egentligt arbejde, men betaling for 10–11 timer. Der blev tid til kammeratskab med de unge arbejdere i kupeen.

Ret længe varede det ikke, før jeg var draget ind i

det herskende stationsby-miljø på afholdshjemmet i Ejstrup. Begge mine kusiner, Elna på 17. og Andrea på 19 år, spillede klaver, og ungdommen sang med, når pigerne spillede de danske folkemelodier og sange, men også de nyeste revyviser fra sommerteatret i Kolding. Arbejdet trættede ikke; aftenen gik med leg og sang; man glemte alt det tunge og triste fra hjemmet i Sønderjylland.

Hos kortspilleren på Damkjærgård

Onkel Marius syntes, jeg skulle blive ved landbruget, når gruskørslen hørte op. Onkel fik i høstens tid besøg af en svoger, der havde en gård i Kongsted vest for Fredericia og gerne ville leje mig for vinteren. På denne gård tjente onkels søn Claus Gehlert. Det blev aftalt, at jeg skulle begynde i denne plads 1. nov. 1915 som forkarl med en løn på 300 kr. for vinteren.

Gruskørslen holdt imidlertid op 15. august. Onkel drev også lidt landbrug og handlede med kreaturer, ved siden af at være vært for landbohjemmet. På eksportmarkedet i Kolding kom han i samtale med en gårdmand Søren Sørensen, Damkjærgård ved Lunderskov. Vi havde lige den dag fået vor sidste afregning for gruskørslen; onkel syntes jeg skulle tage pladsen på Damkjærgård.

Jeg kørte så til Lunderskov for at forhøre mig. En statshusmand gik og pløjede; ham spurgte jeg om vej. »Ja gården ligger dernede, og vejen til gården går lige forbi min ejendom. Skal du derhen for at søge plads?« Da jeg sagde ja til dette spørgsmål, sagde han: »Hold dig endelig borte fra den gård! Hverken karle eller piger kan være der mere end 1 uge; de skifter ustandselig

folk. Den sidste karl rendte for 8 dage siden; det er ikke for tjenestefolk at arbejde der«.

Karlen havde fortalt Knudsen (som husmanden hed), at han havde fået lussinger flere gange i de 8 dage, han havde været der. Mad fik de i en skål, som de selv skulle skylle, så konen slap for at vaske op. »Gå endelig ikke derop, for de kan være så søde og rare, men er du først lejet, får piben en anden lyd. I øvrigt er manden sjældent hjemme. Han spiller poker om store penge på hotellerne i Kolding og Lunderskov. Den eneste hjælp de har, er en pige som venter sig, og som ingen andre vil have i tjeneste«.

Det var ikke opmuntrende at høre for en pladssøgende. I hvert fald blev jeg klar over, at jeg måtte passe på ikke at få et dårligt fæstemål. Da jeg nu var tæt ved mit mål, ville jeg ikke vende om. Jeg traf manden i svinestalden, hvor der var orden og akkuratesse. Vi gik over i kostalden, hvor konen og 2 drenge på 8 og 10 år var i gang med at malke 20 pæne og velfodrede røde køer. Manden spurgte mig, om jeg ville hjælpe med bedriften. Jeg fortalte, at jeg havde arbejdet ved grustoget, ellers var landmand.

»Hvad forlanger du i løn?« spurgte Sørensen. Nu gjaldt det om at passe på! Jeg svarede: »Nu har jeg jo arbejdet med ugeløn i nogle måneder, så jeg vil kun lejes for en uge ad gangen. Jeg vil ikke passe dyr, kun arbejde med hestene i marken og have fri hver søndag, eller rettere sagt: fri fra lørdag aften til mandag morgen. I løn forlanger jeg 20 kr. om ugen, med en arbejdstid på 10 timer om dagen«. »Det får du«, sagde Sørensen, »og så begynder du i morgen kl. 7«.

Heldigvis så jeg ikke noget til Knudsen, da jeg cyklede tilbage til Ejstrup. Jeg mødte så kl. 6½ dagen efter. Davren stod på bordet. Da jeg kl. 7 kom over i hestestalden, var alle 5 heste striglede og stod med seletøj

på, rede til at spænde for ploven. »Jeg tager med, for at vise hvor du skal pløje«, sagde konen Johanne, en lille splejs på 55 kg. Hun sprang op på den ene hest, jeg på den anden, og så gik det i trav den halve km til pløjemarken.

Kl. 12 satte jeg hestene på stald med seletøjet på. Krybbe og hæk var fyldt med foder til hestene, så jeg kunne gå ind til middagsmad og bagefter hvile mig til kl. 13. Der var om eftermiddagen et nyt par heste; selen var lagt på. Så i gang igen til kl. 18, da krybben igen var fyldt til hestene.

Hverken Sørensen eller konen arbejdede i marken. Han passede de ca. 200 svin og hjalp konen med de 20 køer, som blev staldfodrede. Kun hentede han lucerne, som han mejede med le, muggede i stalden og hentede med den ene hest kornet til svinene og malede det.

Lørdag aften fik jeg min ugeløn og tog til Ejstrup. Om søndagen tog jeg toget til Ribe. Inden jeg tog af sted, bad Sørensen, at skulle jeg i Ribe træffe en mand, der søgte arbejde ved landbruget, skulle jeg blot leje ham på samme betingelser, som jeg selv var fæstet. Der var nok at bestille i marken for 2 mand, og alle hestene skulle gerne i arbejde.

Det var ikke første gang, jeg var i Ribe, efter at jeg var gået over grænsen i juni. Jeg havde opdaget, at jeg i klart vejr kunne se vores lille bakkeskov Stavedskov fra domkirkens tårn. Selv om jeg just ikke længtes hjem, var det altid en oplevelse. På hotel Sønderjylland i Søndergade samledes næsten altid de sønderjyder, der havde lidt penge på lommen, efter at være flygtet hjemmefra. Her kunne man samtidig læse Flensborg Avis, som værten holdt.

Morsomt var det at se på annoncer. Grundet på indkaldelser til sikringsstyrken var der mange, der søgte karle. I parentes efter de fleste annocer stod der »helst

en sønderjyde«. De sønderjydske karle må have opført sig godt og ville måske samtidig nøjes med en lille løn.

Da jeg kom ind i gæstgivergården, traf jeg 3 »desertører«, deriblandt en af mine legekammerater fra barneårene i Frifelt, Johannes Clemmensen, søn af den gamle hjulmager og på alder med mig. Han var kommet over grænsen for 2 dage siden. Han var også landmand; jeg gav ham tilbuddet om at tage med mig og få plads på Damkjærgård. Jeg kunne jo anbefale pladsen. Sørensen blev glad, da vi mandag morgen stillede 2 mand stærk, og der kom skub i arbejdet.

Også Johannes havde fæstet sig for vinteren. Ingen af os kunne altså blive, hvad vi begge fortrød, men det kunne ikke laves om. Senere fik jeg forklaringen hos Sørensen, af hvad grund hans nærmeste nabo Knudsen havde givet gården så dårligt et skudsmål. »Ja, vejen her op til gården går ca. 100 m over hans jordlod, og vi har stadig ligget i klammeri om vejens bredde. Så er de missionske og kan ikke lide, at jeg sætter en trumf på og er glad for kortspil«.

Nu da der var 2 karle, foruden familien, skulle der jo mere fødevarer til. En morgen, da vi sad ved davren, sagde Johanne til sin mand: »Du må cykle til Lunderskov efter kød til middagen«. Sørensen startede sin cykel samtidig med os og kørte de 1½ km til Lunderskov. Han var ikke kommet, da vi kom ind til middag kl. 12, så vi fik flæskepandekage.

Næste morgen, da vi spurgte om besked på dagens arbejde, sagde Johanne, at det måtte vi selv klare. Søren var endnu ikke vendt hjem med kødet: »Du, Hans, må hellere hente det kød, for Gud ved, hvornår Søren kommer, og nu vil vi have kød til middag i stedet for flæsk«. Jeg spurgte, om jeg samtidig skulle forhøre mig om Søren? »Nej, han kommer, når han engang trænger til søvn; mad skal de nok få, hvor de spiller!«

Om aftenen, da vi sad ved aftensmaden, blev døren lindet lidt og en kasket røg ind på bordet. Johanne før ud i forstuen »for at smække sin mand«, men det blev vist ikke til smæk, for de kom begge leende ind. Sådan hændte det flere gange, særlig når han var til marked i Kolding, at han blev væk en dag og en nat over. Beruset vendte han aldrig hjem. De spillede poker med høj indsats. Fra anden side hørte vi, at Sørensen var dygtig ved spillebordet og tit tjente store penge.

Vore søndage tilbragte vi for det meste hos min familie i Ejstrup. Vi var faldet godt til med den stedlige ungdom. Tante Sine betalte vi lidt for kosten; vi tjente jo efter forholdene rigtig godt.

Det missionske Kongsted

Første november tiltrådte jeg så pladsen i Kongsted. Det var igen et mærkeligt samfund at gå ind til. Samtlige beboere i byen var indre missionske; manden, Anders Jensen, var en af de førende. Ved hvert måltid blev der bedt bordbøn. Manden læste ved morgenbordet et kapitel af bibelen, som altid lå parat. Om aftenen, når vi sad i stuen, skulle enhver af os trække et skriftsted af en lille bunke, som lå med bagsiden i vejret som lodsedler. Manden læste så op og forklarede. Da vi var to karle og to piger foruden mand, kone og en lille datter, blev det sengetid, før vi var færdige.

I Missionstidende, som vi måtte læse, var der ikke meget andet end kristelige nyheder. Inde måtte vi ikke ryge. Pigerne, som gjorde vores kammer i stand, skulle holde øje med, hvilke romaner vi læste i karlekammeret ved staldlygtens lys. Claus, min fætter, og jeg sov i samme seng ved siden af hestestalden.

Arbejdet på gården trykkede os ikke, vi var jo 2 karle på en gård på 40 tønder land, med en besætning på 40 kreaturer og 4 heste. Manden passede de 50–60 svin, Claus kreaturerne, jeg hestene, men pigerne malkede de 14 køer. Mens pigerne malkede, gik Anders Jensen i sine blankpudsede træsko inde i stalden. Pigerne måtte ikke forstyrres under malkningen. Lå der blot et eneste halmstrå forkert på staldgulvet eller gårdspladsen, skulle det nok blive påtalt. Kvæget og hestene blev striglet og pudset hver eneste dag; det var Clauses vinterarbejde.

Konen, Kristine, var lidt yngre søster til min tante Sine i Ejstrup, en rar og god husmor. Da hun syntes, vi om aftenen opholdt os for meget i karlekammeret, foreslog hun, at vi en aften om ugen gik til ungdomsmøde i Bredstrup missionshus. Der samledes de unge fra egnen; præsten, Jens Andreas Hansen, holdt oplæsning. Det var også rigtig hyggeligt. Der var samlet mange unge af begge køn, som sad andægtige, så længe præsten var til stede. Da det tog lidt tid, inden de unge fik samlet overtøj og støvler, overgav præsten nøglen til sin 19-årige søn; han skulle så lukke missionshusets dør. Da præsten var gået, var roen forbi; præstesønnen greb en af de unge piger og dansede tango; flere gjorde ham selskab. På vejen hjem hørtes der kvindehvin og drøje eder i natstilheden. Da det var vores eneste aften, hvor vi var sammen med andre unge, blev vi ved at komme. Præsten var en god oplæser, og det var en fortsat bog, han læste i.

Den 20. november begyndte missionsugen. Udearbejdet var vi færdige med. Jeg fik besked af Anders Jensen om at køre med de forskellige missionærer, der talte ved disse møder. Det optog hele ugen fra den 20. til 27. november. Ud over det skulle jeg kun passe hestene.

En gang om måneden blev der afholdt såkaldte bedemøder i hjemmene. Her blev der af de forsamlede bedt

for de frafaldne og aflagt vidnesbyrd om, på hvilken måde de forskellige var blevet troende, som de kaldte det. Da mødet blev holdt hos os, bød konen Claus og mig med; Claus fortalte, at ved disse møder fik vi kaffe og kager; det fik vi ellers aldrig. De fleste af de missionsfolk, der aflagde vidnesbyrd, var ærlige kristne. Men vi vidste, at der også var en del, der ikke altid var, som de skulle være.

Den daglige husholdning i dette bondehjem var, trods to piger til hjælp, meget gammeldags. Fik vi grød, kål eller suppe, langede vi alle til samme fad og havde mælk i en skål to og to. Der blev ikke talt et ord under måltidet. Når vi kom ind til smørhullet i skålens midte, holdt vi gerne inde.

Det sjoveste var, når vi en gang om måneden skulle bage brød, både rugbrød, sigtebrød og kager. Det foregik i et bagehus, der lå for sig selv. Når jeg om morgenen var færdig med hestene, skulle jeg resten af dagen sørge for at ildne ovnen, ved stadig at fyre med kvas til langt hen på eftermiddagen. Først når de røde sten i ovnen var hvide, begyndte bagningen. Bagedagen fik vi kun byggbrød til middag, men efter bagningen fik vi en stor pande stegt flæsk ind på bordet, og så alle de skiver varmt sigtebrød, vi kunne sætte til livs.

Juleaften satte det ind med en forrygende snestorm! Juletræ blev der ikke holdt, men en hyggelig juleaften var det. Julemorgen var alle døre og porte føjet til, så der blev ikke til at komme fra gården. Anden juledag, hele julen ud og langt ind i januar skovlede vi sne. Langs vejene med de mange hegn lå driverne så høje, at mandskabet måtte stå i 2 afsatser over hinanden for at få sneen højt nok op. Somme steder lå sneen helt op til telefontrådene.

Min daglige beskæftigelse var ellers at hugge pinde. Inden snestormen havde vi hentet 10–15 læs kvas i sko-

ven eller markhegnene. Pindene blev brugt til madlavning; jeg tror ikke, der blev brugt andet brændsel, måske lidt bøgeklov i stuen. Arbejdet slap op, da brænde-hugningen var til ende, og vinteren blev ved.

Det meste af kornet var tærsket. Vi havde en lille selvrensende tærskemaskine med elektrisk drivkraft. Her havde vi to karle og pigerne, under Anders Jensens opsyn, tærsket to eftermiddage om ugen, så dyrene altid fik frisk halm. Hakkelse til hestene skar jeg også med elektrisk drivkraft. Nu var der kun ét fag havre tilbage. Da arbejdet var sluppet op, blev jeg sat til at tærske det sidste fag havre med plejl. Selv om jeg havde prøvet det før, ærgrede det mig at stå ved siden af et selvrensende tærskværk og tærske med plejl. Da plejlslagene kunne høres, var der ingen vej udenom.

Selv om pladsen var god nok, ville jeg ikke fortsætte tjenesten i dette missionsamfund sommeren over. Ungdommen vil jo også gerne lidt andet end bede og læse i bibelen. For dem var »troen« altafgørende i tilværelsen. Det førte til, at der intet blev gjort for de unge i retning af sport eller gymnastik, som vi var vant til andre steder. Unge på 20 år trænger til at udfolde kræfterne; det daglige arbejde var ikke nok.

Fra barndommen havde jeg altid været glad for at komme i kirke, særlig ved højtiderne. Mor havde i barneårene lært os at bede aftenbøn før vi sov ind. Når vi så i øvrigt ikke overtrådte de 10 bud, syntes jeg det kunne være nok. For mig var det det rene fantasteri at gå så stærkt op i troen, at man søndag morgen og aften med passede dyrene og malkede, men lod mælkespandene stå, selv om mælkekuskene kørte hver dag, så mandag morgen selv måtte køre ½ mil til mejeriet med gårdens søndagsmælk. Tilmed gå og tro, at man var så meget bedre end andre mennesker, betragtede jeg som en art hovmod.

Brødkusk og lagerkarl i Ejstrup

Onkel og tantes hjem i Ejstrup betragtede jeg som mit hjem i disse år. Ved mine weekendbesøg hos onkel blev vi enige om, at jeg for sommeren 1916 skulle tage plads hos ham og hans søn Hans. Nu var Hans gift og havde overtaget bageri og bagerbutik. I løn skulle jeg have 300 kr. for sommeren. Arbejdet for far og søn skulle fordeles således, at jeg skulle hjælpe onkel i hans landbrug de dage, jeg ikke skulle køre brødvogn for Hans: hver mandag hele dagen, 4 formiddage, tirsdag, onsdag, torsdag, lørdag. Efter middagsmaden læssede jeg bager-vognen og kørte med et par små raske russerheste tirsdag eftermiddag til Højrup, Ferup, Nymark og Jordrupskov. Onsdag til Gelballe og Vranterup, torsdag til Harte. Fredag 2 ture: først til Højrup og Ferup, derefter til Vrå og Lejrskov. Lørdag til de forskellige brugsforeninger og andre udsalgsteder i alle byerne i kunde-kredsen.

Det var jo noget helt nyt for mig at komme ud at handle. I førstningen kneb det med at komme i kontakt med kunderne, men efterhånden lykkedes det mig endog at skaffe en hel del nye kunder. Mange af de store gårde leverede rug til rugbrødene; der skulle jeg kun skrive op, hvor mange brød de fik; kager, tvebakker, franskrød og finbrød skulle betales kontant.

Bageren var meget dygtig. Vi havde nogle basser og flødeskumskager; de kostede i begyndelsen 5 øre stykket; jeg solgte mange, særlig til unge mennesker, når de arbejdede i marken. Hen på sommeren begyndte prisstigningen, grundet på krigen. 5 øres basser og konditor-kager skulle nu koste 6 øre. Det måtte folk efterhånden vænne sig til. De unge karle og piger forsøgte at presse prisen ned til de gamle 5 øre; jeg husker endnu, hvordan folk råbte til mig: »Hvad koster 5 øres kager i

dag?« For regnskabets skyld måtte jeg jo holde på de 6 øre.

Det var en dejlig varm sommer. Når jeg havde skiftet mit arbejdstøj om med lyst sommertøj, var disse handelsture om eftermiddagen næsten at betragte som søndage. Selve mark- og staldarbejdet om formiddagen var heller ikke anstrengende. Onkel havde 4 køer, som jeg skulle malke, og så nogle grisesøer og fjerkræ, som han selv passede.

Hele miljøet på afholdshjemmet og i bageriet var så dejlig kammeratligt. Jeg var allerede godt kendt med alle i Ejstrup, og mange flere blev jeg kendt med på bageriturene. Min fritid var derfor altid optaget med sport og cykelture i den kønne egn med bakker og bøgeskove. Det lignede slet ikke den flade vesteregn fra min barndom. Samtidig var den nære stad Kolding jo en anderledes livlig by end Ribe.

På landbohjemmet var der næsten altid soldater fra sikringsstyrken, og det gik livligt til. To gange om måneden havde jeg god forretning med bagervarer på den nuværende hovedvej 1. Det var når sikringsstyrken blev udskiftet i Lunderskov og marcherede til Kolding. For det meste traf jeg soldaterne ved Hvilested kro, hvor de holdt hvil. De raserede min vogn for kager, så jeg måtte hjem efter ny forsyning. Men jenserne ville snyde mig! Selv om jeg passede på lugerne i min vogn, var der altid enkelte, der fik kager uden at jeg fik penge. Trængselen var for stor, når 50–60 mand ville købe på én gang.

Jeg fortalte det så til bageren. Han fandt på råd: »Det gør såmænd ikke så meget. Den dag, du ved, soldaterne kommer, får du alle vores daggamle kager med. Soldaterne er ikke så kræsne«. Jeg hørte aldrig klage over kvaliteten og fik alt udsolgt.

Lige over for landbohjemmet lå brugsforeningen. Min

kusine Else var gift med uddeleren, Marius Dahl. Elses bror Viggo, på alder med mig, var kommis der. Desuden var to af Dahls søstre, Agnes og Kathrine, i henholdsvis butik og kontor. Marius Dahl var indkaldt til sikringsstyrken. Det endte med, at kusine Else fik mig overtalt til at tage plads som lagerkarl i brugsforeningen, når min plads løb ud til november. Samtidig skulle jeg hjælpe til at ekspedere i butikken og i kontoret. Marius Dahl ville give 40 kr. om måneden i løn og så efter tredje år lærebrev som kommis.

Min lyst til at prøve noget nyt og spændende førte til, at jeg tog mod dette tilbud. Fætter Viggo og jeg havde længe været pot og pande med disse to fruer, kusine Else og fru stationsmester Schmidt. De havde faste ugentlige sammenkomster; deres mænd spillede skak, og ved skakbrættet mælede de en hel lang aften ikke et ord til deres koner. Viggo og jeg blev så faste makkere til kortspil, blev godt beværtet for underholdningen og tjente også lidt småpenge. Fætter Viggo var et af de sjoveste mennesker, jeg nogen sinde har kendt. Vi fulgtes også trolig til sport.

I september fik jeg ganske pludselig et uventet besøg af min bror Peter. Efter en orlov fra fronten ved Verdun var han gået over grænsen. Godt så han ikke ud efter at have været gasforgiftet ved fort Douaumont. Humøret var der heldigvis ikke noget i vejen med; det var hyggeligt at se ham og tale med ham igen. Han håbede på at genvinde sit helbred. Da han var en dygtig møbelsnedker, fik han ret hurtigt en plads hos firmaet Johannsen og søn i Kolding.

Ja, mærkeligt var det, at vi sønderjyder blev så godt modtaget i Danmark. Vi var fuldstændig fri for administration; vi eksisterede simpelthen ikke, skulle ikke melde os til eller fra, når vi flyttede, betalte ingen skat, hverken til stat eller kommune. Vi måtte selvfølgelig

ikke overtræde de gældende love; i så fald blev vi udvist, men der skulle vist meget til.

Jeg husker en lille tildragelse fra en landsby i nærheden. En ung sønderjyde var blevet taget for nogle små rapserier. Han betalte af sin løn for det, han havde taget. En landbetjent skulle føre ham over Lunderskov til grænsen i Farris. Da de kom til en kro, sagde betjenten til sin fange: »Pas nu på min cykel, jeg skal lige ind på kroen og have en øl«.

Da betjenten lidt efter kom ud igen, stod fangen rolig og passede på cyklen: »Nå, du står der stadig«, sagde betjenten, »ja så kan jeg jo godt tage en øl til«. Endelig vidste fangen besked og forsvandt ganske stille, hvad der jo var betjentens mening.

Al den frihed førte vel til, at nogle af os desertører blev lidt vidtløftige; var der ikke så godt i én plads, tog vi os bare en anden. Myndighederne ville ikke blande sig. Grænsebladernes annoncer kunne tyde i den retning! Nu, i 1917–18, stod der: en karl søges, derefter i parentes: ingen sønderjyde! det var jo ikke just en anbefaling for os, men måske vor egen skyld. Jeg mindes i alt fald disse år som de bedste i hele min tilværelse.

Der var ikke stort besvær, da jeg skulle skifte plads 1. nov. 1916. Brugsforeningen havde lejet et værelse lige overfor, hos en skrædder Larsen, hvor Viggo og jeg skulle bo. Mine sager skulle blot bæres over Torvet, som vi kaldte det. Men selve arbejdet, det blev noget ganske nyt for mig. Der var en lokalforening, som de kaldte det, knyttet til brugsforeningen, med salg af foderstoffer, kunstgødning og meget andet, dog kun små partier af korn til sæd m. m. Dette salg blev mindre, efterhånden som krigen varede ved. Oliekager til dyrene var ret knappe og solgtes kun i enkelte sække.

Hvad der derimod blev større, var salget af brændevin! Man var i efteråret 1916 nået til Ejstrup med dob-

beltsporet fra Fredericia til Vamdrup, 2–300 svenske arbejdere boede i barakker lige øst for stationsbyen. Vi kaldte dem banebisser. De levede næsten udelukkende på tørkost og drak brændevin til. Hver dag kom de med store kurve fyldt med tomme flasker, jeg som lagerkarl skulle fylde. Brændevinen kostede dengang 38 øre pr. flaske. Ja, det var dengang, man syntes det var synd at lægge afgift på den fattige mands fornødenheder, snaps og tobak. Den lave pris kom de svenske arbejdsmænd til gode. Indskrækningerne i det svenske salg af spiritus kom 1917.

Cigaretter: »Capstan« og »Motor« kostede 10 øre for en 10-stykspakning, »Westminster« luksus pakning 20 øre for 10 stk. I begyndelsen af 1917 begyndte afgifterne: brændevin steg til 87 øre flasken, cigaretter til 15 øre for 10 stk. Handelen med disse varer stod stille et par dage, men så var det forvundet. I løbet af 1917 blev afgifterne forhøjet mange gange. Grundet på krigen blev der knaphed på tobak og andre importerede varer. Være endnu blev det, da tyskerne begyndte på den uindskrænkede undervands-krig med sænkning af handelskibe af alle nationaliteter.

I sikkerhed i Norge

Mange i Danmark var oprigtig bange for, at tyskerne ville besætte Danmark. Der var en organisation for os sønderjydske desertører, som blev ledet af en læge Svith i Ribe. Gennem dagbladene fik vi besked om, at vi skulle se at komme væk fra Jylland og Fyn, da Jylland var i farezonen. Sjælland var mindre udsat; bedst var det, om vi tog til Sverige eller Norge. Nogle af mine sønderjydske venner, som vi gik til gymnastik med i Harte forsamlingshus, fik straks fri i deres pladser og

rejste til Norge. Derfra skrev de og sendte tilbud på gode pladser til flere.

Også jeg fik tilbud fra en ven, som havde fået plads hos en dyrlæge i Eidsvold i Norge. Samtidig havde vi en kokkepige, Mathilde Hansen, i brugsforeningen, der efter brud på forlovelse havde ladet sig fæste i Kristiania (nu Oslo). Hver dag bombarderede hun mig for at slå følge til Norge og komme væk fra det usikre Jylland. Der bestod kun et regulært venskab til Mathilde, og det holdt sig i en årrække.

Det endte med, at jeg lod mig overtale og tog mod en plads hos en praktiserende læge i Vormsund, som gårds- og havekarl fra 8. maj til 16. okt. (1917) for en løn af 260 norske kroner og fri rejse. 6. maj med 9-toget om aftenen startede vi så fra Ejstrup station. Vore venner, fætre og kusiner var mødt for at tage afsked. Da der blev fløjtet afgang for toget sang de Mathilde-revysangen, som dengang var i vælten: »Tilde og mig og mig og Tilde«.

Da vi skulle af sted fra København var der et værre leben på banegården; svenskere og nordmænd i hundredvis havde været i København; i broderlandene var der jo skrappe spiritusrestriktioner end i Danmark. Studenter med kvasthuer sang og støjede. Vi blev stu-vet ind i en kupé med lutter fulde folk. Først da vi nåede Göteborg blev der plads.

Da morgenen gryede, var vi nået til grænsen mellem Sverige og Norge. Da jeg så ud af vinduet, så jeg de første bjerge. Ikke nok med det: i stedet for sommer og grønne marker, som på Sjælland, lå der et tyndt lag sne over det hele. Åbnede man vinduet, var det bidende koldt, som på en vinterdag i Danmark; klimaforskellen: sommer i Danmark, vinter i Norge var det mest ufatte-lige. Jeg var slet ikke belavet på det, havde kun som-mertøj med og en tynd sommer-regnfrakke.

Da jeg kom til Årnæs nordøst for Oslo kl. 18, var det allerede ved at være mørkt. Da jeg endelig fandt lægeboligen og ringede på, lukkede en svensk pige op og hentede dr. Sjøberg. Han bød mig velkommen, men bød mig ellers ikke ind. »Nå, så det er den nye gutten!« sagde han (sådan blev karle kaldt i Norge). »Er De sulten?« spurgte han, »så gå ud i køkkenet til pigen, så skal hun siden vise Dem Deres kammer«. Jeg fik et par tykke mellemmader og en kop te. Kamret var i udhuset, der stod en jernseng, en stol og et bord. Vinterkullen, den kolde velkomst og den kolde seng gjorde sit til, at jeg fortrød bitterlig, at jeg var rejst så langt bort.

Dagens arbejde var at passe 2 heste, 4 grise og ellers kløve birkebrænde, om sommeren tillige passe hans have, motorbåd og bil. Da alt var frossen, var der endnu intet at bestille i haven.

Lægeboligen lå omtrent, hvor de to store floder Glommen og Vormen samles og bliver til en 400 m bred strøm. I foråret og de første sommer måneder var floderne dækket af tømmerstokke. En stab af tømmerfløtere passede på i alle flodens bugter og ved broerne, at stokkene ikke satte sig fast. De første måneder, jeg var i Norge, tilbragte jeg mange fritimer, når vejret var godt, med at sidde ved elvbreden og se på tømmerfløtning. En halv kilometer fra lægeboligen var der et vandfald på 10–15 m. Her sad jeg ofte og så på, hvordan stokkene slog kolbøtter, når de sejlede over faldet. Det så fantastisk ud; enkelte borede sig fast i flodbunden; så måtte fløterne i arbejde, det var ret livsfarligt.

Norges frihedsdag, 17. maj, blev der jo festet overalt. Ret meget fest for mig blev det ikke. Det var stadig vinter, og jeg frøs i mit tynde sommertøj. Jeg havde ingen at tale med; den svenske pige og jeg døjede med at forstå hinanden, og herskabet tog sig ikke af sine tjenestefolk. Først lidt senere gik det op for mig, at stands-

forskellen i befolkningen i Norge var større end hos os i Danmark.

Skydebaner var der overalt, mændene var dygtige skytter. Da jeg som fortalt havde været i skytteforening på Sjælland og gerne ville skyde igen, gik jeg en søndag eftermiddag til den nærmeste skydebane i Vormsund for at melde mig ind. »Hvem er du?« spurgte kassereren for foreningen. Jeg svarede, at jeg var gut hos dr. Søberg. »Så har du ikke noget at gøre her; denne forening er kun for gårdejere og forretningsfolk. Skydebanen for tjenestefolk og arbejdere ligger på den anden side af Glommen. Du kan blot gå over broen, så er du der«. Jeg gik derover og fik lov at være med. Forholdet mellem de to foreninger var spændt.

Under mit ophold i Norge traf jeg to sønderjydske landsmænd. Marius Hyldelund mødte jeg en søndag aften, jeg som vanlig var gået en tur til stationsbyen Årnæs. Her passerede togene fra København, Kristiania og Stockholm. Allerede dengang var der om sommeren mange turister med de gennemgående tog, altid noget nyt at høre. Da jeg kom hjem, mødte jeg to unge mænd og sagde: »God aften«. »Hvad pokker«, sagde den ene, »det er jo en landsmand!« Også han var desertør, fra Hoptrup ved Haderslev og på alder med mig. Han var agronom og tjente på en gård, der hed Rotnæs. Vi blev straks gode venner, og resten af sommeren tilbragte vi det meste af vores fritid sammen.

Den anden sønderjyde, jeg traf, var Anders Ribe fra vort nabosogn Roager. Han var forvalter på en gård, der hed Haugen. Hans kone og lille pige på 2 år var med ham; hun syede for byens koner. Anders Ribe havde været med i krigen et år, inden han gik over grænsen, havde endda erhvervet det tyske jernkors. Hos ham fik jeg bekræftet, hvor dårlige forhold der var mellem gårdejerne og deres tjenestefolk. Selv spiste

Anders Ribe sammen med herskabet og, som han sagde: »Jeg er nødt til at være streng over for mine 10–12 karle, ellers bestiller de ingenting«. Han gik i hvid sommerjakke og med stok over armen, bestilte intet andet end at vise, hvordan arbejdet skulle gøres.

Han viste mig borgestuen, hvor piger og karle spiste; den var ikke hyggelig. Karlekamrene med kampestensgulv og fasttømrede senge var ikke så lidt mere uhumske end vore karlekamre ved hestestalden hjemme i Vestslesvig. Anders Ribe var straks rejst til Norge, da tysk besættelse af Jylland kom på tale. Han var klar over, at han risikerede at blive skudt som desertør fra militæret.

En dag i august kom dr. Søberg ud i kamret til mig med dagbladet »Tidens Tegn«, som jeg altid fik, når herskabet havde læst det. Han pegede på en lang artikel på forsiden, hvor der stod med store typer: »Landet er oversvømmet af tyske spioner. Der opholder sig i hundredvis af folk uden papirer (først nylig var indført pastvang). De går under navn af sønderjyder, der er flygtet for at undgå indkaldelse. Men hvad garanti har vi her i Norge for, at de ikke er spioner og sabotører? Der er sket en del sabotage, både i Kristiania, Trondhjem og Bergen, især på værfterne.

Her i Romerike og Eidsvold har vi også nogle af disse sønderjyder. Man ser ofte, at de opholder sig ved de store broer over Glommen og Vormen ved Årnæs og Vormsund. Var det ikke i landets interesse at sætte disse folk fast og anbringe dem i en lejr under opsigt!«

Der kom flere af disse artikler i bladene. Marius Hyldelund og jeg havde ellers bestemt os for at søge plads i Vestfold som agronomer, havde også omtrent fået fæstemålet i orden. »Men«, sagde Marius, »interneres som tyskere vil vi ikke. Så rejser vi hellere hjem til Danmark, når vort fæstemål udløber«.

På Antvorskov højskole

Marius Hyldelund tog med mig hjem til min søster Ester og svoger i Bække. De var blevet gift, mens jeg var i Norge. Det var ikke så gode arbejdsforhold at komme tilbage til i efteråret 1917. Efter at tyskerne nu omtrent havde tabt krigen og ingen mere ventede en invasion i Danmark, var det meste af sikringsstyrken sendt hjem, og der var overflod af arbejdskraft i landbruget.

Jeg forhørte, om jeg kunne begynde i min gamle plads i brugsforeningen i Ejstrup, også her var der folk nok. Gennem annoncer i dagbladene forsøgte jeg at finde en plads, men kun hvis jeg ville binde mig for et helt år, kunne jeg opnå at få mere end 25–30 kr. om måneden.

Jeg kom så til at tale med en ungdomsven, Christian Appel, som jeg havde delt værelse med på efterskolen. Han havde haft plads på Sjælland og var blevet forlovet derovre. Hans forlovede var søster til Peter Augustinus, højskolelærer i Vallekilde, der nu havde købt Antvorskov højskole (blev senere præst i Hoptrup ved Haderslev).

Købet af højskolen var sket så sent på året, at det kneb for ham at få elever nok. Jeg skrev til P. Augustinus og fik svar med det samme: hvis jeg ville være elev på hans skole, skulle han nok sørge for, at jeg af elevforeningen fik et så stort tilskud som muligt. Jeg skulle blot møde den 3. november. Tilskuddet fik jeg også, så jeg kun kom til at betale 100 kr. og selv måtte sørge for lommepenge. Jeg havde sparet 500 kr. sammen, så jeg klarede mig nok vinteren over.

Det blev en hyggelig vinter. Vi var ca. 50 elever på skolen, de fleste fra omegnen af Slagelse, og så var vi 10 sønderjyder! Alle gået over grænsen for at slippe for krigen. Udover forstanderen var der en lærer, Han-

sen, som vi var meget glade for; han underviste i dansk og historie. Med en lærer West fra Lolland havde vi gymnastik, naturfag og regning.

Forstanderen ville, udover sine timer, gerne lære os engelsk og grammatik. Vi ældre elever syntes, han behandlede os for barnligt i sine timer. Hver lørdag eftermiddag kom landstingsmand, dr. phil. Arnold Fraenkel fra København i 2 timer. Han holdt foredrag for os om store statsmænd i Europa. For det meste var det ret interessant, og vi fulgte godt med. En gang om måneden blev der holdt møder på Liselund, som lå lige ved skolen; flere af disse talere sluttede med et foredrag på skolen, mest om grundtvigske emner.

For det meste tog eleverne fra omegnen til deres hjem lørdag eftermiddag, når timerne var slut, og blev hjemme søndag. Da jeg var ven med mange af dem, fik jeg lov at tage med dem hjem. Samtidig fik jeg ikke få gode måltider. I disse sidste krigsår var det ved at blive småt med fødevarer. Jeg tror, det gjorde sig stærkest gældende på skoler, som nu Antvorskov, hvor 20 % af eleverne var sønderjyder uden rationeringskort.

Elever, der var ved muffen, brugte en del penge på konditorier inde i Slagelse. Et sted kunne man få et stort stykke lagkage for 20 øre, to stykker var næsten et måltid. En af sønderjyderne, Boysen Buchholt fra Rangstrup, gav tit en omgang på konditori.

Han havde tjent 12–1500 kr., en stor sommerløn, ved at grave tørv i den store vildmose nord for Ålborg sommeren før. Lønningen for en karl kunne højst være 4–500 kr. Han ville derop igen i det kommende forår og ville have mig med som makker. Han ville garantere mig at tjene mindst 1000 kr. fra april til 1. august.

Jeg slog til. Vi skulle så spise på et pensionat, som hans onkel og tante drev i Tylstrup tæt ved Vildmosen. For værelse og kost skulle vi betale 15 kr. om ugen.

I julen rejste jeg til Jylland og skiftedes til at besøge familien og vennerne i omegnen af Ejstrup. Jeg var mest hos min søster og svoger i Bække, hvor også bror Peter nu havde sin gerning. Det var en hyggelig jul med de to ældre søskende. Min svoger, der var udlært tømrer, havde købt et lille husmandssted på 10–12 tønder land uden for Bække. Han havde 3 køer og 1 hest, og grise og fjerkræ, som min søster passede. Selv havde han reparationsarbejde trindt i by og land. Bror Peter boede hos dem og havde arbejde på et møbelsnedkerværksted i Bække.

Efter nytår rejste jeg tilbage til Antvorskov og kammeraterne. Inden vi tænkte over det var den gode vinter forbi. Jeg trængte også til at tjene lidt igen. Mine 500 kr. var ved at slippe op, inden vi forlod skolen. Jeg havde lige til togbilletten til Kolding og Bække.

I vinterens løb var endnu en af mine søskende kommet over grænsen. Det var min 2 år yngre søster Didde, som havde smuglet sig over. Nu havde hun plads på Bække kro som kokkepige. Didde var en dygtig 19-årig pige med ben i næsen. Inden længe stod hun for hele husførelsen i den store kro. Da hun hørte, at jeg var ved at være klam for penge, var hun straks villig til at hjælpe mig.

Jeg købte en ny cykel til 145 kr. med 3 måneders kredit hos min fætter, brugsforeningsuddeler Hans Christensen i Ferup, og så startede jeg turen til Tylstrup i Vendsyssel første søgnedag efter påske 1918. Sammen med Boysen Buchholt fik jeg arbejde ved tørvegravning i store vildmose indtil slutningen af juli, da der kom for mange regnbyger og vand i tørvegravene, så arbejdet måtte holde op.

Alle vi 4–5 sønderjyder, der havde holdt sammen sommeren igennem, havde fået pladser ved landbruget pr. 1. august. 4 af os 5 besluttede nu at tage en ferie

på 10 dage i form af en cykeltur, inden vi skulle begynde i vore pladser. Boysen og Carsten Andersen skulle i plads i Agerbæk ved Varde, Peter Andersen på Fyn og jeg i Lunderskov hos proprietær Anders Simonsen.

En dag fik vi følgeskab af 2 unge friske piger, som vi fulgtes med nogle timer, inden vore veje skiltes. De hed Linna Søndergård fra Dragstrup på Mors og Anna Jacobsen fra Vinderslev ved Kjellerup. Linna udvekslede jeg adresse med, og dette venskab udviklede sig mere, så Linna senere blev min kone.

Kildegård ved Lunderskov

Jeg nåede lige at besøge familien i Ejstrup, før jeg den 1. aug. 1918 begyndte i pladsen på Kildegård ved Lunderskov. Det var jo omtrent nabogård til Damkjærgård, hvor jeg havde tjent 3 år tidligere i 1915, men der var en ny ejer, Anders Simonsen, som havde købt Kildegård i 1916. Han var fra Randerseggen, hvor faderen havde haft en større proprietærgård, desuden været sparekassedirektør. A. Simonsen havde fået sin landbrugsuddannelse på herregårde rundt i landet, i de sidste 7–8 år som forvalter på større gårde. Nu havde familien, der alle var større gårdejere og en af dem endda ved siden af venstre-folketingsmand, hjulpet ham til at købe Kildegård. To af brødrene var proprietærer, på Skovgård i Lejrskov og Skanderup Nørgård.

Kildegård var med sine 100 tdr. land ingen stor gård, men ejeren ville gerne i rang med sine proprietærbrødre, også tituleres som proprietær, hvad jeg allerede havde fået et fint af ved fæstemålet.

Selv bestilte han i reglen intet ved siden af sit skrivebordsarbejde. På gården var vi 3 karle, foruden en gift fodermesterfamilie. Vi karle skulle ikke bo i karlekam-

meret ved hestestalden, men i havestuen, gårdens bedste stue. »Så meget har jeg lært i min forvaltertids«, sagde Simonsen, »at karlekammeret skal være et sted, man kan være bekendt at vise frem«. Det var nu hans stolthed, men ellers var han ikke videre dus med sine folk. Det var forkarlens plads, jeg skulle overtage; han var rejst i utide, midt i sommeren, »fordi han ikke duede«, sagde Anders Simonsen.

Andenkarlen, Frederik Johansen, var også sønderjyde og lidt i familie med mig. Vi kendte hinanden fra drengsårene. Skønt to år yngre var han også gået over grænsen på grund af krigen. Det var en god arbejdskammerat at få, og fra ham fik jeg mange gode tips i det daglige arbejde. I arbejdsgangen på gården havde han nægtet at overtage pladsen som forkarl.

Straks den første dag ved morgenbordet, som Simonsen ellers aldrig deltog i, da han ikke var morgenmand, fik jeg besked om dagens arbejde. Samtidig meddelte han mig, og det samme havde Frederik fortalt mig, at han før middagsmaden altid var sur og tvær, »så nyter det ikke at tage til genmæle. Vil I mig noget, så vent til efter middagsmaden, så er jeg til at tale med«. Det holdt stik.

Kom han i hestestalden eller hingsteboksen, var der altid vrøvl med både det ene og det andet. Men vi gik alle 3, som om vi ikke hørte hans vrøvl og passede vores dont. Man kunne jo sommetider blive lidt ærgerlig over hans skældud.

Det var mærkelige forhold i dette sidste krigså. Embedsmændenes lønninger var ikke fulgt med prisstigningerne. Lunderskov havde mange tjenestemænd ved jernbanerne; det kneb for dem at få føden; derfor bad de bønderne om lov at samle aks på de høstede agre. Også hos os kom portører med koner og børn og samlede. Det gik godt en tid, men enkelte klippede aks fra

negene for at få lidt mer fyld i sækkene. Da proprietæren så det, blev han arrig og forbød akksamling, indtil negene var kørt ind.

Høsten var hans bedste tid. Ved indkøringen kørte han selv et spand heste til og fra marken, mens nogle læssede i marken, og et hold læssede af i laden; det gik med liv og lyst. I to gode høstdage fortsatte vi lige til kl. 8–9, skønt vi ellers holdt fyraften kl. 6. Tredje dag, en lørdag, kom Simonsen og byttede læs lidt før seks, og gav ordre om, hvor vi skulle fortsætte med at læsse på. Jeg sagde da: »Nu holder vi fyraften. Jeg synes, vi har gjort det godt med at blive ved i to dage til kl. 9. I morgen er det søndag; vi skal til fest i ungdomsforeningen og skal gerne klippes lidt«. Vi kørte så hjem; godt var det, at proprietæren var i eftermiddagshumør. Ved aftensmaden takkede han os for god arbejdsindsats.

Da Frederik og jeg en anden aften skulle til bal, spurgte han: »Hvor skal I til bal; i forsamlingshuset er der ingen fest!« »Nej«, sagde jeg, »men i Lunderskov er der bal i den socialdemokratiske ungdom, og der vil Frederik og jeg engang være med«. Han blev så rasende som en kalkunsk hane: »Går mine karle til bal med de røde! det kan I aldrig være bekendt!« Vi morede os nu godt. Dagen efter fik vi straks fra morgenstunden en moralprædiken om alt det, vi kunne blive udsat for ved at blive smittet af de røde.

Vi havde et areal med gul sennep på ca. 2 tdr. land. Det var det sidste af kornhøsten. Det blev kørt ind i godt tørt solskinsvejr. Nu skulle det gennem tærskemaskinen, men det viste sig umuligt at få det krøllede stads gennem den lille åbning i maskinen. Selv proprietæren prøvede. Vi forstod, at der skulle en større tærskemaskine til. Da han hørte det, for han ind på kontoret til sine landbrugsskrifter.

Lidt efter kom han tilbage og gav os besked om at lægge sennepen på logulvet og trampe kærnerne af. »Det går bedst på hesteryg«. Han selv og 3 karle kom på hver sin hest og red i galop frem og tilbage 10–20 gange. Så halmen væk og et nyt lag sennep; heldigvis var køreporten lang, så vi blev færdig på én dag. Den arbejdsgang og primitive tærskning havde vi alle forskellig morskab af, ganske særlig proprietær Simonsen.

Da vi skulle i gang med at tage kartofler op, fik hans forvalternatur rigtig udløsning. I en hel uge havde vi ca. 20 koner og store piger fra Lunderskov til at samle op. Jeg kørte maskinen; Frederik og den anden karl kørte kartofler til kulen og skiftede vogn. For skolens skyld foregik det om eftermiddagen. De 5 timer fra 13 til 18 var Simonsen snart i den ene ende af marken snart i den anden. Den ellers så nødvendige middagssøvn var glemt. Vi så ham aldrig så oprømt hverken før eller siden.

Også under sukkerroekampagnen var han på tærne. Som akkordarbejdere havde vi en stedlig arbejdsmand og 2 københavnere. Det foregik jo dengang med staldgreb og kniv og var et koldt og smudsigt arbejde. Vi karle havde nok at gøre med at køre roerne til stationen og læsse dem i jernbanevogne. De to københavnere kunne ikke døje proprietæren og rejste, inden vi var færdige. De sagde rent ud: »Den forvaltersnude er ikke til at arbejde under«.

Kosten var de også utilfreds med: »De ville ikke spise sveden grød«, og ville have os karle til at klage over kosten, men vi betakkede os. Han spurgte Frederik og mig, om vi ville blive hos ham vinteren over. Det ville ingen af os; forholdene på Kildegård var os lidt for urolige.

Allerede i september havde jeg fæstet mig hos min gamle husbond Søren Sørensen på Damkjærgård, Frederik på nabogården. I ungdomsforeningen i Gelballe

forsamlingshus havde vi gymnastik og folkedanseaftener. Formanden, en gartner Riisgaard, som var fra det jyske kulturcenter Galtrup på Mors, forstod at sætte skub i de unge. Jeg og 2 andre unge fra egnen fik et helt søndagskursus i folkedans og sanglege på Højskolehjemmet i Kolding fra kl. 9–20, sammen med unge fra hele egnen. Det var en herlig oplevelse. Vi skulle så lære det videre i ungdomsforeningen. Der blev holdt mange gode møder, som ofte sluttede af med sanglege. Den 1. nov. skiftede jeg som nævnt plads, men ikke længere end ½ km, så omgangen blev ved at være den samme.

Tilbage til Stavedskov november 1918

Vi kom ikke langt ind i november 1918, før der skete noget, som fik store virkninger. Der kom revolution i Tyskland, og krigen holdt op. Min ældste bror Nis, som nu var 30 år, havde gjort hele krigen med indtil 15. sept. Da gik han under orlov over grænsen til Danmark og havde nu plads på Seemgård ved Ribe, kun få km fra grænsen.

Han havde besøgt mig på Kildegård, efter at han var kommet til Danmark. Nu ringede han og spurgte, om jeg ville med hjem til Stavedskov på besøg. Der var slet ingen tyske vagter ved grænsen; vi kunne spadsere de 16–18 km fra Seemgård tværs over Lundsmark hede og enge og besøge vort hjem. Jeg fik talt med bror Peter i Bække, og af min husbond fik jeg fri 3 dage, lørdag morgen til mandag.

Lørdag morgen tidlig, den 17. nov., seks dage efter våbenstilstanden, kørte Peter og jeg med toget fra Lunderskov til Ribe og gik de 5–6 km til Seemgård. Nis var rede til at føre an på turen over grænsen. Heldig-

vis var vejret godt, for det blev en drøj tur. Da vi passerede grænsen med de forladte tyske barakker og tilholdssteder og alt, hvad grænsevagterne havde efterladt af skrammel, gibbede det lidt i mig, der ikke som brødrene havde været med i krig. Vi så kun nogle danske grænsegendarmere, som vi talte med; for dem kunne vi rolig gå over grænsen.

Hen på eftermiddagen nåede vi hjem til Stavedskov og traf far og en karl, han havde, på gårdspladsen. Der blev vel nok glæde i hjemmet, da de 3 store brødre kom så uventet på besøg, jeg efter 3½ års fravær og Peter godt to år. De små søskende, Else på 7 år og Mads på 11 år kunne knap nok kende mig. Hanne på 14 og Bertha på 16 år var også vokset, så jeg knap kunne kende dem.

Mor fik travlt. Vi skulle have festmad, så godt hun kunne fremtrylle det. Kaffe havde vi med, det var jo, hvad hun havde savnet allerhårdest. Lidt trist var det at gå i stald og lade. Efter 4 krigsår og mangel på kunstgødning havde de haft en meget dårlig høst; laden var kun halvfuld. Både heste og kreaturer var tynde og magre. Bønderne måtte jo stadigvæk aflevere kreaturer til den tyske forvaltning.

Da vi om søndagen sad ved middagsbordet, så jeg gennem ruden den tyske gendarm i den forhadte uniform gå forbi vinduet; kort efter kom han ind i køkkenet. I første omgang troede jeg, det var os, det gjaldt, at vi nu skulle arresteres. Men gendarmens ærinde var en besked til far som kommunerådsformand om at sørge for, at der blev afleveret så og så mange kreaturer af passende vægt til militærforvaltningen. Efter at gendarmen var forsvunden igen, spurgte jeg far: »Hvad nu hvis han melder os? Han kunne jo se, at vi var alt for mange mandfolk til din bedrift!« »Du skal ikke være bange«, sagde far, »gendarmen er købt for lang tid si-

den med brød, smør og flæsk; han laver ingen fortræd«.

Dagen efter fandt jeg min gamle bøsse og patroner og gik ned i skoven, altså vores egen skov, hvor jeg før i tiden havde skudt adskillige harer og skovsnepper. Nu skød jeg en hare til mor og gjorde den i stand, så næste dags middag stod på haresteg. Tredje dag tog vi tilbage over grænsen til vore pladser. Men inden vi rejste tilbage, lovede jeg far, at jeg så hurtigt som muligt skulle sørge for en stedfortræder til min plads på Damkjærgård og så komme hjem at hjælpe ham. Han havde kun pigerne, mine søstre på 14 og 16 år, og så en 15-års dreng til hjælp.

Den gamle invalid Andreas, som havde passet besætningen i så mange år, havde fået et pas til at besøge sine slægtninge på Fanø. Da han efter besøget ville tilbage til Stavedskov, tog man i den tyske grænsekontrol passet fra ham og forbød ham indrejse. »Han var dansk statsborger og fik tysk invaliderente efter at have opholdt sig 20 år i Slesvig. Nu har vi, tyskerne, selv invalider nok. Nu må Danmark forsørge dig resten af tiden!«

Godt nok var jeg lidt ked af at forlade pladsen i Lunderskov, men det var let at få en stedfortræder for samme løn; Sørensen var meget forstående. Mit tøj kunne jeg ikke få med, heller ikke min cykel, men det fik jeg ½ års tid senere.

I fængsel for grænseoverskridelse

Juleaftensdag om morgenen tog jeg afsked med Damkjærgård, og med tog til Ribe. Her skulle jeg købe ind af de varer, man manglede allermost derhjemme: kaffe, kakao, tobak og cigarer, slik til børnene.

Da jeg kom ud af butikken, blev jeg tiltalt af en mand, som jeg nok troede, jeg kendte. »Er det ikke

Hans Muusmann?» spurgte han. »Jo, det er jeg, men hvem er du?« »Martin Thyssen fra Åved«. Vi havde gået i skole sammen og var konfirmeret i samme hold i Vodder kirke af pastor Schmidt. Også han var løbet over grænsen, omtrent samtidig med mig. Efter et ophold på landbrugsskole havde han haft plads på Sjælland og Lolland, hvor han nu var forvalter.

Han var i forvalterdress, spidsbukser og lange brune støvler og talte rigssprog. Nu skulle han hjem at besøge sine forældre i Åved i julen. »Men jeg ved ikke, hvordan jeg skal komme over grænsen uden pas og papirer. Hvordan bærer du dig ad? Kan vi ikke følges ad?« spurgte han.

Jeg fortalte ham så, at mine brødre og jeg havde været hjemme for godt en måned siden i hele tre dage, »men da gik vi ind over Lundsmark hede. I dag er vi i vores pæneste tøj og fodtøj. Det bliver jo ødelagt, når vi skal vade over hede og mose. Jeg har tænkt mig at tage med toget til grænsen ved Hvidding og gå over dér, og så tage videre med det tyske tog fra Hvidding til Rejsby. Så har jeg kun 3 km at gå, og derfra og til Åved er der 4 km, det er jo meget lettere«. »Ja, kan du det, så kan jeg også«, svarede Martin, »og så er vi jo to i følge!«

Vi gik om på Ribe banegård og løste billet til Hvidding grænsestation og satte os i toget. På disse sidespor, som nu fra Bramminge til Hvidding, var der gamle vogne med små otte mands kupeer med direkte adgang fra perronen. Der var kun få rejsende. Vor dør stod åben, så togføreren kunne klippe billetterne inden afgang.

Der kom en sød lille dame med en stor potteplante, en julebegonie, i favnen. Hun standsede op ved vores kupé og spurgte mig, om ikke nok jeg ville tage planten med og aflevere den i Hvidding til grænsevagtme-

ster S. Hansen. Han boede lige ved udgangen fra stationen. Jeg sagde straks nej. Derefter så hun på Martin med sine skælmske øjne, og det kunne Martin ikke stå for. Inden jeg fik protesteret, sad han med den store blomst i favnen.

»Ja nu ender det nok med, at vi kommer for sent til det tyske tog og må gå hele den lange vej til Rejsby for din tossegodheds skyld«. Nå, han fik sin blomst afleveret. Jeg foreslog, at vi gik bag om dr. Schultz' villa, lige ved siden af, klods op ad grænsen og tæt ved stationen. Vi sprang over grænseskellet, men kom kun 30–40 m frem, inden der blev råbt: Halt, halt! Vi blev ved at løbe.

Nu knaldede nogle bøsseskud, kugler hvinede over hovedet på os og samtidig stormede 10–12 tyske soldater, med rygende bøsser, og omringede os. Vi blev forhørt og undersøgt for våben. Jeg fik munden på gled og forklarede, at vi blot ville hjem for at fejre jul. Dansk ville de ikke forstå et ord af. Efter 5–10 minutters forhør, og fordi vi ikke havde nogen som helst legitimation, gav underofficeren en af soldaterne ordre til at føre os ud til Råhede tæt ude ved Vesterhavet, hvor de havde deres garnisonsbarak. Han gik bag os med sin ladte riffel i hånden; vi fulgte grænsestien, som vagtsoldaterne brugte på vej til og fra deres vagter.

Martin var ædende gal og skældte mig ud for den »faldæse«, jeg havde bragt os i. Jeg tilbød soldaten både cigarer og chokolade for at lade os løbe, men det ville han ikke. Han sagde, at han var fra Westfalen og ikke kunne ét dansk ord. Da vi kom ind i en fyrrebevoksning sagde jeg til Martin, på dansk naturligvis: »Nu vender jeg mig rask om, og så tager vi bøssen fra soldaten!« Men i det samme sprang han nogle skridt tilbage og råbte: »Nein, das geht nicht!« og kommanderede os: »Marsch, Marsch!«

Slukørede og tavse nåede vi barakkerne. Her var allerede julestemning. Feldwebelen forhørte os igen, og vi blev spærret inde i et fangerum. Her fik jeg rigtig skældud af Martin. Feldweblen havde givet os besked om, at vi ville blive ført til Flensborg, fordi vi var gået over grænsen uden pas og papirer. Vi kunne vente at få 14 dages mørk arrest.

Men disciplinen i den tyske hær var gået fløjten. Der gik kun én togforbindelse om dagen til Flensborg; for vor ledsager ville turen derfor tage 2–3 dage frem og tilbage: Ingen af de underordnede soldater ville have julen ødelagt! Feldweblen kom ind igen, forhørte sig om, hvor vi agtede os hen og skrev det ned. Han tilbød os frigivelse nu, hvis vi ville komme til barakken 2. januar og melde os hos ham. Glade blev vi; jeg gav feldweblen nogle cigarer.

Nu kunne vi trække hjem; en lang tur, 10 km at gå for mig og 14 for Martin, og juleaften var allerede begyndt! Da vi nåede Stavedskov, var klokken blevet 8; julenadveren var spist; de havde ikke kunnet forstå, hvor jeg blev af. Det blev hyggeligt at fejre jul med den hele familie efter 3–4 jul i det fremmede. Og i forventningen om, at nu blev vi snart danske!

I de første dage efter min hjemkomst havde jeg lidt dårlig samvittighed, fordi jeg ikke som lovet havde meldt mig i Råhedebarakken. En af de første dage i januar var jeg kørende til grænsen i Hvidding for at hente onkel og tante fra Ejstrup. De havde fået pas og ville nu besøge os. Jeg bandt hesten ved stationsbygningen, og vi gik gennem den lange told- og grænsepassage. Her mødte jeg vores tyske gendarm Wollesen, som jeg jo kendte så godt. På sit kommanderende tyske sagde han: »Nå, du er vendt tilbage fra din Danmarksflugt! Og går i den tro, at du er færdig med det tyske militærvæsen? Men der tror du fejl, min ven! Du har straks at melde

dig tilbage ved arbejder- og soldaterrådet i Haderslev. Ellers skal jeg sørge for at bringe dig derhen. Du er jo dømt til 9 mdr.s fængsel for faneflugt; dem kan du komme til at afsone, hvis du ikke melder dig omgående!»

Jeg berådede mig med min far om det; han syntes, jeg skulle melde mig. Jeg satte mig i forbindelse med Martin Thyssen, der jo var i samme båd. Efter turen juleaftensdag havde jeg sluttet venskab med ham. Vi tog med toget til Haderslev og gik ind i Harmonien, det danske samlingssted, som arbejder- og soldaterrådet havde beslaglagt. I det store hotel var der indrettet forskellige tyske kontorer. Unge tyske soldater i nye, pæne uniformer modtog os høfligt og venligt og indførte vore navne i kartoteker. Jeg bad om at få et Ausweis, så jeg kunne besøge min pige i Danmark; det kunne ikke lade sig gøre. Vi fik besked om at møde som indkaldte, når militæret manglede mandskab.

Da vi var færdige til at gå, kom der 4 gamle tyske soldater ind på kontoret i gamle, lasede uniformer. De havde været i russisk fangenskab og meldte sig tilbage. De bad om at få nogle pæne uniformer mage til dem, militærkontoristerne havde: »Så meget har vi vel fortjent efter 3–4 års krigstjeneste«, sagde deres ordfører. Men den unge Feldwebel, som vist aldrig havde været med i krig, gav dem følgende svar: »I kunne jo have gjort som disse 2 unge mænd, gået over grænsen. Hvorfor var I så dumme at gå med i krigen!« og så pegede han på os, der stod i pænt cheviottøj og brune, blanke støvler. Vi var lige ved at skamme os over den behandling, de fik, efter at de havde sat liv og lemmer på spil i krigen for deres pligts skyld.

Bror Nis overtager Stavedskov

Især de ældre stillede store forventninger til fremtiden. Ingen havde ventet, at der skulle gå 1½ år, inden genforeningen blev en kendsgerning. De, der vendte hjem fra skyttegrav eller fangenskab, gik i gang med at få de forsømte ejendomme i drift efter dansk landbrugs mønster. Efter fire års driverliv i det tyske militær var energien uudtømmelig. De lånte danske kroner i banker nord for grænsen og gav sikkerhed i egne besiddelser.

Jeg gik i gang med arbejdet på gården hjemme. Foruden mig havde vi en dreng på 16 år. De første 2 måneder arbejdede vi i skoven for at skaffe brænde til årets forbrug. En dag om ugen var jeg beskæftiget med at slå toplyng på vores 10 ha store hede til foder til dyrene. At slå det med le var et drøjt arbejde, og få samlet et læs.

Min far var træt af den trælse landbrugsbedrift gennem krigsårene og havde lovet min ældste bror Nis, at han kunne overtage Stavedskov på lempelige vilkår til juni termin 1919. Nis var på sit andet landbrugsskoleophold på Stevns; før krigen havde han været på Tune landbrugsskole. Det gjaldt jo om at dygtiggøre sig til helt andre produktionsformer, når vi kom til Danmark.

Far ville så med familien flytte over i gamle bedstefars hus. Det skulle moderniseres, der skulle bygges stald og lade. Der hørte ca. 14 demat til huset. I årene før krigen var ca. 20 demat af Vesterfenner købt til og drevet sammen med Stavedskovs jorder; dem ville far beholde.

Nis var færdig på Stevns 1. april 1919; der skulle så holdes bryllup i maj, og de unge skulle overtage Stavedskov, så snart bedstefars gamle stuehus var færdigt til indflytning. Stald og lade skulle jo først bruges, når høsten skulle i hus. Der blev travlhed så det forslog for både voksne og børn.

En stor del af byggeomkostningerne skulle betales med træ fra vor skov. Fældningen af de gamle aske og elletræer kom ind i det daglige arbejde. Selve byggearbejdet blev udført af et firma fra Frifelt: Peter Aaskov og Niels Nielsen. Også her måtte vi hjælpe til med at køre materialer.

Brylluppet blev holdt i maj. Nis'es tilkommende, den nye husmoder på Stavedskov, var Marie Okholm fra Vester Vedsted, nord for grænsen. Både med bryllup og flytning af brudens møbler og sager var der store besværligheder; tyskerne betragtede sig stadig som grænsevogtere. Men med flæsk og smør kunne meget jo lade sig gøre!

Feldwebel Schultz var øverstkommanderende ved grænsen i Hvidding. Hver gang, vi skulle passere, havde vi smør eller flæsk med til ham personlig; så gik det altid glat. Det blev til mere end ½ svin og adskillige kilo smør, inden flytningen var bragt til ende, men der kom jo også mange eftertragede varer over med flyttegodset! Jeg blev fæstet af bror Nis for sommeren som forkarl til en god løn i kroner og ikke i mark.

Det udviklede sig til et stort økonomisk tab for hele den sønderjydske befolkning, at overgangen fra tysk til dansk trak så længe ud. Min far havde under krigen tjent en formue i tyske penge ved salg af heste, kvæg og træ. For disse penge havde han købt fast ejendom, i Frifelt kommuneforstander Moritzens landejendom med 12 demat land, murermester Niels Nielsens hus, desuden 40 demat, til dels uopdyrket, på Frifelt søndermark.

Ejendommen i Frifelt med 20 demat på Frifelt søndermark blev nu overdraget til min søster Ester og hendes mand. De afhændede deres lille ejendom i Bække. Bror Peter blev gift med Hansine Iversen fra Bramminge i maj 1919 og købte huset i Frifelt af far. Nu var fa-

milien omtrent samlet på hjemegnen igen.

Nis overtog Stavedskov straks i det tidlige forår. På landbrugsskolen havde han fået et kursus i nivellering og var klar over, at det først og fremmest gjaldt om at få de lave og sure arealer drænet og afvandet. Selve driften måtte jeg passe med en konfirmeret dreng til hjælp, der først og fremmest tog sig af staldarbejdet.

Far havde nok at gøre med nybygningen på sin egen lille ejendom. Da høhøsten begyndte omkring 1. juli, og den unge medhjælper i stalden blev syg, måtte der ekstra mandskab til. Nis havde under dræningsarbejdet tit ærinde i Tønder, hvor hedeselskabets kontor lå.

Fra fæstekontoret i Tønder kom Nis nu med 2 unge jøder på 19–20 år. Under krigen i øst var de af tyskerne på tilbagetoget slæbt med ind i Tyskland, for at de ikke skulle gå i russisk krigstjeneste. De var fra Warsjava, havde kun under krigen lært lidt landbrugsarbejde og var nu strandet i Nordslesvig.

»Nå«, sagde bror Nis, »her har du 2 unge mænd til hjælp, så kan I vel nok klare høsten«. Det mente jeg også. Det viste sig snart, at det var en dårlig medhjælp, jeg havde fået. De to tilsammen var ikke så meget værd som en nogenlunde god karl.

Ventetid, grænsestrid og smugleri

Nu til det nationale, kulturelle, der optog os alle i disse ventemåneder. Mellem de ældre var der stor uenighed om, hvor meget af Sønderjylland, der skulle tilbage til Danmark. Min far var ubetinget Flensborgmand: hele anden zone skulle med under blokafstemningen, så eventuelle tyske kommuner i syd kunne vejes over af det forventede store danske flertal i afstemningsområdet under ét. En farbror, som boede i nærheden, var

gartner og skulle anlægge haven ved begge gårde, både Stavedskov og den nye. Han var H. P. Hanssen-mand. Flere holdt med ham; drøftelsen kunne udarte sig til rene skænderier i familiekredsen, og mor bad dem holde op. Langt de fleste på vor egn var flensborgfolk og fandt, at H. P. Hanssen var en landsforræder.

Vi unge, både vi der kom nordfra og de, der vendte hjem fra krigen, trængte til udfoldelse. For os var det herligt at boltre os i nationalfølelse under det dannebrog, der så længe havde været gemt i skuffer og skabe. Vi gjorde alt, hvad vi kunne for at vise tyskerne, at vi hellere så deres hæl end tå. Vores afholdte tyske præst, Johannes Schmidt, måtte prædike for tomme stolesæder. Den lille frimenighedskirke i Skærbæk var fuld, når dens præst eller Marius Olsen fra Bovlund talte om søndagen. I skolen havde unge lærere fra det gamle land afløst de tyske lærere; det sørgede kommunerådene for.

Vi havde fået et lokale i Hans Peter Beiers lille forsamlingshus, for både unge og ældre, indviet af lokale kræfter. I Skærbæk landbohjem og Brøns forsamlingshus var salene fyldt, når der afholdtes nationale møder. De sluttede altid med tableauer med hvidklædte piger og væggene dækket med dannebrog. I timevis kunne forsamlingerne synge de forhen forbudte sange. Sønderjyden har underlige vaner, Hist bag pælen sidder Mikkel, Jeg havde en drøm, kan du tænke dig til og »Jetzt haben wir Frankreich bekriegen«, sangen om Bismarcks Stortyskland, hvor han vil regere himmel og helvede med . . . blev sunget ustandselig, selv om tyskerne regerede endnu, ja måske mest derfor! Når tyskerne følte sig alt for forurettede, udartede det sig til episoder, hvor der vankede prygl.

Ved næsten alle hjem var der nu rejst flagstænger, de fleste var malet hvide og havde røde sokler. Det var forbudt at flage offentligt, men ved bryllupper og lig-

nende private fester tog man chancen og højste dannebrog.

Min fætter var Jens Lassen i Haved ved Rejsby, forhenværende underofficer ved 1. garderegiment i Berlin, deltager i hele krigen, til sidst såret i benet i Rusland og hjemsendt. Han havde egnens største og længste flagstang og et dannebrogflag på 4 m. Da hans nabo Christian Sørensen, hjemvendt fra russisk fangenskab, holdt bryllup, højste Jens flaget, inden de kørte til kirke. Da han kom ud af kirken og op på fjedervognen var det første, han så efter, sit dannebrog. Han kunne ikke se det og kørte, alt hvad hestene kunne trække, hjem til gården. Karlen Jens Wollesen kom ud for at spænde fra, blev spurgt hvorfor flaget var taget ned og fortalte, at to tyske soldater på cykel havde taget flaget og var kørt efter Frifelt og Skærbæk til. »Hent min sadde og min egestok«, sagde Jens til karlen, og så sprang han i sit bryllupsstads på den raskeste af hestene. I strakt galop gik det mod Frifelt. Mellem Nørreby og mejeriet nåede han de tyske soldater. Med sin tykke egestok gennempregede han dem og tog sit flag fra dem. Et kvarter efter hang flaget igen på sin stang. Han fik en reprimande og en bøde for sin selvtægt, men de danske blade omtalte ham som dagens helt.

Der blev gjort flittig brug af de såkaldte røde passersedler, som skoleforeningens tillidsmænd udstedte til indkøb af 5 kg varer i Danmark én gang om måneden. Det tyske toldgrænsepersonale overvågede nøje, at der ikke måtte være mere end 5 kg. Da indholdet ofte var mere end 10 kg gik vi blot uden om tolden og over Lundsmark hede hjem. Jeg blev engang tilbageholdt i to timer ved grænsen og måtte betale en bøde i form af varer, fordi min passerseddel var stemplet for 5 indrejser i Danmark, men kun to gange for tilbagerejse til Sønderjylland.

Smuglerliv florerede i stor stil. En af vore gamle daglejere i Stavedskov, Peter Jørgensen, tjente sig en formue som smugler. Han slæbte store mængder af kaffe, tobak, kakao og sæbevarer illegalt over grænsen, sendte det til aftagere i Hamborg og fik store penge. Der var mange flere end ham, der drev indbringende smuglerliv. De fleste smuglede kun til husbehov.

Min kæreste smuglede jeg også over grænsen en dag i marts. Hun var som nævnt fra Mors og ville gerne se, hvordan jeg boede. Jeg tog legalt over grænsen og modtog hende i Ribe. Vi tog med toget til Hvidding og gik øst om stationen, ind over heden, en vej som jeg så tit havde gået, når jeg havde for store partier varer med. Uheldigvis blev der, da mørket faldt på, så tåget, at vi gik vild på den store hedestrækning. Først hen på morgenstunden fandt vi hjem. Ingen af os glemte siden de strabadser, vi var ude for på den vildsomme hede.

Efter nogle dages forløb skulle hun tilbage igen. Jeg kørte hende med hest og vogn til Lundsmark. Vi satte hesten ind på Vestergård. Derfra var der kun 1½ km til grænsen; vi gik over ved højlys dag. Der var da kommet danske dragoner til som grænsevagter, antagelig for at dæmme op mod de mange og store smuglerier. Da vi jo kom sydfra, fik vi efter forhandling lov at passere uden pas, og jeg fik lov til at tage med min kæreste til Hvidding station. Tyske grænsevagter så vi ikke noget til; der var også kun ganske enkelte.

Da Linna, min kæreste, gerne ville til Sønderjylland for at være i min nærhed, skaffede jeg hende plads som stuepige på en gård ved Skærbæk til 1. maj 1919. Men så skulle hun jo have et pas med visum. Hun skrev, at hun kom til grænsen 29. april med sin bagage, om jeg ville møde hende i Hvidding og hjælpe hende over grænsen. Jeg kørte derned, bandt hesten og fik af Schultz lov at gå over til den danske side for at tage mod hende

i toget. Hun kom, og vi fik rejsegodset indløst.

Hun betroede mig, at hun intet visum havde i sit pas. Passet var udstedt i Nykøbing Mors; visum skulle hun have haft på det tyske konsulat i Kolding. Da det var lørdag, var konsulatet lukket til om mandagen. Det var jo ikke så godt. »Nå, vi forsøger«, sagde jeg, »heldigvis har jeg et pund smør i lommen; det har jo altid hjulpet før!« Da hun fremviste sit pas, fik vi en længere forhandling. Jeg bad om at få Schultz i tale og stak ham smørret. »Ikke tale om«, sagde han, »du kan selv passere, så meget du vil, men damen uden visum kan jeg ikke lade gå igennem. Lad rejsegodset stå; rejs med hende til Kolding; visum skal der til!« Jeg måtte tilbage for at få anbragt hesten, før toget gik tilbage til Bramminge igen.

Vi skulle så blive hos familien i Ejstrup søndagen over. Da vi havde sat os ind i kupeen, kom en mand ind, som jeg kendte. Det var skoleforeningens formand, Hans Jepsen Christensen fra Høgsbro, den senere landstingsmand. »Hvad var det du havde så lang en forhandling om med hr. Schultz?« spurgte han. Jeg fortalte, hvordan det forholdt sig, at vi nu måtte helt til Kolding.

»Ja, nu kører toget jo, ellers skulle jeg nok have hjulpet jer over. Schultz får af og til en rød seddel hos mig, så han er let at ordne«. Jeg tyggede lidt på det og spurgte: »Hans Jepsen (som vi altid kaldte ham), kan du ikke give mig et brev med til Schultz; så vil vi forsøge at rejse tilbage igen fra Bramminge«. »Jo«, sagde han, »der er 15 minutters ophold, før mit tog går til København. Skaf blot papir og konvolut i ventesalen, så klarer vi det«. Jeg gav en pilsner for ulejligheden. Hans Jepsen gav mig et brev til »overkommandant Schultz«, »det er lige så godt som et visum«, sagde han.

Efter et par timers ophold i Bramminge var der toglejlighed tilbage til Hvidding. Da vi kom tilbage til pas-

kontrollen, stod både Schultz der og vor gendarm Wollesen. »Nå, har I allerede fået visum«, sagde Wollesen. »Ja«, sagde jeg. »Her er et brev til hr. Schultz«. Wollesen kiggede over skulderen på Schultz; de smilede begge, da de havde læst Hans Jefsens brev. »Ja, det er godt, forsvind bare med pas og rejsegods«. For én gangs skyld kunne jeg have sparet mit smør. Selv om tyskerne endnu ikke ville afgive magten fuldstændig, var de nu de små.

Bryllup

Den 1. november 1919 rejste jeg til Mors for at give en hånd med i bedriften hos min svigerfar, Jens Søndergård i Dragstrup. 19. november blev Linna og jeg viet i Dragstrup kirke. Vores bryllup stod på gården. Kun familien deltog. Min far og mor var de eneste gæster fra min side, og de var nær udeblevet, fordi det var en forrygende snestorm i dagene forinden.

Men vi kom standsømmæssigt til kirke på bryllupsdagen. Købmand Martinus Knudsen, Linnas onkel, kørte os i sin lille Opel bil, vist den eneste bil i Vester Jølby sogn. 4–5 vogne med familiemedlemmer udgjorde kortegen.

Da der var god plads på Søndergård, blev vi boende hos svigerforældrene. Vi ville se os om efter en landbedrift. Efterhånden blev jeg så glad for morsingboerne, at jeg meget gerne ville have bosat mig på øen. Morsingboerne er udprægede hjemmefødninge, som vel nok de fleste øboer, og jorden derfor så dyr, at det næppe var til at købe et landbrug for de små penge, vi kunne skrabe sammen. Vore penge kunne kun slå til til et »krumsted« (som det kaldes på Mors) til 15 tønder sæde og en klapsejls motor på taget, og det var Linna ikke tilfreds med.

Afstemningen 1920

Sidst i januar 1920 var det endelig blevet bestemt, at afstemningen i første zone skulle finde sted 10. februar. Alle vi i Danmark, der havde ret til at deltage, skulle melde os til foreningen »To Løver« i København og fik derefter tilsendt et mærkat med dannebrogfarvet sløjfe, der gav os fri returbillet til nærmeste jernbanestation i vores fødesogn. Jeg cyklede de 12 km til Nykøbing M. den 9. februar til første færge. På overfarten til Glyngøre var der kun én foruden mig, der havde afstemningsmærkatet og sløjfen. Da vi kom til Skive og skulle skifte til Viborg, var der allerede reserverede vogne. Vi kom i selskab med mange jævnaldrende, der kom fra Jyllands nordligste del. Her var en feststemning uden sidestykke, og denne rejse vil jeg aldrig glemme.

Da vi kom til Herning, blev de reserverede vogne samlet i et langt særtog, smykket med dannebrogflag. Hernings borgmester var mødt op på stationen og holdt en pæn tale for os, ønskede os en god rejse og et godt afstemningsresultat. De samme gode ønsker og mangfoldige hurraråb lød på alle de stationer, hvor vi gjorde holdt: i Brande, Bramminge og Ribe.

Mange borgere, der var mødt på Ribe station, havde tårer i øjnene under borgmesterens tale og hurraråbene; hvert eneste vindue i det lange tog var dækket med flag.

For første gang i mange år passerede vi grænsestationen Hvidding uden pas- og toldeftersyn og uden at skulle ud af toget. Det tyske told- og stationspersonale måtte døje synet af de mange flagdækkede vogne og høre på, at de festglade passagerer ustandselig sang nationale sange med fynd og klem under det korte ophold. Det var vist det første tog fra Danmark med afstemningsberettigede til de fleste vestslesvigske områder fra grænsen til Tønder. Senere på aftenen kom der endnu et ekstrapog.

Første station var Rejsby. Vi var en 30–40, der her havde deres fødested og skulle ud. Der var mødt mange for at tage imod os, bl. a. skolebørnene fra Rejsby skole med deres to lærere. Alle skolebørnene viftede med små papirs-dannebrogsflag. Børn vil jo gerne vise sig. Den tyske stationsforstander, som skulle give afgang for toget, fik viftet flaget om næsen af flere af børnene. Han var godt sur over den virak, der blev vist os tilrejsende.

Da jeg ankom til hjemmet, var der også feststemning. Alt var pyntet til festdagen næste dag. Flagstangen inde på græsplænen var klar, flaget lå fremme. Det blev sent, inden vi kom i seng. Der var så meget at tale om. Far skulle sidde ved afstemningen i Birkelev skole og skulle tidlig af sted.

9. februar havde vejret været godt, med blæst og en enkelt regnbyge. Da vi stod op 10. februar, var det et forrygende vejr med regn og storm fra vest. Det kneb med at få flaget op, og det store flag pressede på stangen, så vi næsten var bange for, at den skulle brække, men den holdt. Da vi tog flaget ned om aftenen, var det så trævlet, at det var en hel alen kortere.

Trods storm og regn var det en festdag uden lige. Aldrig har jeg set så mange glade og lykkelige ansigter som her ved stemmeurnen i skolen. Allermest lykkelige var de gamle, der havde oplevet 1864 for 56 år siden. For vores gamle aftægtsfolk, Mads og Else, for Mads endda som veteran fra Dybbøl i 1864, var det at afgive sin stemme en rent symbolsk handling, meget mere end en festhandling som for os unge.

Jeg og et par mere af mine søskende ville vente til den sidste time for at høre slutresultatet. Men under afstemningen blev jeg så syg, at søster Didde måtte tage mig under armen, følge mig hjem til Stavedskov og putte mig i seng. Det var den »spanske syge«, jeg så

pludselig havde fået. Glad var jeg, at jeg havde nået at få stemt, inden feberen tog overhånd.

Resultatet i vores by og sogn var så enestående, som det kunne være: kun nogle få tyske stemmer og de måtte tilskrives de tilrejsende sydfra. I flere dage måtte jeg holde sengen med høj feber. Familien sendte bud efter min kone fra Mors; så fik hun også et familiesamvær grundet på den 10. februar. Da hun var kommet, varede det kun en dags tid eller to, før jeg var rask, og vi kunne rejse tilbage til Mors.

På udkig efter egen gård i Kragelund

I disse dage, da jeg lå hjemme, drøftede far og jeg, om jeg ikke kunne tænke mig at bo i Sønderjylland i stedet for på Mors. Efter fars mening var det langt mere overkommeligt at købe en landejendom her end i det gamle land. Grundet på den stadig faldende markkurs kunne der fås mere for pengene, om end jorden var mere forsømt efter krigsårenes rovdrift. Inden vi rejste tilbage blev det aftalt, at far skulle forhøre sig om landejendomme, der kom i handelen.

Det varede kun til slutningen af februar, så fik jeg brev fra far. Han havde en bekendt, en tidligere gård-ejer i Vodder, Jørgen Jensen, der nu var ejendoms-kommissionær og ofte var i Flensborg. Der havde han forbindelser, var også lidt i familie med Timmermann Møller, en storopkøber af huse i Flensborg. Som repræsentant for hovedstadsbankerne skulle han få de store summer af tyske mark, som bankerne lå inde med, og hvis kurs stadig var faldende, anbragt ved køb af huse og landejendomme i Flensborg og omegn. Mange i Flensborg ville sælge, da de regnede med, at Flens-

borg blev dansk ved afstemningen 14. marts. Timmermann Møller var født i Brede, havde fået sin uddannelse i Tyskland, var altså nu ejendomshandler i Flensborg og blev senere bankmand i København. Han residerede som en lille fyrste. Til privat bolig havde han købt Union hotellet i Rathausstrasse; herfra udsendte han sine underagenter.

Et par tyske bønder fra Kragelund i Bov sogn havde boet der i 19 år og var fortørnede over, at de ikke havde kunnet stemme ved afstemningen 10. febr., men afstemningsreglerne krævede 20 år. Nu de skulle med til Danmark ville de sælge og henvendte sig til Timmermann Møller. Den ene var Jørgen Hartig, hvis gård var på 35 ha med fuld besætning; den blev købt ubeset efter papirerne for 200.000 mark. Den anden gård, 95 ha, hvoraf 25 ha uopdyrket hede og mose, kun med lidt besætning, tilhørte Heinrich Scharfbier, som var fra Hannover. Den sendte Timmermann Møller en af sine underagenter ud til for at afgive skøn. Den blev også købt ubeset for 400.000 mark: Scharfbier købte så ejendom i Hannover, som skulle overtages 10. april.

Disse to gårde havde Jørgen Jensen i kommission og havde tilbudt dem til far (altså i grunden til mig) for henholdsvis 27.000 kr. med 8.000 kr. i udbetaling og 54.000 kr. med 16.000 kr. i udbetaling. Her var jo areal for alle pengene.

Svigerfar var straks villig til at tage med til Sønderjylland for at se på gårdene. Kun en eneste gang havde han været ude at rejse, og det var i sin ungdom; han havde besøgt en bror, der lå som soldat i København. »Hvad nu med pas? når vi skal over grænsen og helt til Flensborg«, sagde han. Det lovede jeg at klare. »Officielt kan vi ikke komme over, men vi kører med tog til grænsestationen Hvidding, og så går vi de 4 km til Vester Vedsted og langs Vesterhavet over grænsen. Det

»Hilsen fra Fårhus« før 1910. Øverst til venstre Scharfbiers gård, som Muusmann købte i 1923. Forneden Fårhus mejeri og »posthus«. Foto A. Juul, Flensborg.

1940

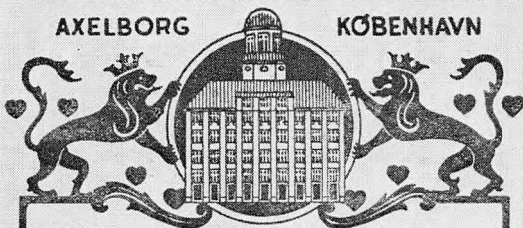
F 34034

1940

LANDBRUGSMINISTERIETS SVINEREGULERINGSUDVALG

AXELBORG

KØBENHAVN

Svinekort

Halvaars-Regulering

Dette Svinekort giver

IHÆNDEHAVEREN

Ret til Levering og Slagtning af

1 SVIN

i Tiden 28. Oktbr. 1940 til 28. Decbr. 1940.

(Efter 28. December 1940 er Kortet ugyldigt.)

Leveret af .....

Eftertryk forbudt, medfører Strafansvar efter Loven

GRAFISK INSTITUT KØB.

Ugyldig efter 28. December 1940

Ugyldig efter 28. December 1940

bliver en ca. 17–18 km at gå«. »Ja«, sagde han, »gåturen regner jeg ikke. Når blot jeg har min stok med, kan jeg godt gå 20–25 km«. Han gik jo så tit hjemmefra til Nykøbing, en strækning på 14–15 km.

Togrejsen gennem hele Jylland var en sand oplevelse for ham, og gåturen klarede han let. Ude ved Vesterhavet talte jeg med en dansk grænsegendarm om, hvor der var tyske vagter på strækningen. Da samtalen blev svigerfar lidt for lang, var han allerede for længst over grænsen, inden jeg nåede ham. Trætte og sultne var vi, da vi langt hen på dagen nåede Stavedskov.

Dagen efter rejste vi alle tre, far, svigerfar og jeg, over Tønder og Tinglev til Flensborg. Vi så på begge gårde i Kragelund og købte den lille for 26.000 kr. med fuld besætning: 2 heste, 1 føl, 7 korthornskøer, 7 ungkreaturer og 2 grisesøer. Stuehuset var stråtækt og gammelt og en del forfaldent, men stalden var bygget 1914. Udbetalingen skulle være 6.000 kr. 20.000 kr. skulle stå på en vekselskonto, indtil vi kunne få dansk realkredit indført. Far og svigerfar ville kautionere. Timmermann Møller fik pengene i Vereinsbank i Flensborg over Handelsbanken i København.

Også på Scharfbiers gård var stuehuset tækket med strå, men mere herskabeligt, stald og lade bygget 1914. Her var besætningen 4 heste, ligeledes 7 køer og 7–8 ungkreaturer. I den store stald var der plads til 50 kreaturer. Her var 30 pølsekøer på foder; de pyntede ikke på den pæne stald. En kreaturhandler Jørgensen fra Padborg havde købt dem på spekulation til senere salg. Udbetalingen, 16.000 kr., var mere, end jeg kunne overkomme.

Efter at handelen var afsluttet og papirerne undersøgt, kunne vi ikke nå tilbage med toget endnu samme dag. Vi blev så på Sommers hotel i Flensborg om natten, og de to ældre mennesker gik til ro. Jeg gik ud

på gaden for at se på folkelivet. Aldrig har jeg oplevet en aften eller rettere sagt nat som denne, i Flensborg nogle dage før afstemningen 14. marts. Alle gader, men særlig Rådhusgade, Nørregade, Holmen og Angelbogade var overfyldt af flag, tyske og danske mellem hinanden. Flest tyske, kun enkelte steder dominerede de danske; det var mest i de små gader i den nordlige del af byen. Tyske studenter gik i optog og sang tyske nationalsange. Bag efter så man danske spejdere, der sang danske sange. Ordenspoliti og ridende politi havde besvær med at holde ro og orden.

Ind imellem kom små flokke alpejægere, franske soldater, med deres blå kvasthuer, og engelske soldater i deres pæne gråbrune uniformer. Jeg husker endnu 3 alpejægere, jeg kom imøde; den ene havde et lille dannebrogflag i sin hue. En ældre dame rev huen af ham og trampede på den. Soldaten tog roligt sin hue op, så om flaget var der endnu, satte den rolig på igen og gik videre, som om intet var hændt. Det var svært at løsrive sig; det blev langt hen på natten, før jeg fandt min seng.

Næste morgen skulle vi med tog kl. 6. Uden at få morgenmad satte vi os i den kolde kupé og kørte hjemad, denne gang til Vojens, over Gram og Arnum til Frifelt. Vi havde fået hver en god pakke brød med saltet sul med hjemmefra. Det spiste vi i toget, men fik ikke noget at skylle det ned med; der var ingen vand i hjerne.

I Vojens steg vi om i lillebanen mod Skærbæk. Efter en søvnløs nat og tør saltmad var jeg så tørstig som en kamel i ørkenen. Mens de to gamle sad i deres kupé, stod jeg i gangen. Vi holdt på Arnum station. En herre med øl eller sodavand for munden stod lige over for mig i restaurationens ventosal. Jeg sprang ud og fik købt en øl, men toget fløjtede afgang, inden jeg fik betalt.

Jeg nåede ikke at få fat i sidste vogn og kom ikke med. Det værste var, at jeg havde alle 3 billetter i min pung.

Mod at give 50 mark i pant lånte jeg en cykel og kørte ad Frifelt til. Fra Arnum slog lillebanen en temmelig lang bugt mod nord til Spandet. Jeg skød genvej direkte til Frifelt, kom 5 minutter før toget og stod på perronen, da svigerfar kiggede ud.

»Hvor har du været?« var det første, han spurgte om, »Konduktøren ville se vore billetter, vi havde ingen, og vi kunne ingen steder finde dig. Nu står du her og tager imod os, efter at vi er kommet forbi 2 stationer«. Det var svært for mig at forklare ham, hvordan det kunne gå til. Dagen efter rejste han og jeg tilbage til Mors, hvor jeg skulle gøre mig fri, så jeg kunne overtage gården i Kragelund nogle få dage efter.

Det første, min svigerfar sagde til svigermor, da han kom tilbage efter den lange rejse, var: »Ja, Marianne, nu har jeg rejst gennem Sønderjylland fra grænsen til Tønder, derfra til Tinglev og Flensborg og tilbage igen til Vojens og Skærbæk. Jeg har set mest lyng, mose og sand og sur engjord, ikke en tønde land god jord som her på vores ø. Jeg forstår ikke, at Danmark vil ofre så mange millioner (han må have ment det dyre »genforeningslån« 1920) på den ringe landsdel«.

Jeg forsøgte at forklare ham, at de strækninger, vi havde set fra banerne, var de magreste. Han ville ikke rigtig tro, at der også var god jord i Sønderjylland. Ved senere besøg hos os var vi på hele østkysten, også Sundved og Als; det hjalp noget.

Jeg tog afsked med familien på Mors og rejste med toget til Flensborg med mine personlige ejendele og lidt sengetøj for at overtage gården i Kragelund. Tøjet blev sat af på stationen i Fårhus.

Hen på aftenen tog jeg på cykel til Flensborg, det var jo kun 12 km. Af ren og skær nysgerrighed ville jeg

opleve afstemningen. Flensborg var en myretue. Alle restaurationer var optaget af øldrikkende nysgerrige tilrejsende fra Danmark. Nattelogi var ikke til at opdrive. Efter en dramatisk nat sad jeg hen på morgenstunden sammen med en flok danskere og sov på en bænk i hotel Unions restaurant. Resultatet var under al forventning i hele 2. zone og særlig i Flensborg. Stemningen var mat. Man var klar over, at grænsen kom til at gå nord om byen.

Første tid i Kragelund

Op ad formiddagen 15. marts cyklede jeg til Kragelund. Da jeg kom til gården, var Jørgen Hartigs familie netop ved at læsse det sidste læs flyttegods. Det kunne jo vare 14 dage, før min kone kunne nå at få pas og alting ordnet for at komme hertil. Jeg spurgte Hartig, om han kunne anvise mig et sted, hvor jeg kunne få en varm ret en gang om dagen; jeg havde tænkt mig Fårhus stationskro. Hartig anbefalede mig i stedet at gå over til naboen, Heinrich Scharfbier, der først skulle afstå gården i begyndelsen af april.

Her lavede jeg allerede min første bommert som nybegynder og bofast bonde. Nærmeste nabo var en god dansk mand ved navn Christian Post, som de to tyske naboer ikke kunne med. Det vidste jeg jo ikke, og derfor gik jeg hans dør forbi.

Da jeg havde præsenteret mig, tog fru Scharfbier vel imod mig. Jeg kunne godt komme og spise til middag hos dem kl. 12 hver dag. Da hun hørte, at jeg var alene og skulle sove i det store tomme hus, syntes hun, at jeg skulle sove i deres gæsteværelse. De havde fødevarer nok og plads nok. Hun talte godt nok ikke andet end

tysk, men var enestående gæstfri. Prisen for kost og logi i 14 dage til 3 uger satte hun til 200 mark. Det var billigt, ikke engang en fjerdedel af, hvad det ville have kostet på kroen.

Heinrich Scharfbier var også flink. Han bestilte ikke ret meget, men var en stor jægersmand, havde mange rådyrgeværer på væggen og en masse jagtgeværer og jagtudstyr. Det første, han spurgte om, var, om jeg var jagtinteresseret; så skulle jeg med ham på gåsejagt. Selv om jeg havde nok at bestille, lånte jeg en af hans bøsser og var med på gåsejagt, da trækket var begyndt. Dengang var der mange grågæs på lave engarealer ved Rødebæk, Kragelund mose og Sofiedal.

Nu fik jeg brug for mit tysk. Efter 5 års ophold i Danmark og Norge havde jeg så temmelig glemt det tyske, jeg havde lært i 7 års tysk skole fra 1903 til 10. Scharfbiers havde i de 19 år i Kragelund fået gode venner, som de skulle tage afsked med. Det var både danske og tyske; alle talte de tysk til mig, skønt de jo vidste, at jeg kom nordfra. Det var blandt andre skolelærer Johnsen fra Kastrup ved Gram, Frelle Skov fra Bevtoft, Heinrich Thomsen, dengang byfoged, og Hans Schilling. Disse mænd fik jeg senere en del at gøre med, og de talte alle udmærket dansk. Jeg fik den opfattelse, at de alle var tyske.

Ellers var jeg fuldt optaget af mit landbrug, da foråret meldte sig så småt. Omkring 1. april kom min kone med vore møbler, og vi fik indrettet os i vort hjem. Det var mærkeligt, at vi endnu ikke vidste, hvor grænsen helt nøjagtig skulle gå. Jeg fik tærsket den smule havre, der var tilbage i laden. Den var så ringe, at den ikke egnede sig til at så. Hos H. Thomsen i Kragelund fik jeg kornmærker til indkøb af 5–6 tdr. sædekorn. Det skulle afhentes hos kornhandler R. Jensen på havnen i Flensborg. Jeg kørte med mine to heste, hvoraf den ene

skulle fole i maj, over Bov, Nyhus og Klus. Det var grusveje helt til Klus; kun hestekøretøjer og ganske enkelte cyklister sås på vejene. Kunstgødning hentede jeg også i Flensborg, det gav kun små partier. Det var den nærmeste vej, det tog ½ dag frem og tilbage.

Jeg kørte flere ture til Flensborg efter materialer til reparation af bygninger, altid over Bov og Nyhus. Den vej blev straks afspærret ved grænsedragningen.

Mælken brugte vi til kalve og grise og solgte til Fårhus' beboere for 1 mark pr. liter, det var særlig til bannens personale. Fårhus mejeri stod stille for at afvente dansk mønt, da landmændene ikke var interesseret i at køre mælken og få afregnet i mark.

Fra midten af april begyndte man at handle i kroner, skønt mark stadig var den lovlige mønt, men så upopulær, at man helst undgik mark. En del af de fastboende, særlig landmænd, fik kronelån på forskud gennem banker og sparekasser, men til store renter.

Grænsegendarmerne kommer

Først i maj blev grænsen endelig fastlagt. Vi fik besked om, at grænsegendarmerne ville komme med særtog til Fårhus station den 19. maj ved 2–3 tiden om eftermiddagen. Alle vi danske, der havde et dannebrogslag, store eller små, var mødt op på stationen for at give dem en festlig modtagelse. Vi stod opstillet i en time, før de kom.

En gammel aftægtsmand, Thomas Jørgensen fra Fårhus, hvis datter var gift med den tyske stationsforstander Passau, blev utålmodig, fordi det varede så længe. Han gik frem og tilbage med sit dannebrogskors i knaphullet. Han havde været dansk dragon i Randers før 1864

og glædede sig nu til at blive dansk igen i sin høje alderdom. Han gik hen til sin svigersøn og spurgte: »Kommer grænsegendarmerne snart?« Men Passau, der var irriteret over den gamle, svarede mut: »Sie kommen überhaupt nicht!« 20 minutter efter løb toget ind på stationen. Ud ad vinduerne hang de lyseblå gutter og vinkede med deres huer. Den gamle Jørgensen strålede over hele ansigtet, gik hen til stationsforstanderen, gav ham et puf og råbte med høj røst: »Ka do se di kam, din lump«.

Det varede mindst en times tid, før gutterne var fordelt til Kruså og Sofiedal. Resten kørte videre til Padborg station. Så var vi endelig blevet danske. De fleste gendarmer var unge og ugifte. De satte straks præg på egnen; længe varede det ikke, før mange unge piger havde fundet sig en ven i en af de lyseblå.

Fårhus station blev med ét forvandlet til grænsestation med dansk betjening. Pladsforholdene var for små i Padborg; der skulle først bygges, også til personalet ved told, politi og bane. Fårhus fik alle de tjenestemænd, man kunne skaffe værelser til, og der blev stillet en stor barak op til told- og paseftersyn.

Alt dette prægede hele befolkningen, ikke blot i stationsbyen også ude på landet. Aller mest mærkede man det hos de helt unge og hos børnene. Før de danske embedsmænd kom, blev man i Fårhus mødt med et »møjn« som velkomst. Allerede 8 dage efter hed det »goddag«. Vi var, så at sige alle som kunne krybe og gå, til genforeningsfest på Dybbøl 11. juli. En festdag som vi, der var med og så vores kongepar, prinser og rigets store mænd, aldrig glemmer.

Hverdag igen – faste lån

Så begyndte hverdagen. Det værste ved denne overgang var den knappe mønt. De små beløb, den enkelte borgere fik udbetalt, strakte ikke vidt. En del hjalp det, at tjenestemændene: gendarmen, told- og jernbanefolk fik udkommando-beløb udbetalt i det første halve år. De fleste var ikke karrige, lod pengene rulle.

På de magre jorder i Fårhus og Kragelund produce-rede vi mest smågrise til salg. De enkelte svin, der blev opfedet, blev leveret i Fårhus efter levende vægt og gik til Randers slagteri. Vi landmænd måtte have mejeriet i gang igen, men det gav jo først penge på længere sigt. Den gamle mejeribestyrer fra den tyske tid trådte sammen igen. Bestyreren, Jørgen Nielsen, der havde været krigsfange i Rusland, vendte hjem. Mejeriet kom i gang; man måtte selv køre sin mælk derned. Det gav også nogenlunde penge det første år.

Omkring midten af maj kom en deling russiske krigsfanger til egnen. De kom fra Ondaften mellem Flensborg og Valsbøl. Meningen var, at de skulle over Danmark hjem til Rusland, med tiden. Jeg fik lejet én af dem, en 35-årig landmand ved navn Nicolai Nicolaievich fra Ukraine. Flere gårde i Kragelund fik karle på den måde, dygtige og rare folk, som gjorde et godt arbejde. Vi var kede af det, da de i november 1920 ved organiseret hjælp fik skibslejlighed hjemover til Leningrad.

Hen på sommeren 1920 fik man oprettet Sønderjyllands Kreditforening i Haderslev. Vi kunne nu få kreditforeningslån i fast ejendom og tildels få afviklet vekselgælden.

Kurstabet var den værste skuffelse, jeg mødte, da jeg i efteråret 1920 fik kreditforeningslån. Obligationskursen var 70; for en forskrivning på 20.000 kr. fik jeg altså kun 14.000 kr. udbetalt, og for et hypoteklån i

Landhypotekforeningen i Århus på 4.000 kr. fik jeg kun 2.800 kr. De to lån kunne altså ikke dække min veksler på 20.000 kr. i Vereinsbank i Flensborg. Selv om jeg syntes, jeg havde købt billigt, måtte jeg stadig køre på dyre vekslers.

Grundet på alt for voldsom tilslutning, da alle skulle have lån på en gang, da Sønderjyllands Kreditforening blev oprettet, stod dens obligationer i særlig lav kurs. Fra 1925 kom der statsgaranti for nye serier af lån i denne kreditforening. Trods garantien kostede en obligation på 100 kr. kun 70 kr. Grundet på den dårlige kurs havde mange taget 2. og 3. prioritetslån i banker og sparekasser. Med de faldende produktpriser kneb det med at skaffe renter dertil.

Første års høst i 1920, efter 5–6 års krig og mangel på kunstgødning, var ikke dårlig, men alligevel karrig. Det var et held for mig, at min russiske karl kunne bruge en le, så vi begge kunne tage et skår. Vi måtte slå de 10 tdr. eng og alle kornmarker med le. Den gamle aflægger og slåmaskine, jeg overtog med gården, kunne ikke gå rundt. Det kneb lidt for mig, der var vant til slåmaskine og selvbinder fra tidligere pladser.

Naboer på egnen

Vi havde i det første halve år ikke ret meget omgang med naboerne. Men den 15. sept. indtraf en begivenhed, som i sig selv førte til kontakt. Da fik vi nemlig en søn, som kom til at hedde Karl. I huj og hast måtte jeg spænde skimmel for fjedervognen kl. 4 om morgenen og hente fru Poulsen i Bov. Alting forløb på bedste måde.

Da jeg hen på formiddagen skulle køre fru Poulsen

tilbage, spurgte jeg om prisen for hendes medhjælp ved fødslen. Hun gik lidt frem og tilbage i stuen og så på bohavet; da hun fik øje på et flunkende nyt Hornung & Møller klaver (min kone var nemlig meget musikalsk), satte hun prisen til 80 kr. Det var jo ikke så få penge dengang. Ved de senere fødsler i 1923 og 1925 satte hun taksten ned til 30 og 25 kr. Sygekassen gav intet barseltilskud dengang.

Sygekassen var også kun lige stiftet, med mejeribestyrelser Jørgen Nielsen som formand. Da Nielsen og jeg begge var fra Skærbæk-egnen, kom vi en del sammen. Det var små forhold, der var endnu ingen læger i sognet. Nielsen fortalte mig, at sygekassen søgte en læge. Dr. Hans Lorentzen søgte pladsen, jeg tror, det var i 1922. Han forlangte sygekassens kaution, hvis hans for tjeneste ikke nåede op på 10.000 kr. årligt, men det gjorde den allerede det første år, så sygekassen slap.

Tilbage til dagen efter drengens fødsel 15. september. Nicolai og jeg havde travlt med at tage kartofler op tæt ved en gangsti, der førte fra Fårhus til vor ejendom. Vi gjorde store øjne: ad stien kom et optog af damer, hver med en stor papkasse i favnen, en »tort« (tærte) fra bageren, til barselpatienten. Jeg måtte hjem at hilse på damerne, få en kop kaffe med og smage på de mange tærter. I dagene derefter kneb det at få bugt med dem. Den gang, inden fryseboksen, kunne de jo ikke holde sig ret længe.

Hen på efteråret blev vi indbudt til gæst hos forskellige naboer. Vi troede, det var som i andre danske egne: til en kaffetår og en holdsnak. Men nej! Selv om gæsterne først ankom kl. 8 var der dækket med rugbrød og alle slags pålæg. Næste ret var »blødbrød«, søsterkage og sodakage, til sidst småkager og knaldtår. Hvis man havde spist aftensmad forinden, var det svært at komme igennem det hele. Man blev stadig presset

for at spise mere. Det varede dog ikke længe, før den skik tog af; vi nordfra ville ikke med.

Flere danske havde købt ejendomme under markinfationen. Blandt mine nærmeste naboer var der to: Vilhelm Gramstrup, tidligere direktør for mejeriet Enigheden i København, og hans svoger Julius Marquardsen, tidligere sømand og kludeskofabrikant. Gramstrup var en mand på 60–70 år, separeret fra sin hustru i København og boede på en gård i Kragelund. Han havde en lille ung mand, Gustav Hylle, her fra egnen til at passe bedriften og samtidig lave mad til dem begge. Gramstrup selv sad for det meste i sin lænestol, med 2–3 hovedstadsaviser, eller også skrev han til forskellige forbindelser. Han gik altid i lang diplomatfrakke og stribe benklæder. Hvad han levede af, vidste ingen.

Af hans bogsamling og hans regnskaber forstod man, at han havde været en stor mand. Da vi senere sammen med et par andre danske fik os et parti l'hombre, fortalte han, at han under sin tid som direktør i København havde spillet L'hombre med Stauning, Lyngsie og Borgbjerg, store mænd i socialdemokratiet. Bl. a. Lyngsie havde været med til at stifte mejeriet »Enigheden«, et socialdemokratisk foretagende.

Gramstrups gård i Kragelund blev ikke drevet som en mønstergård. Til sine 4 magre køer og 2 små heste havde han en lucernemark; den var han temmelig stolt af, og den helligede han hele sin tillærte landmandsforstand. En nabo spurgte ham engang, hvad det var for en afgrøde, han der dyrkede. List fik det svar: »Det har De ingen forstand på, jeg driver nemlig min gård efter moderne principper«. Gramstrup sagde De til alle, selv til sin nabo og svoger sømanden.

Denne, Marquardsen, havde ingen besætning udover en ko og to små heste. Med dem kørte han rundt og solgte fisk. To dage om ugen kunne man høre hans

mægtige røst, når han udråbte sit: »Sild, torsk og rødspætter!« Selve landbrugsarbejdet faldt ham svært, omend han havde kræfter som en okse. Da han ikke solgte fisk på vores rute, var jeg en dag af min kone sendt op til ham for at købe fisk. Han var da færdig med sin tur for den dag og var ved at pløje. Ploven var ikke særlig skarp; jorden var fyldt med senegræs; hans furer snoede sig som ål gennem ageren. Marquardsen svedte tran ved arbejdet, selv om han gik med nøgen overkrop. Efter et »goddag« sagde jeg: »Nå, den er nok svær at pløje, din jord«. »Ja«, svarede han, »jeg har pløjet alle verdens have, men denne forbistrede jord er ikke til at pløje«. Han nåede kun at høste én gang, en kummerlig høst. Så solgte han ejendommen og forlod egnen.

Køber var grænsegendarm Taulborg Madsen, en af de grænsegendarmer, der rigtig var faldet til på egnen. Hans kone var en pige her fra Kragelund. Han drev nu landejendom ved siden af sin grænsevagt. Han forstod sig på landbrug og fik efterhånden den forsømte ejendom i drift.

De unge gendarmer var med til at præge ungdommens fritidsliv med boldspil, skydning og diletant, endog revyer. Også ringridning kom i gang igen. Vi havde her i Kragelund en del grænsegendarmer, der var rene skuespillere. De fik scenerne i stand i krosalene i Frydendal og Fårhus og opførte revyer, hvor hele egnens befolkning fik sig en omgang. Det var M. Wad og Knag Petersen og Sauer Petersen, som både kunne digte og synge de viser, de selv lavede.

De danske kroner var knappe, og de tyske mark næsten uden værdi. Havde vi lidt tilovers og lidt tid, tog vi cyklen til Flensborg. For en tikrone fik vi der en hel taske fuld af flunkende nye marksedler.

En fætter til mig var trafikassistent, afløser i Padborg. Af og til besøgte han os, og en eftermiddag bød

han os med til Flensborg. Han købte mark for 20 kr. Først drak vi eftermiddagskaffe på det fine konditori i Toosbuygade og beså seværdigheder i Flensborg. I Colosseum spiste vi koteletter, dansede og så kunstneroptræden og fik enkelte drinks. Efter at vi alle 3 havde haft en festlig eftermiddag og aften, havde min fætter endnu nogle marksedler tilbage, da vi sluttede.

Ny gård i Kragelund

Allerede i 1921 havde vi det værste tørkeår, jeg kan mindes. Da kneb det at holde dyrene sommeren igennem. Efter den uheldige prioritering og med faldende landbrugspriser kneb det med at klare dagen og vejen. Afgrøderne på den sandede og dårligt gødede jord var alt for små. Sommerens tørkeperiode gjorde sit til, at jeg ikke fandt mig til rette.

I marts 1923 solgte jeg ejendommen til Heinrich Halwas til overtagelse 15. marts. Vi havde til hensigt at vende tilbage til Limfjordsegnen. For 15 kr. månedlig lejede vi en lille lejlighed i Fårhus og opmagasinerede møblerne der.

Vi tog til Mors med vor 3-årige dreng. Jeg købte et 14-dages kort til statsbanerne for at se på landejendomme. I 1920 havde jeg startet med 6.000 kr. i tegnebogen, nu var der 3.500 kr. tilbage. Jeg så på ejendomme i Limfjordsegnen og i Vestjylland i ca. 14 dage, sov for det meste i togene. Madpakker fik jeg i tasken hos svigermor, hvor jeg af og til vendte tilbage, sulten og træt, for at få et lille hvil. Hos alle mulige ejendomskommisionærer så jeg på ejendomme i snesevis. Passede de til mit hoved, så passede de ikke til min tegnebog. Den udbetaling, jeg kunne yde, var for ringe; der skulle mindst

10.000 kr. til. Til sidst var de fleste af de 14 dage gået.

Jeg var i Fårhus for at se til vores bohave og besluttede at prøve at begynde som arbejdsmand. Jeg henvendte mig flere steder, blandt andet på skærvefabrikken i Kidskelund. Overalt var der fagorganiserede arbejdere, der først skulle tages hensyn til; jeg måtte nøjes med at blive skrevet op.

Jeg overnattede i Fårhus kro hos Georg Wacker. Ved morgenkaffen dagen efter fortalte han mig, at min nabogård nu skulle sælges omgående.

Scharfbiers store gård var 1920 købt i spekulationsøjemed af en sjællænder ved navn Alfred Olsen. Han havde haft 10–15 gårde rundt om i landet, som han stykkede ud og solgte for at tjene penge. Gården kunne ikke sælges, før der var lån i den. Derfor måtte han bo her i Kragelund i 1½ år, før den blev solgt igen; da var alle enge og lave jorder (50 ha) solgt fra til en fynsk landmand. Resten, ca. 45 ha, var i 1922 solgt til en købmand fra Humlum ved Struer. Humlummandens kreditorer havde sat flere tusind til på ham. Nu var den udbudt i annoncer i »Flensborg Avis«. »Hvorfor køber du ikke den?« spurgte Wacker.

Det var naturligvis lidt af en falliterklæring at sælge min første gård på grund af utilfredshed med forholdene og så købe en tilsvarende naboejendom knap en måned efter. Men jeg var ked at rejselivet og af at søge arbejde og besluttede at opsøge købmand Bertel Pedersen i Humlum. Det var sidste dag, min 14 dages billet var gyldig.

Ved 7-tiden, lige inden butikken lukkede, ankom jeg. Det var en stor kolonialbutik med 2–3 ekspedienter. Jeg blev vist ind på kontoret. Jeg forklarede, at jeg var fra Kragelund og kunne tænke mig at købe gården. Han spurgte naturligvis, hvor mange penge, jeg havde, og om jeg kunne skaffe eventuel kaution.

Efter flere timers forhandling blev vi enige om en pris på 27.000 kr. 1. prioritet 15.000 kr. til den gamle ejer Alfred Olsen stod fast til 5 % i 10 år. 10.000 kr. skulle Pedersen lade stå som 2. prioritet i 10 år til 6 %, og der skulle udbetales 2.000 kr. Af besætning var der kun 2 gamle heste og 1 ko og 6–7 enårige kvier. Vi skrev slutseddelen med det samme.

Jeg var igen gårdejer. Det kunne diskuteres, om det just var en god handel, jeg havde gjort. Gården, jeg havde solgt til Halwas for en måned siden, kostede 32.500 kr. med 35 ha og fuld besætning. Min nabo, Kristian Post, som jeg efterhånden kom på god fod med, mente, jeg havde gjort en meget dårlig handel.

Det værste var, at der gik mere end 14 dage, før jeg kunne overtage gården og flytte ind. Det blev hen i maj måned, før jeg fik tilsæt. Efterårsarbejdet var ikke gjort. Resultatet var, at afgrøden blev middelmådig og høsten sen.

Vejret i sommeren 1923 var i det hele taget mærkeligt: tidligt forår og i juli måned 14 dages varmere rekord med 36–38 graders varme. Den 11. juli fik vi en lille pige (Gerda). Alt gik godt, men det var drøjt for min kone at ligge til sengs i den varme. Jeg havde en karl, Christian Skamris, fra Viborgeggen. Vi hakkede roer om formiddagen til kl. 10, så cyklede han til stranden i Kollund og kom igen kl. 16; så hakkede vi roer igen til sengetid. Sådan arbejdede vi i 10 dage, mens varmebølgen varede.

Høsten 1923 var slet ikke dårlig for dem, der havde sæt tidlig; de fik også høsten godt bjerget. Men sidst i august begyndte regnperioden; det regnede hver eneste dag, indtil vinteren kom. Det kunne være solskin og blæst og rigtig høstvejr til midt på eftermiddagen. Vi væltede så kornet, sommetider nåede vi at få et læs eller to i hus, inden regnen styrtede ned igen. Vi måtte

i gang med at rejse igen. Meget af sæden gik til spilde. Mellem bygerne kørte vi korn ind helt hen i oktober. Meget af det stod groet grønt i skokkene og kunne kun bruges til foder til dyrene uden først at tærskes.

I engene ved Kragelundgård stod der hundreder af traver, havre og blandsæd, hele vinteren. P. Christian- sen og flere jægersmænd kunne sidde i skokkene og sky- de vildænder.

Flere gange forsøgte jeg, om jeg kunne sælge gården og tjene et par tusinde på handelen, men uden held. Vi havde et stort arbejde med at reparere de forfaldne bygninger, særlig det stråtækte stuehus, hvor det reg- nede gennem taget. Jeg var på Als og købte der 2 vogn- ladninger tækkerør. Inden vinteren satte ind i december fik jeg også rørene lagt på og stuehustaget gjort tæt.

Foreningsliv, sogneråd og kommunale pligter

Selv om også toldpersonalet var flyttet til Padborg, var vi efterhånden en del folk i Fårhus, både sønderjyder og tilflyttere fra Danmark, der længtes efter at få gang i foreningsarbejde, som det kendtes længere mod nord. Salonskytteforeningen var endnu den eneste forening, der var gang i.

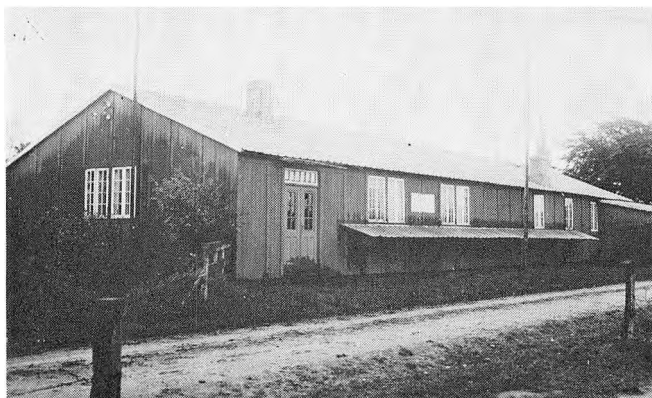
I 1924 og 1925 fik vi stiftet en ungdoms- og fore- dragsforening. Vi holdt møderne i Frydendal kro. Det var overportør N. S. Sørensen, der gav initiativet til disse møder. Min søster Didde var kommet til egnen i 1925, var delingsfører fra Ollerup gymnastikhøjskole og fik et kvindehold i gang af gymnaster, unge piger fra Fårhus, Kragelund og Vejbæk, med god tilslutning.

Ungdoms- og foredragsforeningen, med Sørensen, Ja- cob B. Jepsen og Hans Jørgensen, ansøgte toldvæsenet

*Jacob Boysen
Jepsen, gårdejer i
Vejbæk, født 1873,
død 1941,
formand for Bov
sogneråd 1921–27.
Foto Bov Museum.*

*Niels Sofus
Sørensen, født
1888 i Urlev i
Vejle amt,
1920–51 over-
portør, senere
stationsmester i
Fårhus, 1929–33
social-
demokratisk for-
mand for Bov
sogneråd, medlem
af Åbenrå amts-
råd, død i Sønder-
borg 1962. Foto
i privateje.*

Fårhus forsamlingshus, en gammel toldbarak, der tjente som forsamlingshus indtil 1942. Foto Fr. Michelsen, Padborg. Historiske Samlinger for Sønderjylland.

Bov sogns andelsmejeri i Kruså, oprettet 1920, ombygget 1929 af arkitekt Jep Fink og bygmester Viereck, Åbenrå, udvidet 1949 ved sammenlægning af Bov sogns mejerier.

om at leje den nu aftjente toldbarak, der var blevet stående, efter at tolden var flyttet til Padborg. Dette lejemål gik i orden. Med et lille tilskud fra de nationale foreninger og hjælp af medlemmer fik vi et rigtigt hyggeligt og flittigt benyttet lokale i den gamle barak. Der kom også et mandshold i gymnastik. Lærer Ebbe Knudsen fra Vejbæk kom med i bestyrelsen og ledede et hold folkedansere. Barakken var vist det bedst udnyttede samlingssted i hele sognet, måske med undtagelse af Frøslev kro.

Marts 1922 skulle det første sognerådvalg afholdes. Der havde i tysk tid været flere småkommuner i sognet. Grænsen havde skåret igennem flere af dem. Frøslev var kommet til Bov sogn, Nyhus og Klus var gået fra. Ved afstemningen havde danskerne kun fået et beskedent flertal (Bov 57 %, Frøslev 58 % danske stemmer). Sognerådet fik nu 7 danske medlemmer og 2 tysksindede. Det var sindelagsstemningen efter genforeningen, og de danske tjenestemænd, der var kommet til sognet, som her gjorde udslaget.

Jacob B. Jepsen fra Vejbæk var sognerådsformand i Bov sogn fra 1. april 1921 til 16. feb. 1927. Han havde indrettet sognekontoret i et værelse på sin gård. Som eneste medhjælp var ansat hans ugifte datter Karen; administrationsudgifterne var ikke store. Formandens vederlag kender jeg ikke, men det var vist meget beskedent. Jacob B. Jepsen var meget sparsommelig med sognets midler. Jeg husker endnu, at jeg var inde i kontoret i Vejbæk for at få betalt en del af min skat, så jeg havde ret til at stemme ved et sognerådvalg. Han sagde da: »Du havde nu fået lov til at stemme alligevel«. Her var et lille eksempel på den egenrådighed, som gjorde ham dårlig lidt af venstre fløj. Han var bonde og hård mod den.

En nabo Peter List kom til Jepsen og beklagede sig

over, at han skulle betale 75 kr. i skat: »Hvor skal jeg få alle de penge fra i mit lille landbrug?« »Nå, hvor meget kan du så betale?« »30 kr.«, sagde P. L. De 75 kr. blev slettet, og Jepsen skrev det ned til 30 kr. Jeg er fuldstændig sikker på, at P. L. ikke var den eneste, der fik skatten ned på den måde. Lige så sikker er jeg på, at Jepsen selv senere kom til at betale de beløb, han egenmægtigt eftergav.

Som jeg allerede har fortalt, var skatterne ikke ret store. I ejendomsskat og alt betalte jeg ca. 100 kr. om året. Til gengæld havde vi 15 dages pligtkørsel for kommunen med at køre grus til at holde vejene vedlige. Pligtkørslen foregik om vinteren, når bønderne ikke havde så travlt; alligevel var den meget ilde lidt. For Kragelund var Heinrich Thomsen udvalgt til formand for vejene og gav besked om, hvorfra og hvorhen der skulle køres. Et par af sognets arbejdere skulle hjælpe os at læsse, sørge for at vi fik ordentlige læs og kørte det antal læs, der skulle til hver dag. Det drejede sig ikke blot om harpet grus, også tit om almindeligt grusblandet sand.

Ud mod Kragelundvejen havde jeg en sandkule, hvor der ofte blev kørt fra; jeg måtte også køre sand fra egen grav. En dag ved kørslen spurgte jeg H. Thomsen om betaling for sandet. Han svarede, at det fik jeg ingenting for, det var med under pligtkørslen. Jeg mente: så kunne jeg afstå fra pligtkørslen. Hvorfor skulle jeg gratis køre mit eget sand ud på kommunens veje? Da jeg senere skulle have en skatterestance i orden, fik jeg som et afdrag bevilget 10 øre pr. læs, men antallet af læs blev sat på slump.

De første »bevægelser«

Den socialdemokratiske regering ville i samarbejde med Venstre stabilisere kronekursen i 1925. Da hensigten blev kendt, skete det ved de internationale spekulanter mellemkomst så voldsomt og pludseligt, at kronens værdi i løbet af et lille års tid i 1925 nærmest var fordoblet. Sterlingpundene fra landbrugseksporten blev følgelig omregnet til langt færre kroner end før. Men priserne i Danmark sank ikke tilsvarende. Det sønderjydske landbrug var endnu nyetableret og kom i vanskeligheder.

Vanskelighederne gav stødet til de mange »bevægelser«, der nu fremkom. Den første var Cornelius Petersens og Kyllings »Bondens Selvstyre«. Rundt om i landsdelen blev der holdt møder med de to som talere. Hundreder af landmænd og forretningsfolk mødte op, og der faldt hårde ord mod Danmarks ledende mænd, ofte sårende for nationalfølelsen. En tid så det ud til, at Cornelius havde mange tilhængere, men størstedelen af befolkningen passede deres arbejde og led i stilhed under den økonomiske modgang.

Haderslev-egnen havde været hurtigst med, da man i overgangstiden hastigt ville stille landbruget om til danske forhold ved at optage kronelån. Nu kom der en ny bondebevægelse startet af A. C. Petersen, Hoptrup Hovgård. Han havde forbindelse i USA og mente at kunne skaffe et million-dollarlån til afløsning af de, som han kaldte det, rådne kreditforeningslån. Jeg var med til møder i Tinglev, Rødekro og Gråsten. I tusindvis gav landmændene A. C. Petersen fuldmagt til denne låneaktion. Men da det endelig skulle gå for sig, lavede regeringen en lov, der forbød udenlandsk långivning til private foretagender uden om Nationalbanken, og derved kom Petersens amerikanske låneordning slet ikke i gang.

Sandjord og læhegn

Næsten hele Kragelund mose var blevet damppløjet i 1912. Mange af furerne stod endnu på højkant, grundet på al og myremalm i undergrunden, men var groet til med buske og stargræs. Der lå store mergelstakke på grunden, også tilkørt i årene før verdenskrigen. Til min gård hørte stadig 15 ha damppløjet hede og mose 3 km vest for gården. Jeg havde opdyrket 1 ha.

Der var en mægtig god jagt både på dyr og urhøns derude, og vi hentede os mangen god steg. Da der ingen rigtige skelmål var, kom det sig ikke så nøje, hvor man jagede.

Nu havde jeg valget mellem at dyrke mere af mosen op, som lå så langt borte, eller forsøge at opdyrke de 10 ha sandjord langs Kragelundvejen. Jeg prøvede med sandjorden. Efter høst 1926 pløjede jeg 5 ha op, gav det nogenlunde den mængde kunstgødning, jeg var vant til, såede rug og kørte som supplement en regnvejrsdag 25 læs ajle ud på arealet.

Rugen kom godt i gang og stod kålgrøn hele efteråret; jeg glædede mig over mit arbejde. Men efter en frostperiode fik vi i begyndelsen af december i 2–3 dage en storm fra nordøst. Den fik fat i sandet, og hele arealet blev en ørken med små totter hist og her, på nær ½ ha, der lå lidt i læ. Ikke nok med det: hele vejen fra Bejlhus op til Kragelund var alle hjulspor fyldt med sand. Kørslen her var sej mange år derefter. Jeg græd mine modige tårer over ødelæggelsen.

Da det øvrige forårsarbejde var til side i 1927 købte jeg nogle tønder hedehavre og såede arealet til med det. 5. juni, grundlovsdagen, fik vi en storm fra nordvest. Det hele var en kogende sandørken, på ny ødelagt af sandstorm. Jeg såede da for tredje gang, *Seredella*, det ville dog give lidt afgrøde til efterårsgræsningen.

Så begyndte jeg at plante. Jeg fik samme efterår spurgt Fromsejer i Skærbæk; gennem ham fik jeg 4–5000 hvidgran. Jeg plantede 7 rækker tværs over de 10 ha og 4 rækker langs Kragelundvejen. De første 2 år nøjedes jeg med at dyrke små arealer med rug, kartofler og lidt turnips. Senere fortsatte jeg at plante hvert år, 3 rækker mellem hver 2 ha. En del af planterne blev ødelagt af sandstorm, men ikke værre, end at der kunne plantes efter.

Sognerådsformand N. S. Sørensen

I Bov sogn var der kommet socialdemokratisk flertal i sognerådet. Overportør N. S. Sørensen, der hidtil havde været næstformand, blev nu formand (1. april 1929 til 2. nov. 1933). Kontoret blev flyttet til Bov. »Sofus« var en herlig mand at omgås. Vi kom meget sammen. Hans kone Karen var en god værtinde, når vi var samlet hos ham til et parti L'hombre. Vi måtte bare holde os fra at snakke om politik.

Jeg husker endnu nogle af Sofus' bemærkninger fra årene, inden socialdemokratiet fik styret i landet og i sognet. Sørensen var allerede dengang socialdemokratisk amtsrådsmedlem. Jeg vidste fra Jacob B. Jepsen, at Sørensen (sammen med Jepsen) var indbudt til taffel hos kong Christian på Dannebrog, som lå i Åbenrå. Jeg spurgte under kortspillet Sørensen, hvornår han skulle afsted dagen efter? »Jeg er socialdemokrat og går ikke til hoffets taffel! Der kommer nok foruden mig!«

Nogle få år efter, under Staunings styre, spurgte jeg om det samme. Sørensen gned sig i hænderne og sagde: »Jeg glæder mig til at hilse på majestæten«. Jeg mindede ham så om, hvad han havde sagt, sidst kongen var i Åbenrå. Det fejede han kort af med ordene: »Ja, nu har

vi socialdemokrater skiftet mening, og det har vi vel lov til, når vi styrer landet!«

I øvrigt har sognet meget at takke Sørensen for. De mange gode biveje blev til i hans tid. Han var vist nok en god kommunal leder, men nu steg skatten også stærkt. Også i det nationale arbejde var Sørensen med. Han kom fra Fyn og var delingsfører fra Ryslinge. Han kom straks i 1933 i landsdelsbestyrelsen for Danske Samfund og var fra 1936 suppleant for Martin Hammerich, Danske Samfunds medlem i Seksmandsudvalget, et samråd mellem de nationale foreninger: de tre gamle, Sprogforeningen, Skoleforeningen og Grænseforeningen, og de 3 nyere, Landeværnet, Det unge Grænseværn og Danske Samfund. Rent praktisk betød det bedre støtte til ledere af gymnastik, tilskud til kaffebord til møderne, så det blev mere overkommeligt, når hele familien skulle deltage.

Vi var en 12–15 mandlige gymnaster og omtrent lige så mange kvindelige. Lederne var for det meste tjenestemænd af forskellig art; ingen af egnens befolkning dristede sig til at tage på delingsførerkursus. Folkedanserne var mest ældre, gifte folk, og lærer Knudsen kunne få sveden frem hos de fleste. Musikken var Albert Sørensen fra Vesterbæk, han var også gratis. Ofte spillede han også op til en svingom som afslutning på de månedlige møder og fester.

Til kirke kom vi nogle gange om året, men ikke så tit som vi egentlig skulle. Vi bønder var bunden af dyrenes pasning. Men pastor T. Clausen talte ved flere af vore møder og var vel lidt af befolkningen. Han havde døbt alle vore 5 børn; den sidste, Mogens, var født 1928.

Vogelgesang eller Landeværn

Familien var i mellemtiden vokset: i 1925 fik vi en søn, Arne, og igen 1927 en søn, Jens. Både Linna og jeg var godt bundet med arbejde inde og ude. Vanskelighederne for landbrug og forretningsliv var ikke blevet mindre i disse år. Lei-bevægelsen var den første forløber for tyskernes forsøg på at spænde landbrugets vanskeligheder ind i det nationale. Jeg husker tydeligt, at den i hjemmetyskernes propaganda blev betegnet som en rent økonomisk bevægelse, men den blev stærkt favoriseret fra tysk side. Okt. 1926 gik tyskerne fra Lei-bevægelsen over til at stifte »Kreditanstalt Vogelgesang« med hjemsted i Haderslev og med midler sydfra.

De økonomiske vanskeligheder for landbruget gjorde sit til, at striden mellem dansk og tysk atter overskyggede al partipolitik. Januar 1927 blev Landeværnet startet af en kreds af danske mænd. Det var en mærkelig kamp, der nu udspandt sig mellem den tyske og den danske kapital. I hundredvis af landmænd søgte om lån; fik de afslag hos Landeværnet, forsøgte de sig hos Vogelgesang.

Min nabo, Heinrich Halwas, havde som nævnt købt min første ejendom og havde dengang reklameret med, at han var dansk og højste dannebrog på flagstangen fra min tid. Nu henvendte han sig til Landeværnet. Han havde en god dansk mand, forpagter Peter Mogensen, med, men Landeværnets formand, Hans Andersen, ville ikke gå med til lånet, da Halwas havde været fremtrædende både i Cornelius' og Lei-bevægelsen. Halwas gik til Vogelgesang og fik et lån.

Kort efter traf jeg ham hos købmanden, han kom for at betale en gammel regning. Han hev en 500 kr. seddel op. Halwas og købmanden talte plattysk med hinanden. Han spurgte forbavset: »Hvor har du fået sådan en stor

seddel fra; den kan jeg jo slet ikke veksle!« Halwas svarede: »Ja, jetzt hat der Vogel schon anfangn Eier to legn«.

På trods af at disse to lånemuligheder fandtes, gik mange ejendomme til tvangsauktion for at få alt for stor gæld afviklet. Særlig fra dansk side ordnede man det ofte sådan, at ejendommen gik over til konen eller til et af børnene, når manden var kørt fast. Min egen gård var i forbindelse med en ordning af mine pengeforhold gennem Landeværnet overskreven (som man sagde den gang) til Linna fra okt. 1927 til marts 1935. Hos Vogelgesang var det straks værre; der overtog Höfeverwaltungsgesellschaft ejerskabet, mens den tidligere ejer blev forpagter.

Verdenskrise og L. S.

Trods isvinteren 1928–29 havde vi et par år haft en nogenlunde god høst. Priserne på smågrise holdt sig på 20–30 kr., og da vi havde en del grisesøer, gik det lidt bedre med økonomien. Gråsten slagteri var bygget og kom i gang 1923. Vi håbede, at bedringen ville fortsætte.

Pludselig satte verdenskrisen ind, først i USA, siden i Vesteuropa, så stærkt at alt blev lammet. Først landbruget, siden alle andre virksomheder, som måtte afskedige deres arbejdere. De blev ledige i tusindvis, så selv de stærke fagforeninger måtte støttes fra statskassen.

Nu kunne landbrugets produkter ikke afsættes. Nu blev bøndernes penge i løbet af få måneder så små, at der intet blev at betale med. De handlende kunne ikke få deres tilgodehavende, og ikke få solgt varer, der ikke var absolut nødvendige. Vi bønder var på en måde bedst stillede; vi kunne altid spise os mæt i egne produkter,

når de nu ikke bragte noget videre ind. Når terminen kom, og der skulle betales renter, var det en anden snak.

Efter genforeningen havde vi fået ca. 2.000 nye husmandsbrug i Nordslesvig. Flere store gårde var udstykket. Husmandsbevægelsen fra det øvrige land havde fået oprettet husmandsforeninger i mange sogne. Sammen med landboforeningerne havde de virket med til at udbygge landbrugets produktion, bl. a. med fælles konsulenter. Over for afsætningsproblemerne stod husmands- og landboforeninger magtesløse. Vi har ofte siden undret os over, hvordan vi kom igennem landbrugs-krisen. Vi måtte som alle andre ty til statens hjælp.

Efter at krisen havde varet nogle måneder, fremkom en ny landbrugsbevægelse, først i Nordjylland, ledet af Knud Bach; efter en måneds forløb var den også nået til Sønderjylland. De tyske blade skrev: »Eine grüne Flut läuft jetzt über Dänemark«.

I efteråret 1930 fik jeg besøg af Kristian Nissen, forhenværende landbrugskonsulent, nu husmand i Ellum ved Løgumkloster. I »Jydske Tidende« og »Flensborg Avis« annoncerede han om et møde i Bov kro, for at få stiftet en forening i tilslutning til Landbrugernes Sammenslutning, forkortet L. S. Af Kristian Nissen fik jeg en del at vide om foreningen. Som agitator havde han allerede fået oprettet afdelinger i Skærbæk, Rødding, Haderslev-egnen og Tønder. Han gav mig materiale til uddeling med mejerispandene, som jeg skulle tage mig af. Han bad mig opkræve 25 øre af hver ved indgangen til Bov kro, så talerne kunne få dækket deres udgifter til rejsen. På den måde blev jeg næsten nødt til at gå med i L. S.

Jeg husker mødet endnu. Det skulle være en søndag aften kl. 20. Allerede 19.30 kom de første. Trængslen var efterhånden så stor, at det kneb for mig at få 25

øre fra dem alle. Hele salen blev fuld. Jeg havde indkasseret 33 kr. i femogtyveører til deling blandt talerne. De to talere holdt ildfulde foredrag om organisationens start og formål. Særlig den lille Kristian Nissen forstod at belægge sine ord og bevægelser. Vi hørte senere, at han regnedes som en af L. S.' bedste agitatorer, talte endog på Bornholm.

Mødet sluttede med, at der blev valgt 3 mænd, som skulle få stiftet en lokal afdeling. Vi tre valgte skulle henvende os til sognets 3 andelsmejerier. På deres generalforsamling, der altid holdtes sidst i november, skulle andelshaverne for hvert mejeri vælge 3 medlemmer til L. S.' bestyrelse. De skulle så træde sammen og vælge formand og kasserer.

Betingelsen var, at der skulle være 5 mindre landmænd eller husmænd og 4 større. Det skulle ikke gå som med agrarbevægelsen i tyverne, der var dannet af gårdmænd og derfor gik al kødets gang. For Kruså mejeri blev valgt: Wistoft, Mulsmark; Bertel Vestergård, Kollund; Ole Hokkerup, Smedeby. For Frøslev: Jørgen Holst, Bovgård; Søren Linding, Frøslev; Kristian Nørregård, Frøslev Vestermark. For Fårhus: Herman Paulsen, Skyttehus; Laust Frederiksen, Vejbæk; H. Muusmann, Kragelund. De 9 samledes i Bov kro efter mejeriernes generalforsamling; Jørgen Holst valgtes til kasserer og jeg til formand.

I det første halvårs tid var det kun små opgaver, vi beskæftigede os med: valg til amtsbestyrelse, kontakt med hovedbestyrelsen og de små lempelser, vi kunne opnå gennem sognerådet. Der var ca. 210 selvstændige landmænd i sognet, heraf havde 200 sluttet sig til foreningen, også de 3-4 sognerådsmedlemmer, der var landmænd. Jeg husker endnu, at jeg fik brev fra Fælleslandboforeningens formand, Hans Schmidt, hvor han bad mig tegne sig som medlem af L. S.

Svineregulering

Ved hjælp af landbrugsstatistikken var man blevet opmærksom på, at der blev produceret alt for mange svin af kornhandlere og andre ikke-landmænd, de såkaldte »svinefabrikker«, som tog næringen fra de små landbrug. Det skulle der sættes stop for. Regeringen havde ved »Kanslergadeforliget« jan. 1933 oprettet et svine-reguleringsudvalg med direktør Trautmann på »Akseltorv« i København som leder. I hver kommune i hele landet skulle der udpeges et udvalg til det stedlige arbejde med reguleringen, 3 landbrugere i sognet, helst 1 i hver mejerikreds. For Bov blev gdr. Christian Mathiesen, næstformand i sognerådet, udpeget til formand, tidligere formand for Visherreds Landboforening Andreas Schmidt blev udpeget for Kruså mejerikreds.

Der skulle også udpeges en husmand eller mindre jordbruger for Fårhus. Formand for husmandsforeningen var dengang smedemester Jacob Hansen, Vejbæk, der ved siden af sin smedie havde 2–3 tdr. land, to køer og een so. Da man mente, han ikke kom ind under begrebet »aktiv landmand«, blev det foreslået at vælge formanden for det nye L. S., altså mig, som det tredje medlem.

Det blev på flere måder til et stort arbejdspres, men førte også til, at jeg kom ind i hver landbrugsbedrifts produktionsforhold. Det var en temmelig stor appelsin, der faldt i min turban, idet der kom en lønindtægt ved siden af bedriften. Alle tillidshverv var ellers ulønnet den gang, men for svinereguleringshvervet fik hver 180 kr. årlig.

I hver mejerikreds havde vi ca. 70 landbrugere. Først skulle hver af os rundt til disse 70 og have deres underskrift på et cirkulære, der så skulle sendes ind til Trautmann. Vi fik sendt et stort skema med alle navne

på de 210 registrerede landmænd tilbage. Først skulle vi til mejerierne: tilføje de mælkemængder, den enkelte havde leveret året igennem. Derefter til slagteriet: hvor mange svin havde den enkelte leveret året forud. Gennem tællingsskemaerne på kommunekontoret: hvor mange søer stod der på kreaturtællings-skemaet året før.

At få ordnet dette, klar til indsendelse, tog os ved første møde, i Frøslev hos Christian Mathiesen, en hel dag. Efter disse tal blev antal svinekort til hver enkelt regnet ud. Grundlaget for udregningen var: hvert aktivt landbrug, stort eller lille, fik tildelt 5 kort forlods. For hver 1.000 l sød mælk: 1 kort. For hver 7 leverede svin til slagteri: 1 kort. For hver griseso: 1 kort. På den måde gled alle de, der ingen jord havde og ingen mælk leverede, ret snart ud af produktionen, for det viste sig snart, at de svin, der produceredes, uden at der blev kort til dem, ikke betalte sig ret godt.

Der var jo dengang som nu en del, der havde både køer og søer; de fik jo kort for både mælk og søer; de kunne roligt sælge nogle kort. Da vi fik de første kort sendt til uddeling, var man i tvivl om værdien. På kortet stod blot ihændehaber; kortet skulle følge det leverede svin til slagteriet. Man gættede på en pris af 5–10 kroner.

Grisehandlerne forstod snart, at her var penge at tjene. Smågrise havde i det sidste næsten været usælgelige. En gang året før var jeg kørt til grisemarked i Tinglev med 7 grise i en kasse på fjedervognen. Markedet blev holdt på landbohjemmet. Det var grise på 25–30 pund, jeg forlangte 3 kr. pr. styk; man bød mig det halve.

Jeg skulle så hen til Thiel Juncker at købe lidt elastik til min kone. Da jeg kom tilbage til min kasse med de 7 grise, var der 10 grise i kassen; markedet var sluttet. Jeg gik hen til karlen, der hjalp til at læsse grise af og

på vognene, forklarede at jeg kun havde haft 7 grise i min kasse, men nu var der jo 10. Jeg bedyrede, at kun de 7 største af grisene var mine, læssede dem på vognen og spændte for. Karlen smed de 3 op i vognen og sagde: »Tror du, jeg vil have dine grise at passe?« Jeg kom hjem fra markedet med 10 grise, men ingen penge.

At komme til grisemarked blev senere det rene teater: grisene kostede kun nogle få kroner, men svinekortene røg i perioder helt op til 85 kr. Samtidig hjembragte et fedesvin (uden for reguleringen) knap 10 kr. Ja selv leveringsattester begyndte man at handle med.

Ved reguleringen var der sket stor prisstigning for baconsvin. Før, først i trediverne, kostede et baconsvin kun 36–38 kr., nu, med kort ca. 100 kr. Vi avlede en del rug til brødkorn, det kostede knap 7 kr. pr. 100 kg; byg lidt mindre; det var en temmelig god forretning at fede de svin op, man havde kort til. Men de fleste kunne godt have brugt flere kort. På mit landbrug fik jeg 15–18 kort årlig i snit i de 6–7 år, ordningen varede.

Både Andreas Schmidt og Christian Mathiesen var et par rare gamle bønder at arbejde sammen med. Alle syntes, de fik for få kort, ikke mindst dem der solgte kortene. Nogle få gange fik vi efterbevilget nogle få kort til fordeling efter vort skøn, til de enkelte vi syntes trængte mest efter deres produktion. Det blev næsten altid småbrugerne i mit distrikt: Kragelund, Vejbæk, Fårhus og Østerbæk, der fik 1 kort mere.

En gang fik vi 7–8.000 kr. i penge tilsendt til fordeling til udligning af brøkdeler af kort. Fordelingen blev udregnet efter dagspriser på kortene; pengene skulle udbetales til dem, hvor fordelingen ikke havde givet et helt antal kort, men tillige en brøk af et kort.

Pengesedlerne kom i en værdipakke fra Gråsten Banks filial i Padborg til Christian Mathiesen, hvor vi samlede. C. M. pakkede op og fordelte sedlerne i 3

bunker til eftertælling. Vi satte os i hver sin ende af stuen og talte op. Både Andreas Schmidt og C. M. fandt, at deres bunker passede. Men i ét af mine bundter var der 1100 kr., altså en hundredseddell for meget!

C. M. ville straks tage telefonen og ringe til Arthur Schmidt, som den gang var bestyrer på filialen. Men jeg holdt på, at det var mig, der havde fundet den overskydende seddel, mig der måtte ringe. Jeg ringede op; Schmidt tog telefonen; jeg meddelte kort og godt, at det ikke passede, nævnte ikke om der var for lidt eller for meget. Schmidt sagde kort: »Banken tæller aldrig forkert« og lagde telefonen på igen. Nu mente jeg at have gjort min pligt og foreslog, at vi 3 selv delte de 100 kr. Jeg var klar over, at havde der været 100 kr. for lidt, måtte vi selv have båret tabet.

Men Andreas Schmidt snupede rask telefonen og sagde: »Der var 100 kr. for meget«. 10 minutter efter stillede en elev fra banken og afhentede de 100 kr. Her hjalp ingen kommentarer fra min side. Svinekortene lå i nummerorden; her var aldrig hverken for få eller for mange. Tit var jeg urolig, når jeg havde nogle hundrede kort liggende til fordeling og ikke havde et sikkert sted at gemme dem.

En dag, jeg havde været i mosen at pløje, holdt der en »luksusbil« (som vi sagde den gang!) i gården, da jeg kom hjem. En luksusbil betød enten sagfører eller dommerfuldmægtig, som vi af og til havde besøg af i den tid. Jeg trak det ud med at gå ind. Det viste sig, at det var direktør Skensved fra vores slagteri i Gråsten. Han forklarede, at han for tiden besøgte alle dem, der havde med uddelingen af svinekort at gøre, for at få dem til at købe kortene fra dem, vi vidste solgte kort til grisehandlerne.

Grisehandlerne solgte kortene videre til Bylderup Bov og Skærbæk (privatslagterier) for en overpris. »Da vi jo

konkurrerer med disse slagterier, vil vi gøre alt for at standse denne handel. Jeg har talt med Andreas Schmidt og Chr. Mathiesen, og de er villige til at opkøbe kort for os. Vi vil godt give 2–3 kr. for hvert kort i overpris!« »Ja, Skensved«, sagde jeg, »men hvor skal jeg få penge fra til købe kort for? Jeg har somme tider ikke penge til frimærke til et brev!« »Det klarer vi på den måde,« sagde direktøren, tog sin tegnebog op og lagde 1000 kr. på bordet.

Jeg var bange for at tage mod andres penge, når jeg selv ingen havde: »Hvis jeg nu betaler regninger med disse penge, hvad så?« »Det må du selv klare, jeg tager personligt ansvaret«, sagde Skensved. »Du kan blot afregne med os en gang hver tredje måned og sende os kortene, og give besked, når du mangler penge til køb af kort!«

Denne tillidserklæring var for mig et lyspunkt i de triste år i trediverne. Ikke nok med at jeg fik penge til låns. Hvert år i de 6 år, reguleringen varede, fik jeg som julegave en pakke med 10–12 dåser konservere tillige med et trykt kort med »Tak for de tjenester«, jeg havde ydet Gråsten slagteri.

Landbrugskrisen fortsatte til langt hen i trediverne. Kreaturer var ikke til at sælge. Vi producerede jo ikke nogen stude, men på markeder så jeg, at gode, fede vesteregnsslude kun kostede ca. 100 kr. stykket. Igennem kødcentralen eller DLK kunne vi sende vore udsætterkøer til destruktion på slagterierne. Vi fik 35–45 kr. for en Stauningko, som vi kaldte dem dengang, grundet på statsstøtten.

Uro i Fårhus mejeri

I vores lille mejerikreds i Fårhus opstod en lokal krise. Ved siden af sit mejeriarbejde havde Jørgen Nielsen en mængde tillidshverv: han var formand for sygekassen, ringriderforeningen og flere andre foreninger. Han var en charmerende mand, som alle kunne lide. Men det gik ud over mejeriarbejdet. Hans Jørgensen, Fårhus, mejeriets formand, fik besked om, at mejeriets ret til lurmærket var i fare. Bestyrelsen gav Jørgen Nielsen en advarsel. Det kunne han ikke finde sig i; han sagde sin stilling op og fik arbejde som forsikringsagent.

Vi klarede os med afløsere et års tid. Ved den ordinære generalforsamling blev omtrent hele bestyrelsen skiftet ud grundet på manglende påpasselighed. 25 søgte pladsen som ny mejeribestyrer. Hans Jessen Hansen fra Tumbøl ved Felsted fik de fleste stemmer [i 1926]; andelshavernes flertal bestemte. Hansen var også en dygtig mejerist. Vi beholdt lurmærket.

Den gang skulle andelshaverne selv bringe deres mælk til mejeriet. Vi 3 Bejlhusgårde skiftedes til, en uge ad gangen, at køre de 10–12 spande til Fårhus og få skummetmælken med tilbage. Kragelund havde 2 store mælkevogne, en på den nordlige og en på den sydlige rute. Vejbæk havde mest mælk og den største vogn. Efter gårdenes størrelse kørte bønderne eller deres karle efter tur. Østerbæk var den mindste af ruterne.

Mælkeproduktionen var vores store smertensbarn. Vi havde på gården 9–10 køer. Som nævnt kørte vi, på skift hver 3. uge med vore to naboer, selv mælken til mejeriet. For denne mælk fik vi for 14 dage 12–14 kr. + ½ pund smør om ugen. Ved Fårhus mejeris generalforsamling i november fik vi så gerne en lille efterbetaling på 1 eller 1½ øre pr. l leveret mælk i årets løb. I 1933 gik det ned til ½ øre.

I nov. 1934 måtte bestyrelsen konstatere, at der slet intet var til efterbetaling for 1934. Utilfredshed bredte sig blandt andelshaverne. Særlig faldt det for brystet, at mejeribestyrer H. J. Hansen, som jo ikke var særlig højt lønnet, flottede sig med køb af møbler, en motorcykel, jagtudstyr, jagtleje og meget mere.

Vi mente, at bestyrelsen ikke var påpasselig nok ved revisions- og bestyrelsesmøder. Det havde i flere år været skik, at man ikke kunne vælge nogen andelshaver ind i bestyrelsen, som ikke kunne spille skat. Nogle andelshavere fik oplyst, at det ved bestyrelsesmøderne kun tog nogle minutter at gennemgå dagsordenen, for at der kunne begyndes hurtigt med kortene, hvad der jo var mere spændende. De fik også oplyst, at bestyreren kom med snaps, så de kunne få en kaffepunch til kortspillet. Det fik vi alt at vide inden generalforsamlingen i november.

En tid forinden var mejeribestyreren og jeg blevet uvenner, fordi jeg af bestyrelsen havde fået lov til at benytte mejeriets telefon til korte, stedlige samtaler angående uddelingen af svinekort og sådan noget. Alle samtaler inden for lokalkredsen, d.v.s. sognet, var dengang gratis med i abonnementet. Mejeribestyreren sagde: »Bestyrelsen vil spare på alt; nu har de ved sidste bestyrelsesmøde forlangt, at jeg skal betale halvdelen af telefon-abonnementet«. Derfor forlangte han nu betaling for samtalerne af mig. Bestyrelsens formand, P. Thomsen, bekræftede dette.

Allerede dengang var det dyrt at få telefon lagt ind. Jeg syntes ikke, jeg havde råd til det; så måtte jeg finde et andet sted at ringe fra.

Nu fik alle andelshavere i Fårhus mejeri regnskabet tilsendt. Jeg havde samtidig skaffet mig regnskaber fra Frøslev og Kruså mejerier til sammenligning. Der så jeg, at vor brændselsudgift var 1½ gang så stor som de

andre mejeriers, hvis mælkemængde var lidt større. Der var også andre udgifter, der var forholdsmæssigt større. Yderligere var der et par fejlregninger på nogle hundrede kroner.

Dette var jo allerede nok til at gøre protest ved generalforsamlingen. Den var som sædvanlig ansat til kl. 14,30, med kaffebord i en lille pause, og kl. 20 underholdning og kaffebord for andelshaverne med pårørende: hustruer og voksne børn. Generalforsamlingen blev åbnet af formanden. Til ordstyrer valgtes Jens Didrichsen, Østerbæk. Formanden aflagde beretning og beklagede, at mejeriets drift havde været så dyr, at der intet var til efterbetaling; tværtimod måtte der overføres et lille underskud til næste års regnskab.

Mejeribestyreren gik så regnskabet igennem i enkeltheder, oplæste hver post på udgifts- og indtægtssiden. Ordstyreren bad om godkendelse af beretning og regnskab under ét. Jeg tog mod til mig, rejste mig og påpegede enkelte fejl i regnskabet. Et regnskab med fejl kunne vi ikke godkende, særlig ikke da det var så dårligt et årsresultat. Jeg forlangte, at en statsautoriseret revisor skulle undersøge regnskabet, da vores egne revisorer ikke var særlig regnskabskyndige.

Jacob B. Jepsen, forhenværende sognerådsformand, støttede mine udtalelser; også han havde fundet fejl. Mejeribestyreren protesterede, men vi, der sad i nærheden af ham, så, hvor sveden kom frem på hans pande. Jacob Jepsen foreslog at standse generalforsamlingen og henvende os til revisor Olsen i Haderslev og få regnskabet undersøgt. Det blev vedtaget, at Jepsen skulle bistå revisoren ved revisionen. Formanden overlod os to at arbejde videre; vi fik samtidig nøglen til pengeskab og papirer.

Efter kaffen gik vi så hjem, men bestemte forinden, at aftenfesten med kaffebord skulle holdes, da krovær-

ten, Joh. B. Lorentzen, havde købt ind, og musikken var bestilt. Selvfølgelig skulle mejeribestyreren fortsætte driften til revisionen var foretaget.

To dage efter kom revisor Olsen. Allerede første dags revision var nok til, at mejeribestyreren fik besked om at holde sig fra bedriften i fremtiden. Vi havde heldigvis en meget dygtig undermejerist, der kunne klare driften med hjælp af Jacob Falk, en mejeriuddannet husmand, til vi fik en ny bestyrer. Samtidig skulle der vælges ny bestyrelse.

Mejeribestyrer H. J. Hansen var både hos Jepsen og mig og bad så mindelig, om vi ikke nok ville lade være med at anmelde ham. Han ville lade mejeriet få alt, hvad han ejede. I en tid, hvor der var mangler og nød i alle landbohjem, syntes vi, at han burde skamme sig over sin gerning, over at han havde beriget sig på landmændenes bekostning. Hans svoger, en dygtig og anset mejeribestyrer i et nabosogn, henvendte sig til os på svogerens vegne. Besvigelserne løb op i mange tusinde. Han tilbød os en sum, der svarede til ca. halvdelen af det besvagne beløb. Han gjorde gældende over for os, at vi ikke ville få ret meget i erstatning, hvis vi anmeldte sagen. Med en lille forhøjelse gik vi ind på hans forslag.

Samtidig blev vi enige med revisor Olsen om, at bestyrelsen havde svigtet i så høj grad, at de også måtte betale en bod. Vi fik en ny generalforsamling, hvor undersøgelseernes resultat blev gjort bekendt. Den gamle bestyrelse gik ind på at betale bod. En ny bestyrelse blev valgt med Jacob B. Jepsen som formand, mig som næstformand. De øvrige bestyrelsesmedlemmer blev L. Frederiksen, Vejbæk, Chr. D. Lorentzen, Kragelund, Herman Paulsen, Kragelund, Jes N. Jensen, Vejbæk, og Niels Iversen, Østerbæk.

Som ny bestyrer fik vi 1935 Laurids Midtgård fra Øster

Løgum, en mand, som både andelshavere og bestyrelse satte stor pris på. Ham beholdt vi, til sognets 3 mejerier i 1949 blev lagt sammen. Under Midtgårds ledelse kunne Fårhus mejeri nok stå mål med de 2 andre.

»Stenderupslaget« og tvangsauktionerne

Landbrugets kår var stadig fortvivlede. Der blev holdt masser af tvangsauktioner. »Landbrugernes Sammenlutning« havde valgt debitorudvalg i hvert amt. I Åbenrå amt var det Peter Agertoft, Varnæs, der samtidig var amtskasserer i L. S. Han var en anset mand, senere gennem mange år sognerådsformand i Varnæs. Landmænd, der stod i fare for at miste ejendommen, henvendte sig til ham. Han bistod dem så i retten og på dommerkontoret, hjalp mange til at blive ved ejendommen eller få akkord med kreditorerne.

Når myndigheder eller kreditorer ikke var forhandlingsvillige, men forlangte tvangsauktion på selve gården eller husmandsstedet, blev alle L. S. medlemmer i sogn og omegn tilsagt til at møde op og være med til at hindre tvangsauktion. Vi her fra Bov sogn var med til flere, i Bajstrup, Tinglev, Øster Højst, også her i sognet. Ofte blev både dommerfuldmægtig og sagfører klemt op i en krog af vrede bønder i hundredvis, indtil de betrufne fik lovning på udsættelse af auktionen eller anden ordning.

Til sidst førte udviklingen til, at 100 københavnske politibetjente blev sendt til Stenderup ved Vester Sottrup for at bistå myndighederne under en tvangsauktion 5. april 1932. Vi fik besked om at møde, og mange hundrede bønder mødte, for at bistå gårdejer Jørgen Nissen. 150 betjente stod vagt om auktionen, og den begyndte, men så begyndte ca. 300 kommunister fra

Sønderborg at kaste sten efter betjentene. Mærkeligt nok at de ville støtte bøndernes aktion.

De store og svære betjente gik frem i kæde mod bønder og kommunister og slog ned for fode med gummikniplerne. Hans Nissen, Padborg, nu bagermester, var dengang i Fårhus og havde kørt os fire fra Fårhus til Stenderup. Vi var kommet lidt sent og stod bagest i den store forsamling. Da angrebet begyndte sprang vi op på en lastbil for bedre at se, og så kampen bølge frem og tilbage. De sten, kommunisterne kastede, blev heldigvis ikke kastet tilbage. Hans Fredslund ville gerne have taget nogle fotografier af kampen, men vi blev af betjentene hevet ned fra lastbilen. Vi fik ingen gummisuppe, men nogle albuestød, så vi havde blå pletter på kroppen. Ikke ret langt fra os blev en flok slået ned, så de lå blødende på valen. Mange blev anholdt og ført til arresten, fordi de ydede modstand.

Det var et værre nederlag, men vi kunne jo sige os selv, at nogle kommunister som fortrop og bønder med bare næver kunne ikke klare betjente med gummiknipler. Vi fik besked om at forlade gården omgående. Vi måtte konstatere, at slaget var tabt. Gårdejeren blev sat ud. Bagefter hørte vi, at han ikke regnedes blandt de allerdriftigste bønder.

Fra nu af blev alle auktioner afholdt på dommerkontorerne. Alligevel havde Stenderupslaget en moralsk betydning. Kun fra de allerdårligst drevne ejendomme blev ejerne sat ud.

Et par af de lempelser, det sønderjydske landbrug fik gavn af, var »Hypoteklånefonden« (oprettet feb. 1927) og (nov. 1932) et større beløb til forøgelse af den sønderjydske lånekasse. Her kom to gode mænd til at arbejde med lånesagerne, Martin Hammerich i Tønder og, for Åbenrå amt, borgmester Holger Fink.

Jeg havde personlig en oplevelse i Tønder. Jeg havde

et privatlån, som jeg ikke kunne klare, og fik besked om at henvende mig en bestemt dag (marts 1935) på Hypoteklånefondens kontor i Tønder. I venterummet sad mindst 50 bønder, som blev kaldt ind efter tur. Jeg sad der fra kl. 13 til 16–17; til sidst var jeg ene tilbage. Døren til Hammerichs kontor stod åben. Hammerichs medhjælper, den senere bankdirektør og borgmester J. J. Paulsen, kom ind på kontoret. Han havde haft fri på grund af sin hustrus nedkomst. Hammerich ønskede ham til lykke med en søn, vist nok deres førstefødte.

Paulsen spurgte, om Hammerich havde haft travlt, og fik følgende svar, som jeg hørte tydeligt gennem den åbne kontordør: »Ja, det er strengt for alle disse arme bønder på højderyggen! De kommer alle for at låne, og jeg er jo nødt til at hjælpe dem. Men under disse forhold kan de jo umulig betale de 4 % renter af lånene. De skulle overhovedet ingen gæld have! Blot de kunne leve ordentlig på den magre jord«. I den krisetid, vi havde dengang, var det faktisk en rigtig opfattelse!

Jeg rørte på mig; han hørte, at jeg var bleven glemt; jeg fik foretræde, og et lån blev underskrevet. »Og så kan De i morgen rejse ud til borgmester Holger Fink og få resten af lånet dækket gennem Sønderjyllands Lånekasse«. Hvem der glad rejste hjem, var jeg. Rejsen til Åbenrå var kun en formssag.

Bondetoget 1935

Nu kom et politisk moment ind i landbrugskrisen. Nazi-vældet i Tyskland og hjemmetyskernes tilslutning til dette førte til, at nogle talere ved L. S.' halvårslige møder krævede, at bevægelsen skulle gå ind på tyskernes mere voldelige modstand. Åbenrå amts halvårsmøder

blev altid holdt på Folkehjem, endda ofte i den sal, hvor der hænger billeder af Sønderjyllands store nationale mænd. Her optrådte Frits Clausen, føreren for de danske nazister. Hans taler endte altid med, at landbrugets kår kun kunne bedres ved at slutte sig til den danske nationalsocialisme. Han forstod, at en sådan agitation i en forsamling af danske bønder ofte ville give det resultat, at enkelte politisk og økonomisk skuffede meldte sig ind.

Ved et bondestævne i Århus med tilslutning af 30–40.000 bønder blev det bestemt, at alle landets bønder skulle opfordres til et bondetog til København og fremsætte deres krav om bedre levevilkår over for regeringen Stauning. Dagen blev fastsat til 29. juli 1935. I hvert eneste amt og sogneforening af L. S. hele landet over blev der agiteret for tilslutning. Til økonomisk støtte havde L. S. en erhvervsforening i baggrunden, d.v.s. en forening af samtlige danske mejerier og slagterier. Det blev vedtaget, at alle mejerier skulle betale togrejsen for alle de L. S.-medlemmer, der ville med. Fra Bov sogn meldte der sig 29 bønder.

Der blev sat et ekstratog ind med afgang fra Padborg kl. 18 søndag den 28. juli. Vi ankom til Københavns hovedbanegård kl. 23–24. Allerede da var alle sovepladser optaget, alle gymnastik- og sovesale fyldt med sovende bønder. Vi ca. 7–800 i det sønderjydske ekstratog blev afhentet ved banegården af Clauson-Kaas, der skulle tilrettelægge indkvarteringen i byen. De, der ikke havde familie eller pårørende i byen, hvor de kunne være, blev ført til et stort biografteater. Her fik alle anvist siddepladser. I sin velkomst sagde Clauson-Kaas, at vore pladser var gratis. Nu ville man først vise en god dansk film; derefter kunne vi så sove til dagen gryede. Selv om vi var trætte efter rejsen, blev det ikke til megen søvn. Vi havde en madpakke med

hjemmefra; den fortærede vi. Allerede kl. 4–5 gik vi ud på gaden og fik morgenkaffe med et par basser til stående ved en kaffevogn.

Klokken 8 skulle vi møde på Christiansborgs slotsplads. I sommermorgenen travede vi rundt i gaderne i små flokke. Bønder er jo morgenmænd, og allerede da vi ankom var der forsamlet mange tusinde. Stille og roligt blev vi stillet op på pladsen af ledere og betjente. Da rådhusklokken slog 8 var der mødt 100.000 bønder. Vi fyldte hele slotspladsen. Vor leder og formand Knud Bach bød os velkommen; flere talere fulgte efter. Ind imellem sang vi nationale sange.

Da vi sang »Kong Christian stod ved højen mast«, klokken var vist 10 dengang, kom Christian 10. frem på balkonen. Han vinkede til os uden at tale, men vi så, hvor rørt han var over vores sang og hjertelige vinken. Vore ledende mænd forlangte at få regeringen i tale. Langt om længe lykkedes det at få Stauning og et par andre ministre i tale, men kun i form af audiens for vore ledende mænd. Den store forsamling ville de ikke stå ansigt til ansigt med.

Vi stod på slotspladsen fra kl. 8 til 13, tæt som sild i en tønne. Min kone havde lagt en Hof i min taske, som jeg havde over skulderen. Det lykkedes mig med besvær at lirke den op af tasken. En nabo knipsede kapslen af, jeg tog en slurk, 4–5 naboer fik en slurk med. Det var alt, hvad vi fik i de 5 timer, vi stod presset sammen, i nogle og tyve graders varme og bagende sol.

Gang på gang blev vi i højttalere opfordret til at forlade pladsen. Tilbage blev der råbt: Ikke før vi er bleven hørt af regeringen! Stauning måtte give sig og love at imødekomme vore krav.

Det varede længe, før den store forsamling blev fordelt i de tilstødende gader. Efter at vi havde fået lidt at spise, var de fleste af os på Stadion. Mange af L. S.’

bedste mænd var på talerstolen her. Om aftenen var vi i Tivoli.

De første af vore ekstratog gik mellem 23 og 24. Vi var allerede godt trætte og myldrede ind på hovedbanegården. Der stod de københavnske betjente for at regulere mylderet; man hørte dem råbe: »Tag den med ro! I skal nok komme hjem til motter igen«.

Da vi endelig fik plads i en kupé, tog jeg mine sko af; de klemte som bare pokker. Da vi kom til storebæltsfærgen, og jeg ville have skoene på igen, var fødderne så hævet, at jeg på ingen måde kunne passe skoene. Jeg måtte binde skoene sammen, hænge dem over skulderen og kom traskende hjem fra København på bare ben.

Det var en streng tur: 5 timer på slotspladsen i bagende sol. 2 nætter uden ordentlig søvn. Anstrengelserne var nok ikke helt forgæves. Mens vi fra Bov til Holbøl sogne havde fulgtes ad under overrejsen, havde enhver nok i sig selv på hjemrejsen.

Sandstorm og læplantningslaug

For de fleste landbrugere på de lettere jorder i Bov sogn var 1938 et skæbneår på grund af to storme, først fra nordvest og sidst fra nordøst i slutningen af april. Den var så voldsom, at den nysåede sæd, med den kunstgødningen, blæste væk selv på nogenlunde god, gruset jord. Det halve af min tilsåede jord på nær rugen blæste væk. Sådan gik det også mange af vore naboer. I det nordlige Jylland var det endnu værre.

Der blev samlet ind til de stormramte i hele landet. Efter de ramte tønder land fik vi fra staten et tilskud af kunstgødning til at rette lidt af skaden op. Fra en bror på Sjælland fik jeg sendt 200 kg sædekorn: gen-

nem et såkaldt stormskadefond fik alle ramte et tilskud, så alt blev tilsået igen. Der skete nu det mærkelige, at vi fik en sommer som aldrig før, med skiftende sol og regn, så høsten blev alligevel nogenlunde.

Sandstormen førte også til at fremme læplantning. Allerede 10 år før havde jeg som nævnt plantet nogle læhegn i mine mest sandede arealer, hovedsagelig hvidgran. Ligeså enkelte naboer, bl. a. Hans Kjærgård. Desuden havde vi et par småplantager med rødgran. Hans Schilling var foregangsmand i husmandsforeningen; han havde på sin svigersøn Jepsens jord plantet en del tjørn. De bestod deres prøve under sandstormen 1938. Nu foranledigede Schilling, at der blev dannet et læplantningslaug for Bov sogn i tilknytning til husmandsforeningen. Mange landmænd gik med, da Hedeselskabet leverede gran, fyr og tjørn til en tredjedel af prisen, når man var medlem af foreningen og selv gjorde plantearbejdet. Men først senere, under besættelsen, slog læplantningsarbejdet rigtig igennem og blev udført systematisk.

9. april 1940

Vi havde haft konfirmation 7. april 1940; vor Arne var blevet konfirmeret i Bov kirke. Foruden senere gaver og et armbåndsur fra sine forældre havde Arne fået ca. 100 kr. i mønt. For disse penge skulle vi købe en cykel til ham i Padborg, den 8. april om formiddagen. Cykelforretningen lå lige ved viadukten.

Vi mærkede straks, at der var et febrilsk røre i befolkningen. Det blev fortalt, at tyske militærkøretøjer stod opmarcherede helt fra Flensburger Weiche til zur Krone, en kro lige syd for grænsen på den tyske side.

Grænsegendarm Albert Sørensen Albertsen, en god

ven af mig, kom forbi med sin vagthund. Jeg spurgte ham, om det passede, at tyskerne stod rede til at gå ind i Danmark. Det sagde han ja til og fortalte samtidig: »Vi grænsegendarmere har fået ordre til at forlade vor post og tage nord på, straks tyskerne overskrider grænsen«.

Tyske civilpersoner sørgede jo for, at i alt fald 3 af gendarmene faldt på deres post om morgenen 9. april, da tyskerne rykkede ind. Blandt dem var Albertsen. Jeg havde kendt ham gennem flere år. Han hjalp mig altid 2–3 dage i rughøsten. Til gengæld fik han 2–3 tønder kartofler hvert år. Denne ordning havde vi haft gennem flere år. Blot jeg ringede til toldgården, så sørgede han for at få fri. Han var uddannet ved landbruget, var en god og villig arbejdskraft og en god kammerat. Med sorg modtog vi efterretningen om hans og hans kammeraters død. Anders Hansen kendte jeg også godt.

Selv om vi havde fået bekræftet rygterne om den tyske opmarch, kom det jo som et chok, da det tyske krigsmaskineri, både på landevejen og i luften, trængte ind. Alle blev lammet, vort daglige virke standsede; man afventede, hvad tiden ville bringe. Først længe efter hørte vi om vore tapre Jenser fra Søggård, Haderslev og Bredevad, der havde sat livet til i den håbløse kamp.

For os selv blev det en trist tid. Linna blev syg og døde 27. april 1941. Jeg stod ene med 5 børn, hvoraf de to endnu gik i skole og ikke var konfirmerede.

Forsamlingshuset i Fårhus

De to sidste år før besættelsen var økonomisk en smule bedre for landbruget, dermed for hele erhvervslivet. Den politiske påvirkning fra nazivældet i syd blev mere og mere aggressiv. I takt med hjemmetyskernes propa-

ganda sluttede de nationalt danske sig tættere sammen. Møderne i forsamlingshuset fik en tilslutning som aldrig før.

I Fårhus havde vi stadig den gamle toldbarak som samlingssted, og der blev afholdt mange gode nationale møder. Ungdomsforeningen havde fået en ny formand, gdr. Christof Bugslag fra Vesterbæk. Ved flere møder var pladsen i barakken for lille. Bugslag foreslog, at vi skulle købe en byggegrund for en lille kapital på nogle få tusinde, som vi havde samlet i en »forsamlingshusfond«. Den havde en særlig bestyrelse med N. S. Sørensen som formand, J. B. Jepsen og Jørgen Petersen som øvrige medlemmer. Af Carl Lorentzen fik vi tilbudt godt 1½ ha op mod Fårhus by til en pris af nogle få tusinde kroner. Efter en del bevægede generalforsamlinger blev denne grund købt.

Nu fik Chr. Bugslag travlt. Han henvendte sig til Skoleforeningens formand Hans Jepsen Christensen og til P. M. Daell i København, som i længere tid havde givet små tilskud til ungdomsforeningen. Et nyt forsamlingshus ville selv på dette tidspunkt have kostet langt over 50.000 kr. Det var ikke lige til at rejse så mange penge. Bugslag forklarede dem, at der nu var så mange medlemmer både i det stedlige Danske Samfund og i Det Unge Grænseværn, at vi umuligt kunne være i den gamle toldbarak.

Bugslag talte med flere medlemmer af Seksmandsudvalget og fik løfte om støtte til et større forsamlingslokale, hvis befolkningen selv ville arbejde med. Der blev 1942 stiftet et andelsselskab og udstedt »andelsbreve«, hvor alle interesserede kunne tegne sig for et bidrag, der kunne indbetales i små månedsbeløb.

Bugslag fik i 1941 besked om, at Skoleforeningen ville støtte byggeriet af et forsamlingshus i Fårhus med et rentefrit lån på 50.000 kr. Efter at tegningerne var

godkendt, fik bygmester Carl Petersen fra Fårhus overdraget byggeriet. I 1942 blev forsamlingshuset indviet under vældig tilslutning fra både nær og fjern.

Nu manglede der blot inventar. Men også her var Bugslag den drivende kraft. Han sendte en varm tak til toldforvalter Schytt i Kruså for lånet af den gamle barak og tilbød 200 kr. for den, hvis toldetaten ville sælge. Kort efter fik han den besked, at man ville skænke den til forsamlingshuset, hvis man selv ville fjerne den fra statsbanernes grund.

Bugslag satte sig i forbindelse med sognerådet. Søren Linding i Frøslev bød os på sognerådets vegne 5.000 kr. Barakken skulle flyttes til Bov og anvendes til husvilde. Til sidst blev den solgt til en privatmand og omdannet til lejligheder. Den blev nedbrudt 1977.

De 5.000 kr. var en god hjælp til inventar og udsmykning af forsamlingshuset. Anlæg og beplantning om huset og den tilhørende sportsplads blev udført af bestyrelse og andelshavere i ledige stunder. Alle var villige til at arbejde med.

Det flyvende korps

Besættelsen havde nu varet 1½ år og havde medført stor arbejdsløshed. Det triste var, at tyskerne gennemsøgte byernes arbejderkvarterer, kaldte alle arbejdsløse asociale og forlangte, at de skulle arbejde i krigsindustrien i de tyske storbyer. Selv om de også anvendte krigsfanger overalt, skulle de nok få brug for alle arbejdsledige. I første omgang ½ år ad gangen; havde de først været under denne tvang én gang, skulle de nok betakke sig for at melde sig arbejdsløse mere. Fagforeningen sørgede så for, at de fik beskæftigelse ved et eller andet.

Hedeselskabet oprettede det såkaldte »flyvende korps«, der skulle arbejde med opdyrkning af hede, læplantning m. m. Som nævnt havde vi her i sognet et læplantningslaug oprettet 1938. Det blev udvidet og omdannet til »Grænseegnens Læplantningslaug«. Vi landmænd fik besked om, at vi kunne få både planter og arbejdet udført af det flyvende korps med 2/3 tilskud. En arbejdsleder blev sendt ud til alle jordejere, hvor læhegn tiltrængtes. Så at sige alle på sandjorder tegnede sig, særlig her i vestersognet. Grundet på det store tilskud fik tanken om læplantning en fremgang, som ingen havde ventet.

Som arbejdsleder her i det sydlige Sønderjylland havde Hedeselskabet ansat Poul Stenhus Hansen, en fynbo, en stor og stærk forhenværende herregårdsforvalter. Han boede dengang i Bolderslev, senere i Hjordkær. Han var en god mand, både for arbejderne og for landmændene, hvem arbejdet blev udført for. Desuden var han vist med i modstandsbevægelsen, som på den tid var godt begyndt; mange af hans folk også, de kom jo rundt overalt.

Jeg fik skrivelse fra ham, at han kom med 25–30 mand for at udføre den tegnede læplantning. Jeg skulle blot skaffe tag over hovedet til folkene og sørge for kost og logi. Han udbetalte løn og ville trække fra for dette, rationeringskort havde de med. I første omgang ville arbejdet vare nogle måneder. Jeg forsøgte mange steder i kroer og forsamlingslokaler; ingen ville huse det flyvende korps. Den aftalte dag kom han med 32 mand i 2 gamle gasdrevne biler; hver havde sin køjesæk og en spiralseng med.

Stenhus Hansen sagde: »Her har du så hele arbejdsstyrken! Hvor skal de indkvarteres?« Jeg sagde, som det var: »Det var umuligt at få dem samlet indkvarteret, men når jeg hører, hvem der skal have arbejde udført,

så klarer vi det«. Efter at have set listen sagde jeg: »Lad mig få 2 mand, og så kører vi Kragelund og Sofiedal rundt, til de alle er anbragt«.

Vi holdt ved alle gårde og læssede en eller to mand, med køjesæk og seng, af alt efter gårdens størrelse. Overalt blev der protesteret, men ingen protester hjalp. Efter to timer var alle 35 mand anbragt.

Det var en mærkelig samling unge mennesker, de fleste fra byerne. Mange af dem skulle først oplæres til arbejdet; stort tjente de ikke. Stenhus Hansen var mand for at få dem til at bestille noget og få plantningen ordentlig gjort.

Af de to, jeg fik, var den ene mejerist, den anden skibskok. Mejeristen havde en cykel med. De skulle jo ofte gå 3–4 km til arbejdsstedet; så var det en lettelse at køre på hjul, selv om cyklen løb på fast gummi. Begge havde været tvangsarbejdere i Berlin ½ år.

Efter Linnas død passede vor datter Gerda husførelsen i hjemmet. Hun var 18 år. Efter første dags plantearbejde kom mejeristen ind i køkkenet til Gerda: »Vil du give kaffe i aften, så giver jeg konditorkager! Jeg fik klemt arbejdslederen for 10 kr. i forskud på min løn, og nu cykler jeg til bageren i Fårhus efter kager«. Flødeskumskager kunne købes uden mærker. Foruden Gerda var to drenge hjemme. Selv om vi spiste alt, hvad vi orkede, kunne vi ikke klare alle kagerne. De kostede dengang 10 øre stykket; der var mindst 20 tilbage.

Jeg foreslog så mejeristen at tage resten med på arbejde dagen efter. Men han fik øje på vor hund: »Den har vist aldrig fået flødeskumskager. Lad os se, hvor mange den kan spise«. Den lod sig ikke nøde, også den blev mæt!

Dagen efter kom mejeristen gående hjem fra arbejdet. »Hvor har du gjort af din cykel«, spurgte jeg. »Å, jeg har gjort en mægtig god handel«, svarede mejeristen,

»jeg har solgt den til en tysk soldat for to pakker tobak«. »Det synes jeg nu ikke, hellere måtte du undvære tobakken end cyklen!« »Ja, sådan set har du ret«, svarede han, »men nu skriver jeg hjem til min far; jeg har en mægtig god far; at min cykel er stjålet; så sender han mig omgående en anden«. Det fik han virkelig allerede ugen efter.

Det værste med disse folk var, at de gerne ville snyde for at grave dybt nok til planterne, da de fik betaling efter kvadratmeter. Her måtte Stenhus Hansen med sin spidse stok kontrollere, om gravningen var udført i tre spadestiks dybde. Alen måtte gennembrydes, for at planterne kunne gro. Arbejdet blev godt udført. Vi kan i dag glæde os over alle de levende hegn i markerne herude i det blæsende vestsogn, hvor sandflugten nu helt er standset.

Flyveplads og tankgrave

I Kragelund begyndte tyskerne at anlægge en flyveplads på H. Thomsens og Jørgen Petersens jord. Der blev ikke spurgt om forlov. Ejerne måtte afgive jorden til en af tyskerne fastsat pris. Der blev arbejde til mange i sognet, både jordarbejde og kørsel med heste og vogne; det var kun tysksindede landmænd, der påtog sig kørsel, hvorved de tjente store penge. Arbejderne var jo tvunget til dette arbejde af fagforeningen.

Det tyske nederlag 1943–44 i Rusland havde vendt den tyske sejrstemning. Samtidig var jernbanesabotagen begyndt for alvor. Vi, der ikke boede så langt fra banelinjen, hørte ofte brag om natten. Tyske vagtposter var stationeret langs banelinjen og knaldede tit af bare forskrækkelse det ene skud af efter det andet.

Kort efter begyndte tyskerne at grave tankgrave. Til

dette arbejde kom der hundredvis af tyske civilarbejdere, både mænd og kvinder, som blev indkvarteret i skolen, endog i vores nye forsamlingshus. Fra tankgravene blev der gravet lange løbegrave i nord og syd.

Rundt om vores gård var der gravet grave og tværs igennem marken. Gravene var indvendig beklædt med gran; stolper af gran blev sat ned for at holde jorden på plads. Jeg forbød dem at gennemgrave udkørslen til vejen, men fik det svar: »Du bist ja verrückt, Bauer, Heil Hitler«. Arbejderne lo blot ad mig. Jeg havde en stor kornlade, som stod tom det meste af sommeren; den lagde de beslag på til arbejderne, så de kunne sidde eller ligge derinde og holde deres måltider.

Om middagen kom bilen med suppe; henved 100 civile arbejdere fik deres suppeskål fyldt og satte sig rundt i gård og lade til deres måltid. Værst var det, at de samtidig stjal alt spiseligt, forresten også tørvene, som lige var bjærget. Det svandt i vores tørve- og kornstakke, og i hønsehusets æg; vi havde ingen lås for dørene i stald og lade.

En morsom oplevelse havde jeg en dag, jeg gik over gården. En af arbejderne, en pæn lille mand, kom hen til mig og spurgte høfligt, hvor vi havde vores »tante Meyer«. Det gik efterhånden op for mig, at han mente wc. Jeg sagde, at det var inde i huset, men han kunne jo sætte sig i stalden, som vi mandfolk altid gjorde. Eller han kunne sætte sig på en stang, som arbejderne benyttede bag laden. Vores wc var ikke til fremmede. »Das kann ich doch nicht; Ich bin ja mit træk und slip gewöhnt! Ich bin Redakteur der Kieler neueste Nachrichten«. Jeg sagde, at så skulle han hellere blive hjemme i Kiel i stedet for at gå og rode i den danske jord. Jeg fik det svar: »Für sein Vaterland muss man alles machen«. Fornærmet trak han sig tilbage med ordene: »Warum können die Dänen uns nicht leiden?«

De nygravede løbegrave i vor mark blev også flere gange brugt under flyveangreb. Når togene med militær så allierede flyvere i luften, og togene holdt ved signallerne, sprang soldaterne af togene og gemte sig i løbegravene. Det skete mange gange i vinterens løb.

Frøslevlejren

Man var også begyndt at bygge Frøslevlejren til de danske fanger. Ved nattetid kom der stadig transporter til Fårhus station med fanger, både mænd og kvinder. Vi så det ikke, men naboerne langs Sønderhusvejen fortalte os det. Selv om mange blev ført videre til koncentrationslejr i Tyskland, var lejren overfyldt. Vores mejeribestyrer samt en del unge fra Frøslev blev også taget og indsat. Heldigvis nåede de ikke at komme med transport syd på.

En aften, da vi var ved at gå til ro, hørte vi et stærkt skyderi ved banen. Lidt efter blev der hamret på døren med bøssekolber og råbt: »Machen Sie auf!« Ind stormede 4–5 tyske soldater, med bøsser og revolvere skydeklar, og spurgte, hvor mine to drenge Arne og Jens var. De var gået ud på besøg i mørkningen. De var 19 og 18 år; det vidste soldaterne. De havde set to unge mænd løbe efter en sprængning på banen. Den en af soldaterne viste to huller i sin uniformsfrakke, som de flygtende havde skudt inden de løb. De omringede vores hus og forbød os at forlade det, før de havde fat i drengene.

Godt midnat kom drengene og blev anholdt. Da de ikke kunne ret meget tysk, forlangte de, at jeg tog med til kvarteret i Fårhus som tolk. Først blev alle skabe og skuffer i huset ransaget i søgen efter våben. I Fårhus

blev drengene forhørt om deres færden. De fortalte, at de havde været på pigebesøg. Efter kropsvisitation og forhør fik vi lov at gå hjem.

I vinterens løb havde jeg engang været inde i Frøslevlejren med kartofler, som jeg havde solgt til Jess Jensen, Fårhus, der forsynede lejren med alle slags grønsager i næsten hele perioden. Jeg havde en fætter i Grindsted, Hans Christensen. Denne skrev til mig i december måned, at hans svigersøn, ingeniør Andreasen, Grindstedværket, var taget af tyskerne. Fra Vestre Fængsel var han ført til Frøslevlejren. Familien var bange for, at han skulle føres videre til tysk koncentrationslejr og bad mig overbringe ham en hilsen og et brev.

Jeg talte med Jess Jensen, som efter sigende havde mange af den slags ærinder. Vi blev enige om, at jeg skulle levere 20 tdr. kartofler i lejren. Det hele gik også for så vidt godt. Med heste og to vogne kørte jeg til lejrens port. Her blev jeg modtaget af Jensen. Jeg kunne køre ind i lejren, men en vagtpost var hele tiden ved min side.

Vi kom til en plads, hvor kartoflerne skulle kules ned. Jorden var frossen, hvor kartoflerne skulle ligge. Både Jess Jensen og jeg protesterede: den frosne jord måtte først graves op, før kartoflerne kunne kules ned. 5-6 fanger var mødt med greb og skovle for at læsse kartoflerne af. Jess Jensen fik så vagtposten til at give besked om spader, der skulle bruges.

Jeg fik ordre til at holde mig foran hestenes muler, mens aflæsningen foregik. En politiassistent Madsen fra Odense ledede fangerne; jeg fik talt lidt med dem og fik også brevet afleveret mellem hestenes seletøj. Madsen bad mig endelig passe på ikke at åbne munden, da man fulgte alt, som foregik, fra vagttårnet. Han lovede at hilse ingeniør Andreasen. Han var på en anden ar-

bejdsplads i lejren. En del nyheder fik jeg da fortalt, inden arbejdet med aflæsningen var færdigt. Fanger her fra egnen, som jeg kendte, så jeg ikke, skønt jeg så mig godt om. Allerede dengang var der vist flere tusinde danske fanger. Ikke ret længe efter blev ingeniør Andreasen sendt til Neuengamme med en transport.

Kapitulation og efterkrigstid

I hele april måned 1945 skete det mange gange, særlig ved aftenstid, at tyske soldater på flugt fra militærlejrene kom og spurgte om vej til grænsen. De var klar over, at nu var det snart slut med den tyske værnemagt. Mange af dem var i en temmelig sløj forfatning. De havde vandret helt fra Nørrejylland til fods. Vor stald og lade var som nævnt ikke aflåset; det hændte flere gange, at der kom flygtninge ud fra laden, når vi stod op om morgenen.

Lige så pludselig, som besættelsen var kommet, lige så pludselig kom også kapitulationen den 5. maj, selv om vi havde ventet den længe. Ingen vidste jo, om vi slap uden kamp. Det var et trist syn at se de tyske soldater, trætte og forpjuskede i lange kolonner, vende hjem til deres bombede fædreland. Hvilken modsætning til deres ankomst 9. april! Rundt i landevejsgrøfterne lå deres efterladte ejendele, militære og personlige. Det blev fortalt, at mange havde fundet bunker af danske pengesedler i landevejsgrøfterne, som de bortdragende soldater havde kastet fra sig, inden de kom til grænsen.

Det varede nogle dage, inden glæden over befrielsen fortog sig, så vi kunne gå i ro ved vores daglige gerning igen. Kun det nødvendige blev gjort. Det mest triste efter kapitulationen var, at vi i vor begejstring og glæde gik over gevind. I første omgang fyldtes »Fårhuslejren«

(som den nu hed) med folk, der kun var medløbere og tysksindede, og som myndighederne siden blev klar over, ikke skulle have været puttet ind, i hvert fald ikke så længe. Den anden kategori: landsforræderne og stikkere, slap i grunden alt for billigt efter alt det, de havde på samvittigheden.

Nogle dage efter befrielsen havde vi familiegæster fra Kolding, som gerne ville se Fårhuslejren. Vi gik så nær til porten som muligt for at kunne se ind over lejren. Vi så da, at alle fangerne i barak 8 løb rundt om barakken. Jeg spurgte så den frihedskæmper, der stod vagt ved indgangen, hvad det var for fanger i den barak, og fik det svar: »Det er såmænd alle dem, vi kalder »allierede fanger«, taget af englænderne. De skal alle skydes; hver dag bliver nogle afhentet af englænderne og skudt«. Det lød lidt råt, men sådan var stemningen i disse dage blandt frihedskæmperne, måske heller ikke uden grund efter den behandling, de havde fået. Nå, den »sunde, danske fornuft« fik jo snart overtaget igen.

I landbrugets økonomi skete der ingen nævneværdig forandring det første år. Rationeringen fortsatte, priserne for smør, flæsk og kød blev også bibeholdt efter krigens »maksimalpriser«.

Tyskerne havde gennem hele besættelsestiden aftaget hele vores landbrugseksport over clearingskontoen. Vi fik til gengæld råstoffer til landbrug og industri. Jeg husker endnu et landbrugsmøde i Frydendal kro under besættelsen. Det var i 1943, taler var Frederik Heick, dengang leder af forsøgsstationen i Jyndevad, hvor vi landboere så ofte kom. Efter foredraget spurgte jeg Heick, om ikke det var rivegalt, at tyskerne fik alle vore overskydende landbrugsvarer på clearing, eller rettere sagt: på kredit. Hvis de tabte krigen, så kunne vi jo skyde en hvid pind efter alle de millioner!

Heick var straks parat med svar: »Tænk dog på, mand, af alle lande i Europa er Danmark det eneste, der holdt sit landbrug intakt, fordi tyskerne støttede os med gødning og foderstoffer. Når krigen er slut, kan vi forlange store priser for vores varer, og vi kan ikke undgå at blive det rigeste land på kontinentet«.

Frederik Heick var folketingsmand for venstre 1945–1959, men trådte fra, da han blev direktør for Hedeselskabet. Jeg traf ham ved et møde i Hedebruget i Viborg 1960 og forelagde ham hans forudsigelse af 1943. Han sagde: »Jeg kunne jo ikke ane, at vi skulle levere England vore landbrugsvarer til dumpingpriser fra sommeren 1945, for at få billige råvarer til industrien«.

Det var Christmas Møller, der som udenrigsminister i samlingsregeringen sommeren 1945 førte disse forhandlinger med England. Som industrimand satsede han på Danmark som industriland på landbrugets bekostning. Så meget havde hans forbindelse i England i krigsårene lært ham. Det var begyndelsen til landbrugets affolkning.

Ved pengeombytningen juli 1945, der ramte mange af de mest sparsommelige hårdt, slap vi meget billigt. Jeg havde benyttet mig af tilskudsordningen til arbejdsløshedens bekæmpelse, fået stuehus og stald gjort i stand og brugt de penge, jeg havde sparet op og lidt til. De var jo under disse forhold godt anvendt.

Elektricitet i Kragelund

Den 18. okt. 1944 var jeg blevet gift igen med Dorothea, f. Simonsen, fra Rurup mølle. Hun var født 21. dec. 1905 og kaldtes sædvanligvis Thea. Hun var ked af, at vi herude i Kragelund hverken havde elektrisk lys eller kraft, men måtte bruge petroleums- og gaslygter ude og

inde. Jeg lovede hende, at så snart krigen var slut, ville jeg gøre en indsats for at få elektrisk lys og eventuelt kraft.

I efteråret 1946 rejste jeg til Sønderborg og fik talt med direktør L. Hansen ved Sønderborg og Åbenrå amters elektricitetsforsyningselskab. Vi fik tilbud om tilslutning til transformatorstationen i Fårhus, men ikke længere end til gården Hjortholm. Hvis jeg kunne skaffe 6.700 kr., kunne vi få lys. Vi tre gårde i Bejllhus, tættest ved transformatoren, kunne også få kraft, men kun til 7½ hestes motor. Vi skulle betale ca. 1.000 kr. hver; de ejendomme, der kun fik lys, ca. 300 kr. hver. Særlig Kragelund skole var stærkt interesseret.

Det lykkedes mig i løbet af 3 uger at få samlet tilsagn ind. Mejeriet hjalp til ved at yde forskud til sine andelshavere. En måneds tid efter blev ledningsnettet udbygget. Med pælene i marken måtte vi selv bære besværet.

For at få installationsarbejdet så billigt som muligt ville jeg gerne have haft det ud til licitation, men som det altid går med bønder, der har svært ved at enes, sådan også her: én fik en installatør her, en anden der. Jeg måtte lide den tort at vente, til alle andre havde fået lys.

Rundt om på gårdene holdt vi »lysfester« med alle lys tændt til langt ud på natten; det var rigtige fester med naboer og venner, som vi sent glemmer. Kraftledningen, som vi 3 Bejlgårde fik, blev ikke benyttet de første år, da vi manglede kabel, også maskiner egnet til elektrisk drift.

Hele Kragelund og Sofiedal fik nogle år efter tilslutning, både med lys og kraft, men til priser, som var 5–6 gange så høje som vores. Vi kunne prise os lykkelige. Samtidig med Kragelund og Sofiedal beboerne fik vi så de fornødne elektriske maskiner.

Sammenlægning af Bov sogns mejerier i 1949

Vores lille mejeri i Fårhus trængte til modernisering efter krise- og krigsårene, det samme gjaldt Frøslev og Kruså mejerier. Statskonsulent Johannes Jensen, Åbenrå, havde holdt flere møder om sammenslutning af de små mejerier. Resultatet blev, at de tre bestyrelser i Bov sogn fandt sammen for at drøfte en sammenlægning. Der blev nedsat et udvalg bestående af 2 mand fra hvert mejeri til at fremme sagen. For Kruså: Johannes Hansen, Kollund, og Jørgen Langer, Smedeby. For Frøslev: Hans Chr. Mathiesen og Asmus Schmidt, Bov. For Fårhus: Christian Lorenzen, Kragelund, og Christian Jensen, Vejbæk. Udvalget fik et areal på 1½ ha på hånden i Bov by, som lå godt for hele sognet.

Alle sognets landmænd blev indkaldt til møde i Bov kro til orientering om sammenlægning af de 3 mejerier og godkendelse af grundkøbet i Bov. Begge dele blev næsten enstemmigt godkendt på generalforsamlinger. De 6 udvalgsmedlemmer, der havde forberedt sammenlæggelsen, blev valgt til foreløbig bestyrelse, men suppleret med 1 yderligere fra hver mejerikreds. For Kruså: Hans Christoffersen. For Frøslev: Carsten Gregersen. For Fårhus: Hans Muusmann. Denne bestyrelse valgte Carsten Gregersen til formand. Ved et senere møde blev det bestemt foreløbig at udbygge Kruså mejeri, så det kunne tage den større mælkemængde, og så se tiden an.

Valget af mejeribestyrer var nu det store problem. Af de 3 kunne der kun blive tale om én. Nogle få dage før bestyrelsen skulle tage stilling, kom jeg fra en familiesammenkomst ind i toget i Vojens. Jeg blev kaldt ind i en kupé, hvor den tidligere mejeribestyrer Bossen og smed Johan Mejer opholdt sig. Bossen begyndte med at spørge: »Hvem af disse 3 har I så tænkt jer at vælge som leder af mejeriet?« Det kunne jeg ikke svare på,

da vi hver især ville arbejde for den, der ledede vores lille mejeri. »Ja«, sagde Bossen, »det er svært at vælge. Jeg kender dem alle tre, selvfølgelig bedst Fredslund, som har afløst mig. Når I skal blive i Kruså, bliver det svært for jer at kassere Nyborg. Tilmed er han jo den ældste af dem. Midtgård i Fårhus er den, der bedst kan tilrettelægge arbejdet og er en svend til økonomi. Fredslund forstår at lave de fineste mejeriprodukter«.

Ved mødet nogle dage senere blev Nyborg valgt til bestyrer. Fredslund blev førstemejerist og stedfortrædende leder. På hjemvejen fra mødet var det trist for os at meddele Midtgård, at han var vraget, men tilkendt 40.000 kr. i affindelsessum. Han tog det roligt og købte i 1949 mejeriudsalg i Rugkobel i Åbenrå. Han døde allerede ti år efter, så måske var det godt, at han ikke fik stillingen. For os andelshavere i Fårhus havde han været en god mand.

Vore andele i de 3 små mejerier blev efter salget kapitaliseret efter den i de sidste 3 år leverede mælkemængde og brugt som rentefri realkredit i det nye mejeri. Der blev udvidet og bygget en del nyt på Kruså mejeri og anskaffet maskiner. I de første år var man endnu ikke enig om at skrinlægge det nye mejeri i Bov. Der gik et par år, før man bestemte sig til at fortsætte i Kruså.

Som leder af det mindre mejeri havde Nyborg været en god mand, men nu viste det sig, at han ikke magtede den større bedrift. Der blev foretaget en del fejlinvesteringer. Ingen kunne forlange af en bestyrelse, at den skulle kunne beregne mejeridrift. Utilfredsheden bredte sig blandt andelshaverne. Til sidst bad Nyborg om afsked og fik bevilget den med samme godtgørelse som i sin tid Midtgård.

Mange i bestyrelsen ville nu helst have en bestyrer udefra. Stillingen blev slået op i »Mejeritidende«. Der

indkom mange ansøgninger. Ved afstemningen blev Frode Fredslund valgt. For os bestyrelsesmedlemmer var det et mægtigt plus. Straks fra første færd var vi klar over, at han forstod sig på mejeridrift; hans afgørelser kunne vi rolig gå ind for. Ret længe varede det heller ikke, før andelshaverne kunne mærke det på udbetalingerne.

Fredslund og Carsten Gregersen kendte hinandens væremåde fra Fredslunds tid i Frøslev. De kunne tilrettelægge en dagsorden på møderne, der altid fuldt ud tjente andelshavernes interesse. Værst var det, at det altid blev over midnat, før bestyrelsesmøderne sluttede. Formanden ville have hvert eneste lille punkt klart belyst; sjældent skulle der afstemning til for at få en afgørelse.

Man mærkede også på generalforsamlingen, at mejeriet var gået ind i en mere rolig periode. Siden har det også vist sig ved de store mejerisammenslutninger i øst og vest, at Bov sogns mejeri, efter at også Holbøl er sluttet til, kan give andelshaverne bedre udbytte end de omliggende mejerier.

Mine sidste år som medlem af bestyrelsen for Bov sogns mejeri indtil 1963 blev ret interessante. Der blev foretaget vældige investeringer. Vilsbæk, Hokkerup og Holbøl mejerier var gået sammen med os i 50'erne. At det store Holbøl mejeri gik med os var nok mest for at slippe for at gå ind i den store »østsønderjydske fusion«, der senere gik med i »Danmark«. Med store transportudgifter og dyr administration har den aldrig kunnet konkurrere med Bov sogns mejeri i udbetaling til producenterne. [Juli 1980 blev det vedtaget, at Bov sogns mejeri gik ind under »Sønderborg omegns mejeriselskab«].

Vi var efter Tyrstrup de første til at gå over til at fylde mælk i kartoner. Endnu inden Holbøl mejeri var

tilsluttet, købte vi i Århus mælkepakkemaskine til 340.000 kr. Næst efter Tyrstrup var vi også det første mejeri i Sønderjylland, der begyndte med at hente mælken i tankvogne. Alle disse store investeringer faldt heldigt ud. I dag foregår al transport af mælk til og fra mejerierne i det meste af Danmark i tankbiler.

De fleste mejerier gik først fra de klare over til de brune flasker, da mælken holder sig bedre i de brune. Her i sognet gik vi straks over til kartonerne. Mange forbrugere protesterede over, at mejerierne ensidigt afskaffede flaskerne uden at spørge deres kunder og dermed måtte forhøje prisen, fordi kartonerne var dyrere. Bov sogns mejeri står nu (1974) som det bedste i landsdelen, hvad udbyttet til andelshaverne angår, også i kvalitet af sin mælk, ost og smør. En god ledelse, et godt forhold mellem arbejderne er det bedste aktiv for økonomien i et andelsselskab.

Maskinstation

Jeg blev opereret for mavesår i 1949 og havde en af drengene hjemme til stadighed. De aftjente alle værnepligt og skiftedes så til at hjælpe mig i bedriften. I slutningen af 40'erne og begyndelsen af 50'erne begyndte mekaniseringen af landbruget for alvor. I 1950–51 var Arne og Jens på Malling landbrugsskole og tog plads i Nørrejylland, mens Mogens hjalp mig. Men på en ferietur kørte Arne galt med sin motorcykel i København og blev så medtaget, at han måtte opholde sig på Rigshospitalet i mere end et år, derefter i rekreation hjemme.

Han måtte spekulere på, om han nogensinde mere kunne udføre strengt arbejde. Han anskaffede sig så en

Munktall traktor og forskellige landbrugsredskaber og begyndte på maskinstation fra hjemmet i Kragelund. Et årstid efter gik Mogens i kompagni med ham. De købte en større amerikansk traktor og påtog sig større arbejder ude omkring. Samtidig hjalp de mig i arbejdet; det var et mægtigt plus; til gengæld støttede jeg dem lidt.

Allerede 1952 købte de den første mejetærsker, en svensk Thermænius med presser og bindeapparat. Den gjorde et godt arbejde, men det var ikke godt at binde nyhøstet og tærsket halm. Man havde jo ikke ballepressere dengang. De havde meget at bestille hele høsten; her hos os blev der også mejetærsket noget. Samme år begyndte de også med de første gødningsspredere, både til staldgødning og mergel, som de selv læssede. På den første model måtte de selv putte det i sprederen; det varede kun en sæson, så blev det til Soleus spredere.

Jens, den midterste af de mindre drenge, var ikke så interesseret i maskiner, mere landmand på gammeldags maner. Han var rejst til Sverige for at tjene lidt større penge end ved landbrug herhjemme. Mogens havde nogle måneder været med ham. De havde tjent godt, men Mogens foretrak arbejdet med maskinerne herhjemme. I Karlstad ved Väneren var Jens kommet i arbejde ved tømmerflötning. Han gled på tømmeret, kom under stammerne og druknede under arbejdet 1. sept. 1952. Han var lige fyldt 25 år i februar. Vi fik ham hjem i stålkiste, og han blev begravet i Bov.

Landbrugets affolkning

Årene først i 50'erne var økonomisk nogenlunde. I landbruget skabte kun den store mekanisering behov for kapital. Vi havde så nogenlunde affundet os med

de små priser, vi fik hjem fra England for vor produktion. Venstreregeringen 1950–53 med finansminister Thorkil Kristensen holdt igen på inflationen. Da vi senere fik socialdemokratisk regering, kom der gang i pristallet.

I takt dermed steg arbejdslønnen, og dermed kom affolkningen i landbruget. Med de små priser kunne landbruget ikke betale løn som industrien; landbrugets medarbejdere søgte over i industrien. Endnu i 1955 var timelønnen for en faglært arbejder 3 kr. I første omgang var det kun tjenestefolkene; efterhånden tyndede det også ud blandt de fastboende husmænd med små jordlodder, hvor produktionen med nogle få køer, svin og kornavl ikke gav indtægter, som svarede til organiserede arbejders. Hvert eneste år blev mange husmandsbrug fra 20'erne og 30'erne nedlagt som selvstændige brug. I mange år havde husmandsbrugene været ideelle familiebrug for far, mor og hjemmeværende børn. Det var dog først i 60'erne, det rigtig tog fart. Overalt blev der bygget fabrikker, og antallet af arbejdsløse blev mindre år for år.

Vi havde stadig L. S., som efter krigen var omdøbt til Landbrugets Fællesorganisation. Men det var svært at tage kampen op med landboforeningerne og husmandsforeningerne, fordi de var politisk engagerede og støttet af staten. De gav konsulentstøtte og tilbød en god faglig oplysning gennem Landsbladet og Husmandshjemmet, så alle landmænd næsten var tvunget til at være medlem i landbo- eller husmandsforening.

Samfundet som helhed var mere interesseret i, at landbruget frembragte billige og gode varer, end i at landbrugene fik betaling for deres arbejde svarende til andre samfundsklasser. Langt om længe lykkedes det endelig at få gennemført hjemmemarkedspris efter pristallet for den tredjedel af produktionen, der blev solgt

indenlands. Samtidig kom der et lille tilskud på nogle få % til eksporten, langt fra nok til at bære mindre-indtægten på eksporten. Landbrugets gæld steg derfor år efter år. Pressen forstod sin opgave i at fortælle det øvrige samfund, at landbruget nu fik fuld prisudligning som tilskud fra staten. Pressen glemte at tilføje, at en landbruger ikke kunne betale de høje arbejds lønninger og som følge deraf måtte arbejde uden karlehjælp 12–15 timer i døgnet, sammen med kone og børn, for at klare sig.

Afvanding og jordfordeling i Kragelund mose

Sommeren 1947 var en af de tørre, som gav os en lille høst og magre kreaturer og heste, fordi der manglede græs. Bedst husker jeg den tørre sommer, fordi vi midt i den tørreste tid blev indkaldt til møde i Fårhus kro angående afvanding af Kragelund mose. Jeg havde flere gange henvendt mig til amtsvandinspektør Klintø, Rødekro, om dette. Vi havde samlet underskrifter fra de fleste lodsejere om sagen. Var mødet blevet holdt om vinteren, var sagen sikkert gået i orden. Nu, midt i den allertørreste tid, kunne der næppe skaffes vand til kreaturerne, end ikke ude i selve mosen. Ved en afstemning stod stemmerne lige; sagen blev henlagt.

I somrene 1952–53 var der, med 20 % grundforbedringstilskud, foretaget en del afvanding i nogle engstrækninger ved Vejbæk, med godt resultat. Rødebækken var dengang en lille vandløsning, der gik fra Fårhus og ud til Bajstrup å, og var til dels tilsandet, dermed skyld i, at engene, den løb igennem, var sure og gav for lidt. Bajstrup og Broderup landmænd havde så foranlediget et møde i Rødebæk kro. Hedeselskabet i Tøn-

der havde lavet et grundforbedringsprojekt, som skulle forelægges på dette møde. Projektet var anslået til 90.000 kr. Alle vi landmænd, der havde jord ned til Rødebæk, havde fået besked om at møde, samtidig om hvor stor deres andel af udgiften ville blive. Planen blev forelagt af driftsbestyrer H. P. Knudsen fra Hedeselskabet i Tønder og af amtsvandinspektør Nikolaj Jespersen, Abenrå, der havde afløst Klintø. Vi var mødt 30 landmænd fra Vejbæk, Kragelund, Vesterbæk og Bajstrup. Da den enkelte lodsejer kom til at betale for meget, var der ingen rigtig begejstring for planen.

Jeg foreslog, at man fandt frem til Klintøs plan fra 1947 om Kragelund mose, som jeg havde arbejdet med siden 1927, og så fik Rødebæk-afvandingen med under den, da den faktisk var sideløbende med Kragelund mose-projektet. Vi havde i 1947 fået tilbudt 60 % landvindingstilskud til hele afvandingsplanen; dette skulle nu søges opretholdt.

Efter at Knudsen og Jespersen havde arbejdet et halvt år, blev vi indkaldt til et nyt møde i Fårhus kro i sommeren 1954, den vådeste sommer i mands minde. Planen berørte samtidig Tinglev sogn og lodsejerne i Broderup, Sofiedal, Eggebæk mark og lidt af Kravlund og blev vedtaget med stort flertal af lodsejerne. Samtidig skulle alle mose- og hedestrækninger kultiveres, i alt et areal på langt over 2.000 ha, med et millionbeløb i omkostninger, men kun de 40 % skulle betales af lodsjerne.

Min nærmeste nabo, som havde store arealer kun anvendt til tørvegravning, stemte imod. Han sagde: »Nu har fuglene sunget over disse mose- og hedearealer så længe, og jægerne betaler godt for jagten, og vi har ikke brug for jorden. Skal jeg nu, når den bliver opdyrket, betale ca. 20.000 kr. og have det som gæld på min gård, så betakker jeg mig«.

Den gang var 20.000 kr. mange penge, nu 20 år efter er det kun en klatskilling. Jeg var med et par dage for at få målt op, hvor afvandingskanalerne skulle gå. I alt blev der ansat 3 kanaler gennem mosen og ud til åen ved Eggebæk-Kravlund, desuden i tilslutning til de åbne kanaler 2 lange rørledninger på en kilometers længde. Det efterår var der så vådt i mosen, at vi ofte vadede vore gummistøvler over.

Et entreprenør-firma fra Odense påtog sig gravearbejdet. Med de store maskiner varede det kun få måneder. Så kom jo arbejdet med pløjning og kultivering til. Alle mosehuller skulle jævnes, jorden fra de ny kanaler jævnes ud, så der gik ca. 1½ år, inden vi så resultatet af afvandingen.

Først måtte der ske en jordfordeling. Det meste af Kragelund mose var opdelt i små lodder. De skulle nu fordeles, så lodderne kunne blive passende store, helst pæne og lige stykker, så de kunne dyrkes med de efterhånden store maskiner. Her kneb det med at komme til enighed; enhver mente jo, at hans jord var bedre end naboens. For at få gang i det, så alle blev tilfredse, måtte der juridisk og landbrugskyndige folk til både fra Landbrugsministeriet og Hedeselskabet. Til hjælp fik vi en landbrugsfuldmægtig Andresen fra København, og han og jordfordelings-udvalget i Tønder måtte holde flere møder med lodsejerne, før det endelig gik i hak.

Midlet blev at købe Albert Schmidtkes gård i Fårhus og tilbyde ham en gård på 40–45 ha med nybyggede bygninger. Her kom jeg til at afgive 15 ha, da det var det eneste højtliggende sted i mosen, hvor en gård kunne bygges. Til gengæld fik jeg mit areal hjemme ved gården forøget med 8 ha tæt ved. Jeg sparede 3 km markvej ved bytemålet, men jeg måtte afgive 7 ha. Vi fik en effektiv jordfordeling, som alle jordejere i Kragelund mosedistriktet den dag i dag er glade for.

Da Hedeselskabet var bange for sandflugt på de jævne hedearealer, fik vi ydermere tilbud om gratis læplantning for 30.000 kr. Det har højnet høstudbyttet, samtidig forskønnet landskabet.

Det er mærkeligt at se, hvordan landbrugsproduktionen er flyttet fra de gode jorder i den østlige del af sognet til vestersognet. Ved de nye vejanlæg er arealerne i Kollund, Bov og Frøslev splittet op. Byerne er næsten vokset sammen. Speditionsfirmaernes store vogntog gør landbrugsmaskinernes færdsel på vejene besværlig. Landmændene hindres meget i at drive kreaturer på de stærkt trafikerede veje.

Vi ældre landbrugere kunne igennem alle de magre år fra tyverne til halvtredserne kun opnå 8–10 fold i høstudbytte, med vores hesteredskaber og store arbejdsbyrde, selv i nogenlunde gode år. Mærkeligt er det nu for os at se de unge landmænd af i dag opnå 18 til 20 fold på den samme jord. Herude i Kragelund, Vejbæk, Sofiedal er kreaturbesætningerne fordoblet med foldudbyttet. De unge landmænd har fået en bedre uddannelse med kendskab til plantenæring og gødningsforbrug; først og fremmest anvendes maskinkraft hensigtsmæssigt.

Afvandingen af Kragelund mose og Sofiedals sure jorder er en af grundene til, at landbrugets høstudbytte er fordoblet. Alle dem, der i 1953–54 stemte imod kultivering, siger rent ud i dag, at de kan takke afvandingen og selvfølgelig inflationen for de gode kår i dag. Man må tilstå, at de unge landmænd med alle de mange dyr har en lang arbejdsdag. Vi ældre beundrer dem for deres dygtighed.

Fredningsnævnet gjorde krav på, at et areal i det sydvestlige hjørne af mosen bevaredes fra kultivering. Her var for mange år siden lavet trækul, mange af milerne kunne tydeligt skelnes. Midt i stykket lå en stor

mosesø, som vi kaldte »det store vand«. Her var et rigt fugleliv; også de langbenede regnspover ynglede der. Der var i hele mosen al slags vildt, som kunne gemme sig i det høje stargræs og buske. desuden store flokke af urhøns, som nu efter opdyrkningen kun sjældent ses. Selv om også vi lodsejere var glade for dyre- og plantelivet i mosen, var vi meget imod fredningen, fordi omkostningerne pr. ha steg ved, at man unddrog det fredede areal.

Men lærer R. P. Sørensen og dyrlæge Arne Ploug Dahlkild, som var stærkt interesseret i disse fortidsminder, fik fredningen gennemført. Selv om fortidsminderne ligger langt fra alfar vej, besøges de vist jævnlig. For urhønsene var det nok for lille et område. For os landmænd er det mærkeligt at se disse 15–20 ha midt i den nu gode landbrugsjord med levende hegn og bølgede kornmarker.

Skypumpe

1955 var ved at blive et skæbneår for mig og min familie. Den 18. maj om eftermiddagen kom en sydveststorm og skypumpe og rev hele taget af vort stuehus. Stormen var begyndt ved middagstid. Nogle sten var faldet ud af tryk fra spærene; jeg tog en trillebør for at få dem væk. Midt under dette arbejde blev taget løftet. Inden jeg kunne komme væk, faldt taget ned over mig, knuste trillebøren og begravede mig.

Godt var det, at muren holdt, ellers var jeg blevet begravet af stenene. Jeg kom til at ligge mellem to spær, der borede sig ned i jorden og klemte mig fast. Først efter ½ times besvær kunne jeg befries, forslået over hele kroppen.

At se murene på ens hjem stå uden tag var vel nok et trist syn; spær, lægter og strå lå i en pærevælling. Det værste var, at jeg ikke havde stormskadeforsikret. Heldigvis havde lejligheden i stueetagen ingen skade taget. To dage før havde jeg købt 100 sække byg, som var lagt på loftet; byggen stod i sækkene og havde taget af for loftet. Kun et par steder var selve stueloftet beskadiget. »Havde det endda brændt«, sagde naboerne, »så havde du da kunnet opføre det igen for forsikringspengene«.

Efter en nat uden ret megen søvn måtte jeg i gang til håndværkere for at få tag på igen i en fart. Ved regnskyl kunne hele beboelsen jo blive vandskadet. Det var en søndag; jeg cyklede rundt hele dagen til murere og tømrere i sognet. Ingen kunne gøre mit tag i stand pr. omgående, og det skulle det jo være.

Jeg fik så forbindelse med en ung tømrermester fra Bajstrup, Heinrich Schau. Han ville komme og gøre mig et tilbud, på betingelse af, at jeg kunne betale kontant. Det var jeg nødt til at gå ind på. Hans tilbud lå på ca. 17.000 kr.; det var mange penge dengang. Da han måtte sikres, kørte han mig til Gråsten bank (min eneste bankforbindelse gennem mejeri og slagteri).

Vi fik fat i direktør H. Christensen, hvem jeg forklarede om uheldet. Han bebrejdede mig stærkt, at jeg ikke havde haft stormforsikret, men lovede at komme til Kragelund straks dagen efter og se, om banken kunne påtage sig finansieringen af byggeriet.

Som lovet kom han dagen efter og havde sin svoger, bestyrer Nis Petersen fra Krusågård, med som landbrugssagkyndig. De beså først stald og lade. Derefter gik vi en tur over de nysåede marker med korn og roer. Jeg var meget spændt på, hvad de herrer nu mente. Da vi kom tilbage, sagde direktør Christensen: »Vi klarer pengene. Lad blot Schau begynde straks i morgen!«

To dage efter var murer Christensen fra Tinglev i gang med murarbejdet og Schau med tømmeret. 14 dage efter var stuehuset under tag igen, med nyt tømmer og skifertag. Desuden kom der en del forbedringer indvendig; vi fik wc med træk og slip og brusebad. Nu bag-efter (1974), da samme arbejde nok ville koste langt over 100.000 kr., indser jeg, at det er de bedste penge, jeg nogensinde har brugt.

Banken skaffede mig et kreditforeningslån til kurs 86 med 5 % rente. Jeg var glad for mit så godt som nye stuehus. Jeg havde købt en bilfuld tækkerør fra Als til nytækning af nogle fag, lige som jeg havde gjort hvert andet år; dem kunne jeg nu sælge igen.

Sidste år som landmand

Drengene Arne og Mogens drev stadig deres maskinstation fra hjemmet; det var en stor hjælp for min kone og mig. Vi havde altid lejlighed til at få lettet markarbejdet med drengenes maskiner. Til gengæld måtte Thea tage besværet med drengenes kunder ved telefonen, og jeg kunne hjælpe dem med regnskab og indkassering af tilgodehavender for arbejdet. Dyrene og staldene måtte jeg selv passe. Desuden havde jeg en del arbejde med jordfordelingen, som jo strakte sig over et par år.

I 1959 fik vi igen en tør sommer, heldigvis så sent på sommeren, at det nærmest gik ud over efterårsgræsning, roer og kartofler. De skrumpede ind, så de blev som svampe. Det gik særlig ud over køernes mælkeydelse den vinter, men slet så meget som tørkeårene i 30 og 40 berørte det os ikke.

Begge mine drenge, der drev maskinstation, giftede sig og købte landejendomme, henholdsvis Arne 1958 i

Broderup og Mogens 1960 i Årtoft. De delte deres maskiner og tog dem med. Nu måtte jeg selv til at købe maskiner. Det værste var, at jeg måtte undvære deres arbejde.

Endnu dengang var det muligt at få en arbejdsdreng på 14–15 år. Havde man en traktor, de måtte køre med, var der flere om budet! Den ny skolelov trådte jo først i kraft senere. Selv havde jeg alle mine dage arbejdet med heste, havde også stadig et spand heste, og kunne ikke holde ud at sidde på en traktor. Nu overlod jeg traktoren til min arbejdsdreng, hvad der også passede ham bedst.

Disse uerfarne drenge var hårde ved maskinerne; der kom store udgifter til reparationer hos smeden; helt billig var den arbejdskraft altså ikke! Af og til måtte jeg ty til hjælp fra maskinstation, særlig under høstarbejde.

Mine sidste år som landmand er ikke megen omtale værd. Jeg klarede lige det daglige arbejde. Jeg fyldte 70 i februar 1966. I den alder bliver arbejdet gerne lidt træls, når man kun har kone og fremmede drenge til hjælp. Vi havde stærkt snefald den vinter. Endnu 15. april kørte tankbilen med mælk fast, og stadig sneede det. Vores lade af blikplader var utæt; både halm, hø og korndynger var dækket af sne i et tyndt lag.

Kl. 16 kørte min kone til posthuset med breve. Jeg begyndte at fodre kreaturer. Her gled jeg i sneen, ud over ladekanten og faldt 4 m ned på det cementerede ladegulv. Jeg knuste højre hæl og fik kvæstelser i hovedet.

På knæene slæbte jeg mig ind i den varme kostald, for at afvente min kones hjemkomst fra Fårhus. Men da hun stadig ikke kom, slæbte jeg mig på knæene over gårdspladsen ind i køkkenet, for om muligt at få fat i telefonen og en læge kaldt hid. Smerterne var voldsomme, og jeg kunne ikke få støvlen af det kvæstede ben.

Men så kom Thea! Hun havde siddet fast med bilen tæt ved Fårhus, lod bilen stå og vadede gennem sneen hjem. På gårdspladsen opdagede hun det blodige spor, hvor jeg var kravlet ind, og anede det værste. Hun fik så ringet til læge Stærmose, og støvlen skåret i stykker, så han kunne se på benet.

Jeg blev straks kørt til sygehuset i Åbenrå og indlagt. Det var en streng tur. Værre blev det, da lægerne meddelte mig, at der ville gå mindst ½ år, før jeg kunne bruge benet igen.

Min yngste søn, Mogens, der havde en lille landejendom i Artoft ved Klipleve, købte gården. Handelen foregik under medvirken af konsulent N. A. Drewsen, Hokerup, og bankbestyrer Hasberg, Padborg, i et badeværelse på sygehuset.

Hermed var min landmandsgerning slut. Vi ældre var i inflationens galop stadig sakket bagud. Det var ikke så mærkeligt, at bønderne var så stærkt interesserede i at komme i Fællesmarkedet. For de unge, der er vokset op ved mekaniseringen og kan fordoble produktionen, går det så nogenlunde. En stakket trøst for os ældre er det, at inflationen hjælper med til, at ejendomspriserne stiger, så vi får lidt kapital, når vi sælger. Men lige straks går det ud over de unge de første år. Antallet af landbrugere er gået så stærkt tilbage, at de ingen mulighed får for at gøre sig politisk gældende.

National afspænding

Først i 60'erne var jeg formand for Fårhus forsamlingshus, og vi holdt altid vores nationale festdage i hævd. Vi, der havde været med til at stemme Nordslesvig hjem den 10. februar 1920, hejsede flaget fra mor-

genstunden, holdt af denne festdag, kom sammen i forsamlingshuset om aftenen, opfriskede minder fra den tid med taler og sang.

Men engang under en afstemningsfest rejste en ung mand sig. Han spurgte, om ikke »vi unge« snart kunne blive fri for at høre alt det nationale præk (han havde endda været frihedskæmper under besættelsen). Vi var nu europæere; alt det nationale skulle man holde for sig selv. Det viste sig, at vi ikke kunne få de unge med til sådanne nationale møder og måtte holde op med afstemningsfesterne.

Senere fik jeg det endog bekræftet inden for nærmeste hold: familien. Theas og min datter, Bodil, som var uddannet på Kolding seminarium, kom i 1967 og præsenterede sin forlovede for os, en tysksindet sydslesviger Wilfred Schäfer fra Flensborgegnen. Han var også lærer, uddannet på den pædagogiske højskole i Flensborg. Det var jo lidt af et chok for os forældre, at vores datter blev gift med en tysk lærer i 1968.

De bosatte sig i Flensborg, hun som lærer ved folke- og realskolen i Gråsten, han som lærer ved en tysk skole i Flensborg. Hun kørte hver dag til Gråsten, han til Engelsby.

Nu kommer det, som vi gamle nationale sønderjyder har svært ved at få til at stemme med vor indstilling over for tyskerne i vore unge dage. Begge de unge er meget musikalsk og dramatisk indstillede. For 5 år siden, da de bosatte sig i Flensborg, blev de optaget i det danske »lille teater« i Flensborg. Her tilbragte de meget af deres fritid som danske amatørskuespillere.

Tænk engang: to gange har det tyske skolevæsen givet vores svigersøn fri fra arbejde til 14 dages dramatisk kursus på Herning højskole. Han hører ikke et bebrejdende ord fra sin arbejdsgiver om sin fritidsbeskæftigelse med danske farver, dansk sang og musik.

Sidste år var vi indbudt til Engelsbyskolen, mens en norsk skole fra Oslo var på besøg. Vi undrede os over den feststemning, der var mellem de norske og de tyske skolebørn, og deres lærere på begge sider. Tænk knap 30 år efter Norges besættelse og mishandling! Hvis det gode forhold mellem landenes befolkning kan fortsætte i fremtiden, har vi kun grund til at glæde os. Vore unge bygger nu (1972) hus i Rinkenæs ved Gråsten; så bliver det manden, der skal køre den lange vej til lærergerning i Engelsby.

Aftægtstanker

I handelen med Mogens havde jeg beholdt en lille plantage på 1 ha ved Kragelundvejen til at bygge hus på. Da jeg hen på forsommeren 1966 kom hjem med benet i gips, kunne vi holde rejsegilde og flyttede ind senere på sommeren. Her har vi nu boet i snart 7 år. Jeg har min fulde førlighed i det kvæstede ben, cykler hver dag eller går lange ture i gammelkendte områder. Engang imellem hjælper jeg i roetid og høst med en lille håndsrækning.

Den eneste af mine tillidsposter, jeg har haft lige til 1973, er i »Mejeriernes og landbrugets ulykkesforsikring«, i ca. 25 år. Men her blev aldersgrænsen også sat til 70 år, så jeg måtte gå af. Nu har jeg kun landbrugstællingen 1–2 gange om året. Jeg glæder mig hver gang, jeg skal ud at tælle, for så kan jeg få en snak med tidligere kolleger. Til daglig har de nemlig ingen tid til holdsnak med os pensionister.

Hvor har vi det godt i vort lille Danmark! Kan den velfærd vare ved, spørger vi os selv. Vi af det ældre slægtled måtte i vort erhverv sørge for ikke at stifte mere

gæld, end vi kunne forrente og afdrage. I dag køber alle på afbetaling. Stat og kommuner låner i udlandet til investeringer. Kan vor arme krone i længden holde til dette pres? Vi ældre fra den gamle skole forstår det ikke!

Efterskrift

Hans Jespersen Muusmann fyldte 80 år den 29. februar 1976 og døde den 9. marts 1976. Det håndskrevne manuskript til erindringerne findes på Landsarkivet i Åbenrå, en fotokopi i egnshistorisk samling i Bov sogns bibliotek.

Her i trykudgaven er udeladt nogle afsnit uden sønderjydsk interesse – i alt ca. 33 af manuskriptets ca. 244 sider, og der er foretaget enkelte sproglige og saglige rettelser. De udeladte sider handler om:

- kørsel med forskellige indremissionærer i Kongsted i 1915,
- ophold i Norge sommeren 1917 og »pavanskeligheder« på hjemrejsen,
- kuffert-forbytning under julerejse 1917,
- tørvegravning og vildmose-liv sommeren 1918,
- cykletur i Jylland sommeren 1918,
- træk af opholdet på Kildegård ved Lunderskov efterår 1918,
- episoder med dovne karle på Stavedskov 1919,
- landboforhold i Dragstrup på Mors ved årsskiftet 1919–20.

Personregister

- Agertoft, Peter 148
Albertsen, Albert Sørensen
154 f
Andersen, Andreas, kommis,
Rejsby 50 f
– Hans (Landeværnet) 135
– Søren, godsejer, Øster
Åbølling 19
Andreasen, Arne, ingeniør
163 f
Appel, Christian 87
Augustinus, Peter 87–88
- Bach, Knud 137, 152
Bossen, Jesper H., mejeri-
bestyrer 168
Boysen Buchholt 88–89
Brink, Karl 52 f
Brun, Henrik 50
Bugslag, Christof 156
- Christensen, H.,
bankdirektør 179
Christian 10. 152
Christoffersen, Hans, Kruså
168
Clausen, Claus, Svanstrup 60
– Frits, Bovrup 151
– T., præst, Bov 134
Clauson-Kaas, Knud 151
Clemmensen, Hans, hjuler,
Frifelt 9, 14
– Johannes, Frifelt 12, 73
- Daell, P. M. 156
Dahlkild, Arne Ploug 178
Didrichsen, Jens, Østerbæk
146
Drewsen, N. A. 182
- Falk, Jacob 147
Fink, Holger 149, 150
Fonnesbech-Wulff, Henry 55,
56
Frederiksen, Laust 138, 147
Fredslund, Frode 169 f
– Hans 149
Fraenkel, Arnold 88
Fromsejer, Kr. 133
- Gehlert, Claus 70, 74 f, 76
– Hans 78
– Marius & Sine 57, 67 f, 70,
74, 78, 99
– Viggo 80, 81
Gramstrup, Vilhelm 123
Gregersen, Carsten 168, 170
Grevsen, Lauritz, læge,
Skærbæk 40
- Halwas, Heinrich 125, 127,
135
Hammerich, Martin 134, 149,
150
Hansen, Hans Peter, lærer,
Vodder 11
– Anders, grsgendarm 155
– Broder, gdr., Vodder 16
– Hans Jessen, mejeribestyr.
144, 145, 147
– Jacob, Vejbæk 139
– Jens Andreas, præst,
Kongsted 75
– Johannes, Kollund 168
– L., direktør S.Å.A.E. 167
– Mathilde, kokkepige,
Ejstrup 83
– Poul & Sigrid 56
Hartig, Jørgen 112, 116
Hasberg, Børge Grøn 182

- Heick, Frederik 165 f
 Hokkerup, Ole, Smedeby 138
 Holst, Jørgen, Bovgaard 138
 Hostrup, Beyer 65 f
 – Hans 64–66
 Hyldelund, Marius 85–86, 87
 Hylle, Gustav 123
 Iversen, Niels, Østerbæk 147
 Jacobsen, Chr. Johs., præst 7 f
 Jepsen Christensen, Hans
 107–08, 156
 Jensen, lærervikar, Birkelev
 25–26
 – Anders & Kristine, gdr.,
 Kongsted 74–76, 77
 – Christian, Vejbæk 168
 – Jens Peter, Hvidding 34
 – Jes N., Vejbæk 147
 – Jess, Fårhus 163
 – Johannes, mejerikonsulent
 168
 – Jørgen, ejendoms-
 kommissionær 111
 Jepsen, Jacob B., Vejbæk 128,
 129 f, 133, 146, 147, 156
 Jepsen, Nikolaj, amtsvand-
 inspektør 175
 Johansen, Frederik, andenkarl
 91–93
 Johnsen, Martin 117
 Juhl, Johannes 56
 Jørgensen, Hans, Fårhus 128,
 144
 – Peter, Stavedskov 106
 – Thomas, Fårhus 118

 Kjærgård, Hans 154
 Klintø, Niels 174
 Knag Petersen, grsgendarm
 124
 Knudsen, Ebbe, lærer, Vejbæk
 129, 134
 – H. P. (Hedeselskabet) 175

 – Jens & Marie, gdr., Vester
 Vedsted 67

 Langer, Jørgen 168
 Lassen, Jens, Haved 29, 105
 – Las & Rikke, Haved 16–18
 – Peter, Haved 18
 – Theodor, Kirkeby 36
 Lausten-Thomsen, H. 40
 Linding, Søren 138, 157
 List, Peter 123, 129 f
 Lorentzen, Carl, Fårhus 156
 – Chr. D., Fårhus 147, 168
 – Hans, læge 122
 – Joh. B., Kragelund 147
 Lydiksen, Jens, Birkelev 26
 Marquardsen, Julius 123–24
 Mathiesen, Christian, Bov 139
 140, 141 f, 143
 – Hans Chr., Frøslev 168
 Memborg, Peter 46
 Midtgård, Laurids 147, 169
 Muusmann, Arne 135, 154,
 162, 171, 180
 – Bodil (gift Schäfer) 183
 – Didde 12, 26, 32, 42, 89,
 110, 128
 – Else 30
 – Ester 10, 30, 35, 36, 51, 58,
 87, 89, 102
 – Gerda 127, 159
 – Jens 20–21
 – – (søn) 135, 162, 171 f
 – Karl 121
 – Johan Paulsen 7 f, 9 f, 12,
 14, 15, 18, 22, 23 f, 27, 30,
 31 f, 35, 36, 40, 41, 42 f,
 51 f, 58, 59, 60, 64, 95, 100,
 101–03, 108, 110, 111, 113
 – Johanne 24
 – Mads Vodder 23, 31, 95
 – Mogens 134, 171 f, 180,
 181, 182

- Nis 10, 19, 29, 30, 38, 41, 44, 51, 53 f, 56, 57, 59, 62, 94, 101-03
- Peder 18-21
- Peter 22, 26, 27 f, 38 f, 53, 58, 59, 61, 62, 80, 89, 94, 102
- Thea (Dorothea) 166, 180, 181 f

- Nielsen, Jørgen, mejeribestyrer 120, 122, 144
- Nis, daglejer, Rejsby 47, 50
- Peter Sønnich, købmand, Rejsby 47, 49, 50
- Nissen, Hans, bager, Fårhus 149
- Jørgen, gdr., Stenderup 148, 149
- Kristian, LS-agitator 137 f
- Nyborg, A., mejeribestyrer 169
- Nørgård, Jef, Vodder 16, 32
- Nørregård, Kristian, Frøslev Vestermark 138

- Obling, Nis 52
- Olsen, Alfred, Bejlgårde 126-27
- Marius, frimenighedspræst 104
- O., revisor, Haderslev 146, 147
- Ottesen Dahl 52, 61 f

- Passau, stationsforstander 118
- Paulsen, sygeplejerske, fru 15, 34
- Herman, Skyttehus 138, 147
- J. J., Tønder 150
- Pedersen, Bertel, Humlum 126-27
- Petersen, »store Petersen«, gdr., Birkelev 16
- A. C., Hoptrup Hovgård 131
- Carl, bygmester, Fårhus 157
- Cornelius 131
- Hans, gdr., Egebæk 67
- Jørgen, Kragelund 156, 160
- Nis, Krusågård 179
- Peter, gdr., Kærbølling 44
- Thade 12
- Post, Christian 116, 127
- Pælines, Hans 34

- Rafalski, amtsforstander, Rødning 7 f
- Rasmussen, forstander, Vester Vedsted 37
- Ribe, Anders 85 f
- Rolskov, Ejnar 64-65

- Sams, Arne 55
- Troels 55, 57
- Sauer Petersen, grsgendarm 124
- Scharfbier, Heinrich 112, 113, 116 f
- Schau, Heinrich 179, 180
- Schilling, Hans 117, 154
- Schmidt, Andreas (Fannike) 12, 13, 24, 26, 31, 35, 42, 51, 96
- Andreas, gdr., Kruså 139, 141 f, 143
- Arthur, Gråsten banks filial 142
- Asmus, Bov 168
- Hans (Babbe Hans) 52
- Hans, Kollund 138
- Johannes, præst 7 f, 32, 97, 104
- Aage 55
- Schmidtke, Albert 176

- Schultz, feldwebel, Hvidding
102, 106, 107–08
- Schytt, Otto, Fr. L. 157
- Schäfer, Wilfred 183
- Simonsen, Anders, gdr., Kilde-
gård 90–93
- Skamris, Christian 127
- Skensved, H. N. 142 f
- Skov, Frelle 117
- Stenhus Hansen, Poul 158 f,
160
- Stærmose, Hans 182
- Svith, Niels Marius, læge,
Ribe 82
- Søndergård, Jens & Marianne
112–15, 125
- Linna (gift Muusmann) 90,
106, 108, 111, 136, 155
- Stukkenbrock, August 39
- Søberg, læge, Vormsund,
Norge 84, 86
- Sørensen, Albert, Vesterbæk
134
- Christian, Haved 105
- N. S., Fårhus 128, 133 f, 156
- R. P., lærer, Padborg 178
- Søren & Johanne, gdr.
Damkjærgård 70–74, 93, 96
- Taulborg Madsen, grsgendarm
124
- Thim, Kjesten 48, 51
- Thomsen, Heinrich, Kragelund
117, 130, 160
- P., mejeriformand, Fårhus
145
- Thyssen, Martin 97–99, 100
- Timmermann Møller, ejen-
domskommissionær 111–12,
113
- Tønder, Peter 32, 60
- Uhre, lærerinde, Vester
Vedsted 37 f
- Wacker, Georg 126
- Wad, M., grsgendarm 124
- Weksel, Hugo Wilhelm Daniel
34–36
- Vestergård, Bertel, Kollund
138
- P., musiker 10, 47
- Wistoft, Mulsmark 138
- Wodder, Else 30, 95, 110
- Hanne 21, 23, 30, 62
- Mads 20, 23–24, 30, 32, 42,
60, 110
- Wollesen, tysk gendarm, 58,
64, 99, 108

SØNDERJYDSKE LEVNEDSLØB

I denne serie er hidtil udkommet:

- Marie Boesen: Agnes Smidt fra Lundsmark. Træk af en livshistorie. Udsolgt.
- Hans Hansen: Fra tidlig vår til efterår. I sønderjysk landbrugs tjeneste. Udsolgt.
- Morten Kamphövener: Skrumsager. En sønderjysk fører. Udsolgt.
- Th. Kaufmann: Minder og tanker. Erindringer fra grænselandet. Udsolgt.
- Johan Meyer: Det gamle Frøslev. Udsolgt.
- Frederik Høyberg: Gennem 80 år. Udsolgt.
- Andreas Øster: Barn i Herrnhuternes Christiansfeld. 2. oplag. Udsolgt.
- Jens Bladt: Alsiske minder. Udsolgt.
- H. Gjessing: Drengear og manddomsvirke i Tønder. Udgivet ved Peter Kr. Iversen. Indb.
- I. J. I. Bergholt: Pligtens vej. En sønderjyde i 1. verdenskrig. Udsolgt.
- J. N. H. Skrumsager: Ane Marie Skrumsager. Udgivet ved Dorrit Andersen. Indb.
- Jens Bladt: – og så blev jeg folketingsmand. Indb.
- Hanne Poulsen: Jes Jessen. Maleren fra Åbenrå. Indb.
- Peter Beck: Dansk dreng i Sundeved. Udsolgt.
- Peter Beck: Ung mand fra Sundeved. Indb.
- J. H. Jensen: Landsbylærer i genvundet land. Indb.
- Peter J. Møller: Haderslevdreng mellem dansk og tysk. Indb.
- Edith Bergholt Andersen: Kroen i Halk og kredsen omkring den. Indb.
- Nr. 19. Hans J. Hansen: Alsisk landmandsvirke. Indb.
- Nr. 20. Hans J. Muusmann: Stavedskov – Ejstrup – Kragelund. Indb.

Enhedspris for medlemmer indtil nr. 19 incl. 25,- kr. pr. bd. Normalprisen er 45,- kr. Nr. 20 koster for medlemmer kr. 30,-, normalpris kr. 50,-. Priserne er incl. moms.

Bøgerne fås ved henvendelse til Historisk Samfunds ekspedition, Haderslevvej 45, 6200 Åbenrå. Telefon (04) 62 46 83.